

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

USUL-İ FIKIHTA NESİH (YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ali BAKKAL

HAZIRLAYAN

Ömer Faruk ATAN

ŞANLIURFA-2005

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

USUL-İ FIKIHTA NESİH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Ömer Faruk ATAN

Bu tez 29/06/2005 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy çokluğu/oy birliği ile kabul edilmiştir.

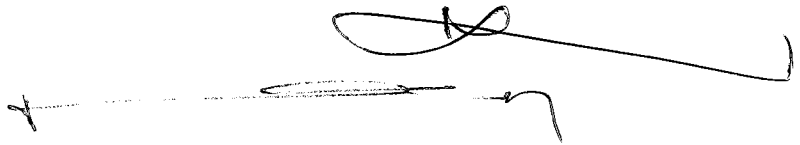

Prof. Dr. Ali BAKKAL
Danışman

Yrd. Doç. Dr. M. Nuri GÜLER
Üye

Yrd. Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ
Üye

23.1.14./2005
Prof. Dr. Zuhal KARAHAN KARA
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
III. ARAŞTIRMANIN PLANI VE KAYNAKLARI.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NESHİ KABUL EDENLER VE REDDEDENLER

A. NESHİ KABUL EDENLER.....	3
1. Ayetler	3
2. Hadisler.....	17
3. Sahabe ve Tabiun Sözleri.....	18
B. NESHİ REDDEDENLER.....	19
C. YAHUDİLİK VE HİRİSTİYANLIKTA NESİH ANLAYIŞI.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

NESİH KAVRAMI

A. NESHİN LÜGAT ANLAMİ.....	24
1. Nakil.....	24
2. İzale.....	25
3. İptal.....	25
4. Tebdil/Tagyir.....	26

B. NESİH ANLAMINDA KULLANILAN DİĞER KAVRAMLAR.....	28
1. Ref.....	28
2. Tebdil.....	28
3. Mahv.....	29
4. Terk.....	30
C. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE NESİH TERİMİNİN GELİŞİMİ.....	30
D. NESHİN İSTİLAHİ ANLAMI.....	34
E. NESHİN İLİŞKİLİ OLDUĞU KAVRAMLAR.....	38
1. Nesih-Beda İlişkisi.....	38
2. Nesih-Zaruret İlişkisi.....	41
3. Nesih-Tahsis İlişkisi.....	41
4. Nesih-Takyid İlişkisi.....	46
5. Nese' Kavramının Anlamı.....	47
F. NESHİN ŞARTLARI.....	48
1. İttifak Edilen Şartlar.....	49
2. İhtilaf Edilen Şartlar.....	51
G. NESHİ TESPİT USULLERİ.....	52
1. Hz. Peygamberin Tasrihi.....	53
2. Sahabe Bilgisi.....	54
3. İcma.....	56
4. Tarihi Tespit Yolu.....	57
H. NESİH-TEDRİC İLİŞKİSİ.....	58
I. NESİH-İLLET İLİŞKİSİ.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NESHİN ÇEŞİTLERİ

A. NESH EDİCİ AMİLLERİN FARKLILIĞI AÇISINDAN.....	65
1. Ayetler.....	65
2. Hadisler.....	67
3. İcma.....	68
4. Kıyas.....	69
5. Zaruret.....	70
B. KUR'AN VE SÜNNETİN BİRBİRİNİ NESH ETMESİ AÇISINDAN...	70
1. Kur'an'ın Kur'an'ı Neshi.....	71
2. Kur'an'ın Sünneti Neshi.....	73
3. Sünnetin Kur'an'ı Neshi.....	75
4. Sünnetin Sünneti Neshi.....	82
C. NESHİN NİTELİĞİ AÇISINDAN.....	84
1. Lafzen ve Hükmen Mensuh Olanlar.....	84
2. Lafzen Baki Hükmen Mensuh Olanlar.....	85
3. Hükmen Baki Lafzen Mensuh Olanlar.....	88
D. NESHİN KÜLLİĞİ VE CÜZ'İLİĞİ AÇISINDAN.....	89
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	94

ÖNSÖZ

Evrensel bir özelliğe sahip olan İslam dini, farklı değerlere sahip toplumların ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapıdadır. Yaklaşık bin dört yüz yıl önce inen Kur'an-ı Kerim ve bunun açıklayıcısı Hz. Peygamberin sünneti, dünya ve ahiret hayatında insanları huzura kavuşturmayı amaçlamıştır. Getirilen hüküm ve yükümlülükler insanı irşat ederek bulunduğu kötü durumdan çıkarıp onu, yaratılışının gayesine sevk etmiştir. Bu gayenin tahakkuku sosyolojik bir vakıa olarak birdenbire, topyekun gerçekleştirilmemiş, bazı esas ve kaideler takip edilerek hedefe ulaşmaya çalışılmıştır. Gerek Kur'an ve gerekse sünnetin getirdiği hükümlerin kronolojik sıralamasına bakıldığında adı geçen metodun takip edildiği görülecektir. Mekke dönemindeki “zaruriyyat, haciiyyat ve tahsiniyyat” olan külli hükümler ve Medine Teşri Dönemindeki bu külli hükümleri tamamlayıcı bir şekilde kolaydan zora doğru cüzi hükümlerin gelmesi bunun en büyük işaretidir.

Hayırlı bir ümmet oluşturmak için toplumda bulunan eksiklik ve yanlışlıkların şartlara göre belli bir metot takip edilerek kaldırılması ve buna dair bazı düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdır. Nihai hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında yapılan düzenlemelerde tedrici bir yol takip edilmiştir. Uygulamaya konulan bu metot gereğince yanlışlıklar kaldırılıp kolaydan zora, hafiften ağıra doğru bir seyir takip edilerek aşama aşama cemiyetin tekamülü sağlanmıştır. Toplumda yer etmiş kötü alışkanlıkların bir çırpıda değiştirilmesine kalkışmak insan fıtratına aykırı olduğu gibi, sağlıklı neticelerin alınması da bu yolla sosyolojik olarak nerdeyse mümkün değildir.

Ayet ve hadislerin getirdiği yeni hükümler veya toplumdaki mevcut hükümler ile ilgili düzenlemelerde takip edilen en önemli metotlardan birisi de “nesih”tir. Toplumun tekamülünde nihai hedefleri gerçekleştirmek için hafif hükümleri önce daha ağır ve toplumun ihtiyaçları için elzem olan hükümleri sonra icra etmek üzere nesih olgusu devreye girmiştir.

Hedeflenen toplumu oluşturmak için hükümlerin icra edilmesinde bu kadar önemli olan “nesih” kavramını bu çalışmamızda bütün yönleriyle ele almaya çalıştık.

Bu alışmamızda gerek kitap temininde ve gerekse ihtilaflı ve anlaşılması güç meselelerde bizi aydınlatarak hiçbir yardımını esirgemeyen ilim ve tevazuu mezc etme sıfatına sahip hocamız Prof. Dr. Ali BAKKAL'a öncelikle teşekkür etmeyi ve yetişmemizde katkıları olan bütün hocalarımı hayırla anmayı bir borç bilirim.

Ömer Faruk ATAN

Şanlıurfa-2005

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhi's-selam
age	: Adı geçen eser
Ank.	: Ankara
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
byy.	: Basımyeri yok
ev.	: Çeviren
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
no	: Numara
r.a	: Radiyallahu anh
r.anha	: Radiyallahu anha
sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfi
tsz.	: Tarihsiz
n.	: niversitesi
v.	: Vefat
Vak.	: Vakfi
vb.	: Ve bunun gibi
vd	: Ve dięerleri
Yay.	: Yayınları
yyy.	: Yayım yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmamızın adı “Usul-i Fıkıhta Nesih” olup, bu konu neshin tanımı, çeşitleri, başka kavramlarla ilişkisi, usulcüler tarafından kabul ve reddi çerçevesinde detaylı bir bilgi verilerek incelenecektir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Nesih vakıası “Tefsir, Hadis ve Fıkıh” bilim dallarında işlenen bir konudur. Nesih konusunda –ulaşabildiğimiz kadarıyla– yapılan çalışmalar büyük ölçüde tefsir alanında yoğunlaşmıştır. Usul-i Fıkıh’ta nesih konusu müstakil olarak layıkıyla çalışılmamış, daha çok usul kitaplarında bir konu olarak yerini almıştır. Bu araştırmamızdaki temel amaç ; nesih kavramının layık olduğu vecih üzere inceleyerek usul-i fıkıh kaynaklarında dağınık halde bulunan konuyu müstakil bir çalışma ile ayrıntılı olarak işleyip, ihtilafı noktalara işaret ederek konuyu aydınlatmak olacaktır. Özellikle kaynaklardaki kabarık nesih listesini mercer altına alarak, nasih–mensuh olduğu iddia edilen nassları incelemek olacaktır. Konumuzun temel gayesi usul-i fıkıhtaki nesih kavramı olmakla birlikte konunun bütünlüğü açısından tefsir ve hadis usullerindeki bilgilere de yer verilecektir.

III. ARAŞTIRMANIN PLANI VE KAYNAKLARI

Araştırmamızda konunun öncelikle anlaşılması için nesih kavramı başlığı altında tanımı, bu tanımdaki tarih süreç, ilişkili olduğu kavramlar, şartları ve tespit usulleri işlenecektir. İkinci bölümde neshin çeşitleri farklı yönleri ile ele alınarak incelenecektir. Üçüncü ve son bölümde ise neshi kabul ve reddedenlerin delilleri ve bu delillerin değerlendirmesi kaleme alınacaktır.

Neshin bütün bu yönleri, usul-i fıkıh açısından incelenmekle birlikte diğer bilim dallarının kaynaklarından da istifade edilecektir. Âmidî (v. 631/1233)’nin **İhkam**’ı gibi Usulcülerin ve Serahsi (v. 483/1091)’nin **Usul**’ü gibi Fıkıhçıların Metoduyla yazılan kaynaklar yanında bu iki metodu mezc eden Tacuddin İbn-i Sübki

(v. 771/1396)'nin **Cem'u'l-Cevami'** ve nesih alanında yapılan müstakil bir çalışma olan Mustafa Zeyd'in **en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim** gibi eserler ile adlarını zikretme ihtiyacı hissetmediğimiz bu tarzda kaynaklar ışığında çalışmamız şekillenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NESHİ KABUL EDENLER VE REDDEDENLER

Neshin kabulü ve reddi incelenirken karşımıza, hem akli ve nakli delillerle ya da sadece akli veya sadece nakli delillerle savunan bilginler yanında neshi aklen kabul edip vukuunu inkar edenler çıkmıştır.

Biz bu tartışmalardan ziyade meseleyi doğrudan neshi kabul edenler ve etmeyenler zaviyesinden inceleyeceğiz.

A. NESHİ KABUL EDENLER

Âmidî'ye göre, Ebu Müslim el-İsfehani (v. 322/934) dışında bütün İslam alimleri neshi kabul etmiştir.

Neshi kabul edenler görüşlerini desteklemek için farklı deliller kullanmışlardır. Serdettikleri deliller ve bu deliller ile ilgili yorumlar şöyledir :

1. Ayetler

Daha önceki bölümlerde işlendiği gibi ayet nesh edici bir amildir ve bu konuda ittifak vardır. Neshin varlığına delalet eden ayetler şöyle sıralanmıştır :

I— ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها (*Biz bir ayeti nesh eder/hükmünü kaldırır veya onu unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz...*)¹

II— وإذا بدلنا آية مكان آية والله أعلم بما ينزل قالوا إنما أنت مفتر بل أكثرهم لا يعلمون (*Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman –ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir– "Sen ancak bir iftiracısın" dediler. Hayır; onların çoğu bilmezler.*)²

¹ Bakara Suresi, 2/106.

² Nahl Suresi, 16/101.

III- *و يمحو الله ما يشاء و يثبت و عنده أم الكتاب* - (Allah dilediğini kaldırır, dilediğini sabit kılar. Ana kitap O'nun yanındadır.)³

Yukarıdaki iki ayetten ilk bakışta sadece ayetler arası nesh. anlaşılma ile beraber. ayetlerin şeriatler arası neshe işaret etmesi siyak-sibak bakımından daha uygun düşmektedir. Getirilen Hz. Muhâmmed şeriatı, kaldırılan Hz. İsa (as) şeriatından daha hayırlı ve unutulmuş Hz. İbrahim şeriatının da bir benzeridir. Zira Bakara Suresindeki ayetten bir önceki ayette geçen "hayr" kelimesi ile Kur'an kastedilmektedir. Ayrıca ayet grubu. ehl-i kitabın. Kur'an'ın Müslümanlara indirilmesinden hoşlanmamaları ile ilgilidir. 106. ayetin, "bilmez misin Allah'ın gücü her şeye yeter" şeklinde bitmesi sözü edilen neshin Kur'an ayetlerinin birbirlerini nesh etmesi ile ilgili olmayıp bir şeriatın başka bir şeriatı ilga etmesiyle ilgili olmalıdır. Bu ifadenin ayetler arası nesh için kullanılması uygun değildir.

Ra'd Suresindeki ayeti de sadece neshe hasr edemeyiz. Zira Levh-i Mahfuz'da sadece nesh değil, mazi ve istikbalde (sabit) olacak ve olmayacak (silinecek) her şey mevcuttur.

Alimler tarafından bilfiil neshin Kur'an'daki varlığına dair bir çok ayet zikredilmiştir. Surelere göre mensuh sayılan ayetlerden başlıcaları şunlardır :

a-Bakara Suresi :

I- *كتب عليكم إذا حضر أحدكم الموت إن ترك خيراً الوصية للأقربين والمعروف حقاً على المتقين* (Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır [mal] bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya uygun bir biçimde vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.)⁴ ayetinin, *يوصيكم الله في أولادكم للذكر مثل مثل حظ الأنثيين ...* (Allah size, çocuklarınız [ın alacağı miras] hakkında, erkeğe kadının payının iki misli [miras vermenizi]

³ Ra'd Suresi, 13/39.

⁴ Bakara Suresi, 2/180.

emreder...)⁵ miras ayetiyle nesh edildiği, “...*Varise vasiyet yoktur...*”⁶ hadisinin ise nasih değil. neshi beyan edici⁷ olduğu ifade edilmiştir.

Mensuh olduğu iddia edilen ayetleri inceleyerek sayısını beşe indiren Dihlevi (v. 1176/1764)'nin mensuh saydığı beş ayetten biri bu ayettir.⁸

Halbuki neshten ziyade, nasih olduğu ifade edilen miras ayetleri mensuh olduğu iddia edilen ayette geçen “maruf (uygun bir biçimde) vasiyeti” beyan olduğu anlaşılmaktadır.

II– ... و على الذين يطيقونه فدية طعام مسكين ... (...*Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir...*)⁹ ayetinin, ... فمن شهد منكم الشهر فليصمه ... (...*Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin...*)¹⁰ ayetiyle mensuh olduğu ifade edilmiştir.

Bu iki ayet arasındaki tahsis ilişkisi nesh telakki edilmiştir. Çünkü ilk ayete göre dileyen oruç tutmuş, dileyen de fidye vermiştir. Umumi bir anlam taşıyan ilk ayeti, ikinci ayet hususileştirerek sınırlamıştır. Zira artık gücü yetenler oruç tutacak, yetmeyenler ise fidye verecektir. İkinci ayet ilk ayete açıklık getirerek yaşlı ve hastalara ruhsat tanımıştır.¹¹ Dihlevi ise ilk ayetin mealinin “*taama takat getirenlere fidye vardır.*” şeklinde olduğunu ve taamdan kasıt “fitir sadakası” olduğunu belirtmiştir. Yani Yüce Allah oruç tutma emrinden sonra fitir sadakasını getirmiştir.¹²

⁵ Nisa Suresi, 4/11.

⁶ Tirmizi, Ebu Said Muhammed İsa b. Su're (v. h.297), *es-Sünen*, çev. Osman Zeki Mollaahmetoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İst., tsz., Vasaya-2204, III, 492.

⁷ Çünkü ahad bir haberin mütevatir bir nassı nesh etmesi caiz değildir. (bkz. Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfüddin Ali b. Muhâmed, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam*, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut, 1402, III, 153).

⁸ Dihlevi, Şah Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim, *el-Fevzu'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir* çev. Mehmed Sofuoğlu, Çağrı Yay., İst., 1980, 36.

⁹ Bakara Suresi, 2/184.

¹⁰ Bakara Suresi, 2/185.

¹¹ bkz. Kaya, Remzi, *Kur'an'da Nesih*, Bursa, 2001, yyy., 132-133.

¹² bkz. Dihlevi, age, 36.

III- *(Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.)*¹³ ayetinin, *أحل لكم ليلة الصيام الرفث إلى نسائكم هن لباس لكم وأنتم لباس لهن... (Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz...)*¹⁴ ayetiyle nesh edildiği iddia edilmiştir.¹⁵

Aslında bu iddia, ilk ayetin yemek ve cima'nın memnu olduğuna yönelik şümüllü bir mana içermesine karşın, ikinci ayetin ilk ayetteki umumi manayı sınırlandırarak memnu filleri meşru kılınmasına yönelik bir nesh düşüncesinin ürünüdür. Ancak ilk ayette geçen Müslüman ve önceki milletlerin orucun vücubiyeti noktasındaki teşbihi, sahabiye rükünlerdeki aynılığa sevk etmiştir. Aynı oluş vehmi, oruçla ilgili eski dinlerdeki yasakların kendileri için de geçerli olduğu kanaatinden kaynaklanmaktadır. İkinci ayet, bu aynılığı–yani yemek ve cima'nın memnu oluşunu–izale etmek için nazil olduğu için ayeti değil eski şeriatları nesh etmiştir. Ayrıca iki ayet arasındaki neshe mani başka bir husus da ayetin inşa olmayıp ihbar olmasıdır.

IV- *يسئلونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير وصد عن سبيل الله وكفر به والمسجد الحرام وإخراج أهله منه أكبر عند الله والفتنة أكبر من القتل... (Sana haram ay¹⁶da savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür...)*¹⁷ ayetinin *... وقاتلوا المشركين كافة كما يقاتلونكم كافة واعلموا أن الله مع المتقين (...Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla*

¹³ Bakara Suresi, 2/183.

¹⁴ Bakara Suresi, 2/187.

¹⁵ İbn-i Arabî'ye göre nesh edici olmasının sebebi, kelamın muktezası, uykudan sonra yemek ve cinsi münasebetin haram kılınması nevinden onların üzerlerinde bulunan tatbikata olan uygunluğudur. (bkz. Dihlevî, age. 37)

¹⁶ Haram aylar. Cahiliye devri uygulamasına göre, hürmet edilmesi gereken, savaş ve kan dökülmesi yasak olan kamerî aylar demektir. Bu aylardan **Muharrem** birinci, **Receb** yedinci, **Zilkâde** on birinci ve **Zilhicce** on ikinci aydır.

¹⁷ Bakara Suresi, 2/217.

topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.)¹⁸ ayetiyle nesh edildiği ifade edilmiştir.

Halbuki ilk ayet savaşın haram kılınmasına değil, caiz olmasına delalet eder. Zira bu ayet, “illeti teslim mani’i izhar kabilindedir”. Binaen aleyh fitne, haram aylardaki savaştan daha şiddetlidir. O halde fitne mukabilinde haram aylarda da olsa kıtal yapmanın caiz olduğu hükmü getirilmiştir.¹⁹ Çünkü Hz. Peygamber (sav) döneminde Havazin ve Huneyn gibi gazalar haram aylara isabet etmiştir.²⁰

V- والذين يتوفون منكم ويذرون أزواجاً وصية لأزواجهم متاعاً إلى الحول غير إخراج فإن خرجن فلا
والذين يتوفون منكم (İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakarak erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar [kendiliklerinden] çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.)²¹ ayetinin ويذرون أزواجاً يتربصن بأنفسهن أربعة أشهر وعشراً فإذا بلغن أجلهن فلا جناح عليكم فيما فعلن في أنفسهن وبالمرحومين (İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün [iddet] beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.)²² ayeti ile nesh edildiği belirtilmiştir.

Bakara Suresinin 240. ayeti, Dihlevi'nin mensuh saydığı beş ayetten ikincisidir. Ancak buna karşı görüş ise, bu iki ayet arasında neshin bulunmadığını, ayette geçen iki ayrı müddetin nesih gibi anlaşıldığını, ancak ilk ayette kadın istediği takdirde bir yıla kadar kalabileceğini, ikinci ayette bu sürenin en az dört ay on gün olmasının zorunlu olduğuna işaret edilmiştir. Yani ayetler arasında bir muhayyerlik söz konusu olduğu belirtilmiştir.²³ Yani ikinci ayet, ilk ayetteki mendub olarak

¹⁸ Tevbe Suresi, 9/36.

¹⁹ bkz. Dihlevi, age, 38.

²⁰ Sabuni, Muhammed Ali, **Revaniu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkam**, Dimeşk, 1977, I, 264'ten naklen Kaya, age, 133.

²¹ Bakara Suresi, 2/240.

²² Bakara Suresi, 2/234.

²³ bkz. Şimşek, Mehmet Sait, **Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele**, Yöneliş Yay., İst., 1991, 118.

yapılan bir yıllık vasiyetin farz olan kısmını tespit ederek mecburi olan süreyi beyan etmiştir.

VI- *الله ما في السموات وما في الأرض وإن تبدوا ما في أنفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله فيغفر لمن يشاء ويعذب من يشاء والله على كل شيء قدير (Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.)*²⁴ ayetinin. *... لا يكلف الله نفسا إلا وسعها لها ما كسبت وعليها ما كسبت (Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır...)*²⁵ ayetiyle nesh edildiği ifade edilmiştir.

İki ayet ile ilgili rivayetleri inceleyerek tahlil eden Mustafa Zeyd, mensuh olduğu ileri sürülen ayetin manasında “haber” olduğunu, bu nedenle ayet “muhkem” olduğu için mensuh olmasının söz konusu olmadığını beyan etmiştir.²⁶

b-Al-i İmran Suresi :

*يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله حق تقاته ولا تموتن إلا وأنتم مسلمون (Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasil sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.)*²⁷ ayeti. *فاتقوا الله ما استطعتم واسمعوا وأطيعوا وأنفقوا خيرا لأنفسكم ومن يوق شح نفسه فأولئك هم المفلحون (O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının. Dinleyin. itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.)*²⁸ ayetiyle nesh edildiği söylenmiştir.

Aslında ilk ayetteki “hakkıyla sakınmak” ile ikinci ayette geçen “gücün yettiği kadar sakınmak” arasında bir tezat bulunmamaktadır. Aksine bu iki ayet birbirini tamamlamaktadır. İlk ayette geçen ifadedeki kapalılığa ikinci ayet açıklık getirmektedir.

²⁴ Bakara Suresi, 2/284.

²⁵ Bakara Suresi, 2/286.

²⁶ bkz. Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru'l-Vefa, Mansura, 1987, I, 608.

²⁷ Al-i İmran Suresi, 3/102.

²⁸ Teğabun Suresi, 64/16.

Ayrıca bu iki ayetin birbirini nesh etmesi bir yana konularının farklı olduğu belirtilmiştir. Zira ilk ayet itikat ile ilgili iken ; ikinci ayet amellerle ilgilidir.²⁹

c–Nisa Suresi :

I– ولكل جعلنا موالى مما ترك الوالدان والأقربون والذین عقدت أیمانكم فأتوهم نصیبهم إن الله كان على شئی شهیداً *[Erkek ve kadından] her biri için ana-babanın ve akrabasının bıraktıklarından [pay alan] varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı [ahitleştiginiz] kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.*³⁰ ayetinin, ... وأولو الأرحام بعضهم أولى ببعض في كتاب الله إن الله بكل شئی عليم *[varis olmaya] daha layıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*³¹ ayetiyle mensuh olduğu belirtilmiştir.

Dikkatle incelendiği takdirde bu iki ayet arasında da neshi gerektirecek bir zıtlığın bulunmadığı görülecektir. Zira ilk ayet yapılacak iyilikler noktasında yeminlere riayet edilmesi ile alakalı iken ; ikinci ayet mirasta kanuni mirasçılarını ifade etmektedir.

II– إذا حضر القسمة أولو القربى والیتامى والمساکین فارزقوهم منه وقولوا لهم قولا معروفاً *(Miras taksiminde [kendilerine pay düşmeyen] akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara [gönüllerini alacak] güzel sözler söyleyin.)*³² ayeti, ... وأولو الأرحام بعضهم أولى ببعض في كتاب الله إن الله بكل شئی عليم *(...Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine [varis olmaya] daha layıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.)*³³ ve ... وأولو الأرحام بعضهم أولى ببعض في كتاب الله من المؤمنین والمهاجرین إلا أن تفعلوا إلى أولیائکم معروفاً كان ذلك في الكتاب مسطوراً *(...Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitabına göre, [miras konusunda] birbirleri için [diğer] müminlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak*

²⁹ Dihlevi, age. 40.

³⁰ Nisa Suresi. 4/33.

³¹ Enfal Suresi. 8/75.

³² Nisa Suresi. 4/8.

³³ Enfal Suresi. 8/75.

dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu [hüküm] Kitap'ta yazılıdır.)³⁴ ayetleriyle nesh edildiği iddia edilmiştir.

Buradaki nesih vakıasıyla ilgili olarak Dihlevi, İbn-i Abbas'tan rivayetle bu ayetin muhkem olduğunu ve ilk ayette geçen emir sığasının müstehablık için geldiğini dolayısıyla ilgili ayetler arasında nesh ilişkisinin olmadığını ifade etmiştir.³⁵

III- والتي يأتين الفاحشة من نسانكم فاستشهدوا عليهن أربعة منكم فإن شهدوا فأمسكوهن في البيوت - (Kadınlarımızdan fuhuş [zina] yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun [dışarı çıkarmayın].)³⁶ ayeti, (Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun...)³⁷ ayetiyle mensuh olduğu söylenmiştir.

İki ayet arasında nesh olgusundan ziyade, ikinci ayet ilk ayette geçen "Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar" ifadesindeki mübhemi beyandır. Yani bu yolu beyan etmek için ikinci ayet nazil olmuştur.

d-Maide Suresi :

I- يا أيها الذين آمنوا لا تحلوا شعائر الله ولا الشهر الحرام ولا الهدي ولا القلائد ولا آمين البيت الحرام (Ey iman edenler! Allah'ın [koyduğu din] nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, [bu kurbanlıklara takılı] gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin.)³⁸ ayeti. يسئلونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير وصد عن سبيل الله وكفر به (Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan

³⁴ Ahzab Suresi, 33/6.

³⁵ Dihlevi, age, 41.

³⁶ Nisa Suresi, 4/15.

³⁷ Nur Suresi, 24/2.

³⁸ Maide Suresi, 5/2.

çıkarmak Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür...)³⁹ ayetiyle nesh edildiği ifade edilmiştir.

Dikkat edilirse, mensuh olduğu söylenen ayet, Müslümanların saygıda kusur edilmemesi gerektiğini açıklamaktadır. Neshedilecek olursa, İslam'ın cevaz vermediği durumlar ortaya çıkacaktır. İslam'ın hedefi ise insanlar arasında barışı sağlamaktır. Müslümanlara yapılan saldırılar karşısında kendilerini koruyacaklarını beyan etmek için ikinci ayet nazil olmuştur. Dolayısıyla muhkem olan tahsis edilmiştir.⁴⁰

II– سمعون للكذب اكالون للسحت فإن جاؤك فاحكم بينهم أو أعرض عنهم وإن تعرض عنهم فلن يسمعون للكذب اكالون للسحت فإن جاؤك فاحكم بينهم أو أعرض عنهم إن الله يحب المقسطين (Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.)⁴¹ ayeti, *وأن احكم بينهم بما أنزل الله ولا تتبع أهوائهم...*⁴² ayetiyle nesh edildiği belirtilmiştir.

Dikkat edilecek olunursa mensuh olduğu söylenen “adaletle hükmet” ile nasih olduğu söylenen “Allah'ın indirdiği ile hükmet” ayetleri arasında herhangi bir tezat bulunmamaktadır. Çünkü Allah'ın indirdiği ile hükmetmek adaletle hükmetmek demektir. O halde ayetin manası “eğer hükmedeceksen onların arzularına uymadan Allah'ın indirdiği ile adaletli bir şekilde hükmet !” şeklinde olacaktır.

III– يا أيها الذين امنوا شهداء بينكم إذا حضر أحدكم الموت حين الوصية إثنان ذوا عدل منكم أو آخران... من غيركم إن أنتم ضربتم في الأرض فأصابكم مصيبة الموت... (Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman vasiyet sırasında aranızda şahitlik [edecek olanlar] sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan

³⁹ Bakara Suresi, 2/217.

⁴⁰ bkz. Kaya, age, 140.

⁴¹ Maide Suresi, 5/42

⁴² Maide Suresi, 5/49.

... وأشهدوا ذوي عدل منكم وأقيموا الشهادة لله...⁴³ (başka iki kişi şahitlik eder.)⁴³ ayetinin, (...İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın...)⁴⁴ ayetiyle mensuh olduğu iddia edilmiştir.

Ancak iki ayetin konusu birbirinden farklıdır. İlk ayet yolculuk halindeki durumlar ile ilgili iken ; ikinci ayet nikah şahitliği ile ilgilidir.⁴⁵ Ayrıca ayet muhkemdir ve nasih ve mensuh olduğu söylenen ayetler birbirini tamamlamıştır.

e-Enfal Suresi :

يا أيها النبي حرض المؤمنين على القتال إن يكن منكم عشرون صابرون يغلبون مائتين وإن يكن منكم مائة يغلبوا ألفاً من الذين كفروا بأنهم قوم لا يفقهون (Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde [sabırlı] yüz kişi bulunursa, inkar edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.)⁴⁶ ayetinin, kendisinden sonra gelen أن خفف الله عنكم وعلم أن الّن ضعفاً فإن يكن منكم مائة صابرة يغلبوا مائتين وإن يكن منكم ألف يغلبوا ألفين بإذن الله والله مع الصابرين (Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde [sabırlı] bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.)⁴⁷ bu ayetle mensuh olduğu söylenmiştir.

Dihlevi'nin mensuh saydığı beş ayetten üçüncüsü de yukarıda verdiğimiz Enfal Suresi'nin 65. ayetidir ve nasih de ondan sonra gelen aynı surenin 66. ayetidir.⁴⁸ Ancak dikkat edilirse ilk ayet Müslümanları bire karşı on şeklinde savaşa teşvik ederek sabır etmelerini istemektedir. Aynı sabır zamanla zayıflayınca ayet bunu bire karşı iki olarak tahfif yoluna gitmiştir. İlk ayet sabır ve sebatın azami sınırını beyan

⁴³ Maide Suresi. 5/106.

⁴⁴ Talak Suresi. 65/2.

⁴⁵ bkz. Kaya, age, 141.

⁴⁶ Enfal Suresi. 8/65.

⁴⁷ Enfal Suresi. 8/66.

⁴⁸ bkz. Dihlevi, age, 44.

ederek istisnai bir durum (bire karşı on)'u belirtirken ; ikinci ayetin ise umum ifade ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ayetler birbirini neshten ziyade tamamlamıştır.⁴⁹

f–Tevbe Suresi :

إنفروا خفافا وثقالا وجاهدوا بأموالكم وأنفسكم في سبيل الله ذلكم خير لكم إن كنتم تعلمون (*Gerek hafif, gerekse ağır olarak*⁵⁰ *Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.*)⁵¹ ayetinin, ... ليس على الأعمى حرج ولا على الأعرج حرج المريض حرج... (*Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur...*)⁵² iki farklı surede geçen ve “uzr ayetleri” olarak bilinen ayetlerle nesh edildiği belirtilmiştir.

Halbuki iki ayet arasında nesih ilişkisinden ziyade, mensuh kabul edilen ilk ayet, savaşa çıkmayı teşvik, nasih kabul edilen ayette ise, herhangi bir özründen dolayı savaşa katılmayan insanların ilim öğrenerek toplum düzenini sağlamaları istenmektedir. Bununla birlikte özründen dolayı savaşa katılmayanların günah işlemediklerini ifade etmek için nazil olmuştur.

g–Nur Suresi :

الزاني لا ينكح إلا زانية أو مشركة والزانية لا ينكحها إلا زان أو مشرك وحرم ذلك على المؤمنين – (*Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır.*)⁵³ ayetinin, ... عبادكم وإيمانكم إن وانكحوا الأيامى منكم والصالحين من يكونوا فقراء يغنهم الله من فضله والله واسع عليم (*Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah*

⁴⁹ bkz. Kaya, age. 142-143.

⁵⁰ Ayette geçen “hafif-ağır” kelimelerinin, “Gençler ve yaşlılar olarak”, “Siz kolay da gelse, zor da gelse”, “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde” şeklinde farklı mealleri verilmiştir.

⁵¹ Tevbe Suresi, 9/41.

⁵² Nur Suresi, 24/61 ; Fetih Suresi, 48/17.

⁵³ Nur Suresi, 24/3.

onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.)⁵⁴ ayetiyle mensuh olduğu ifade edilmiştir.

Mensuh olduğu kabul edilen ilk ayet evlilikteki iffet noktasındaki kefaatten söz eder. Nasih olduğu söylenen ikinci ayet ise, evliliğin kolaylaştırılarak Müslüman erkek ve kadının evlenmesini emretmektedir. Dolayısıyla ayetler arasında neshi gerektirecek bir zıtlık yoktur, sadece iki ayet birbirini tamamlamıştır.

II– يا أيها الذين آمنوا ليستأذنكم الذين ملكت أيمانكم والذين لم يبلغوا الحلم منكم ثلاث مرات من قبل – صلوة الفجر وحين تضعون ثيابكم من الظهيرة ومن بعد صلوة العشاء ثلاث عورات لكم ليس عليكم ولا عليهم ... جناح بعدهن ... (Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunanlar [köleleriniz] ve sizden henüz buluş çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığımız vakit ve yatsı namazından sonra [yanınıza girecekleri zaman] sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında [izinsiz girme konusunda] ne size, ne onlara bir günah vardır...) ⁵⁵ ayetinin nasihi gösterilmeden mensuh olduğu iddia edilmiştir.

Dihlevi'nin İbn-i Abbas (ra)'tan naklen itimada layık olarak verdiği rivayete göre yukarıdaki ayetin mensuh olmadığı yönündedir.⁵⁶

h–Ahzab Suresi :

لا يحل لك النساء من بعد ولا أن تبدل بهن من أزواج ولو أعجبك حسنهن إلا ما ملكت يمينك وكان الله
يا أيها النبي (Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.)⁵⁷ ayetinin, بنا أحلنا لك أزواجك التي أتيت أجورهن وما ملكت يمينك مما أفاء الله عليك وبنات عمك وبنات عماتك وبنات
(Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiği eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını,

⁵⁴ Nur Suresi, 24/32.

⁵⁵ Nur Suresi, 24/58.

⁵⁶ Dihlevi, age, 47.

⁵⁷ Ahzab Suresi, 33/52.

dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık...)⁵⁸ ayetiyle mensuh olduğu dile getirilmiştir.

Dihlevi'nin mensuh saydığı beş ayetten dördüncüsü yukarıdaki ayettir. Ona göre zahir olan görüşte, nesh edici kelimelerin tilavette öne geçirilmiştir.⁵⁹ Halbuki iki ayet arasında terahi olmadığı için neshin cereyan etmesi mümkün değildir gibi bir itiraz yapılabilir.

1-Mücadele Suresi :

يا أيها الذين امنوا إذا ناجيتم الرسول فقدموا بين يدي نجويكم صدقة ذلك خير لكم وأطهر فإن لم تجدوا
فإن الله غفور رحيم (Ey iman edenler! Peygamber ile başbaşa konuşacağınız zaman,
başbaşa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha
temizdir. Şâyet [sadaka verecek bir şey] bulamazsanız, bilin ki Allah çok
bağışlayandır, çok merhamet edendir.)⁶⁰ ayetinin, *أشفقتم أن تقدموا بين يدي نجيكم صدقات*
فإذ لم تفعلوا وتاب الله عليكم فأقيموا الصلوة وآتوا الزكوة وأطيعوا الله ورسوله والله خير بما تعملون
(Başbaşa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi ? Bunu
yapmadığınıza ve Allah da, sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekatı verin,
Allah'a ve Resulüne itaat edin. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.)⁶¹
ayetiyle nesh edildiği ifade edilmiştir.

Dihlevi'nin mensuh saydığı beşinci ayet yukarıdaki mezkur ayettir.⁶²
Yukarıdaki yapılan itirazların aynısı bu ayete de yapılabilir. Bununla birlikte ayet
sahabiye imtihan etmek için yapılan Hz. Peygamber (sav) ile ilgili geçici bir
uygulamadır. Nasih olduğu söylenen ayetin manası "aslında bir ceza gerekliliği var
ama bunu yüklemiyoruz" şeklindedir. Bundan dolayı iki ayet arasında nesh vaki
olmamıştır.

⁵⁸ Ahzab Suresi, 33/50.

⁵⁹ Dihlevi, age, 47.

⁶⁰ Mücadele Suresi, 58/12.

⁶¹ Mücadele Suresi, 58/13.

⁶² Dihlevi, age, 48.

i-Mümtehine Suresi :

... وإن فاتكم شيء من أزواجكم إلى الكفار فعاقبتم فآتوا الذين ذهبوا زواجهم مثل ما أنفقوا ... (Eğer eşlerinizden biri kafirlere kaçar ve siz de onlarla çarpışıp ganimet alırsanız eşleri gidenlere sarfettikleri [mehir] kadarını verin...) ⁶³ ayetinin, فإن اعلموا أنما غنمتم من شيء فإن (Bilin ki, ganimet olarak aldığımız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir...) ⁶⁴ “ganimet ayeti” olarak bilinen bu ayetle ya da فإذا انسلخ الأشهر الحرم فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم وخذوهم واحصروهم (Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğumuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin...) ⁶⁵ “seyf ayeti” olarak bilinen mezkur ayetle nesh edildiği belirtilmiştir.

Neshin varlığını kabul etmeyenlerin öne sürdükleri delillerden biri de neshi kabul edenler arasında, şu ayetin nasihi-mensuhu şudur, noktasında tam bir ittifakın olmayışıdır. Yukarıda verilen ilk ayetin iki tane farklı nasihinin verilmesi de bunun kanıtıdır.

Yukarıdaki ayetlerin arasındaki nesh ilişkisine baktığımızda, ganimet ayetinin fey konusuna yer verdiğini, seyf ayetinin ise müşriklerle ilgili olduğunu görmekteyiz. Mensuh olduğu söylenen ilk ayette ise, hanımının kaçtığı tarafla savaş yapılması halinde ganimet taksiminden önce mağdur olan adama mağduriyetini gidermek için bir pay verilmesi gibi bir istisnai durumu içerir. Dolayısıyla ayetler arasında gerek konu ve gerekse anlam açısından neshi gerektirecek bir zıtlık söz konusu değildir. ⁶⁶

j-Müzemmil Suresi :

يا أيها المزمل قم الليل إلا قليلا نصفه أو انقص منه قليلا (Ey örtünüp hürünen [Peygamber]! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz

⁶³ Mümtehine Suresi, 60/11.

⁶⁴ Enfal Suresi, 8/41.

⁶⁵ Tevbe Suresi, 9/5.

⁶⁶ bkz. Kaya, age. 149-150.

eksilt.)⁶⁷ ayetinin. ... إن ربك يعلم أنك تقوم أدنى من ثلثي الليل ونصفه وثلثه ([Ey Muhammed!]
Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini
ibadete geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle
yapıyor. Allah gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna [gecenin tümünde
yahut çoğunda ibadete] gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı [yükünüzü
hafifletti.] Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların
bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde
dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O
halde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin,
Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz onu Allah
katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükafat olarak bulursunuz. Allah'tan
bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.)⁶⁸
surenin sonunda gelen bu ayetle mensuh olduğu söylenmiştir.

Nasih olduğu söylenen bu son ayetin de “beş vakit namaz” ile nesh edildiği
iddia edilmiştir. Aslında surenin başlangıcındaki ayetler teheccüd kılmaya teşvik
etmek için yapılan çağrıyı te'kid, sure sonundaki ayet ise, bu te'kidî nesh ederek sırf
çağırılmaya döndürmüştür. Sure sonundaki ayetin beş vakit namazla nesh edildiği
davası ise açık değildir.⁶⁹

Netice itibarıyla neshi kabul edenlerin bu görüşünü ispatlamak için verdiği
ayetlerin nesh şartlarını taşımadığı ve bu ayetlerin arasındaki nesh ilişkisi hususunda
ittifak bulunmadığını müşahade etmekteyiz.

2. Hadisler

Hadislerin nesh edici bir amil olması kabul edilen bir noktadır ve aşağıda
verilecek rivayetlerde belirtileceği gibi aralarındaki bir neshin varlığından bahsetmek
mümkündür. Hadislerdeki neshin varlığına delalet eden bu rivayetler :

⁶⁷ Müzemmil Suresi, 73/1-3.

⁶⁸ Müzemmil Suresi, 73/20.

⁶⁹ bkz. Dihlevi, age, 49.

“...Peygamberimiz bir söz söyler. Bir zaman yürürlükte kalıyor daha sonra Kur'an'daki nesih durumu gibi, diğer hadis onu kaldırıyor”⁷⁰ şeklindedir.

Hadislerde neshin vuku bulduğuna dair rivayetler : “kabir ziyaretinin önceleri yasaklanıp sonradan serbest bırakılması ; kurban etlerinin üç günden fazla saklanılmaması, daha sonra bunun istenilen şekilde saklanması ya da tasarrufu ve içki kaplarının kullanımına yönelik yasağın sonradan kaldırılması”⁷¹ zikredilebilir. Hz. Peygamber (sav) bizzat nasih–mensuhu belirterek aralarındaki neshi beyan etmiştir.

Hz. Peygamberin neshe dair verilen hadislerinde n–s–h’den türeyen kelimeler kullanılmayıp bunu ifade eden “nehy” gibi tabirlerin kullanılması dikkat çekicidir. Yukarıda verdiğimiz örnekte nasih ve mensuh tarafın ikisi de hadistir. İttifakla kabul edilen bu çeşit neshin dışındaki ihtilafli çeşitleri ilerde “Kur'an ve Sünnetin Birbirini Neshetmesi Açısından” başlığı altında incelenecektir.⁷²

3. Sahabe ve Tabiun Sözleri

Neshin tespitinde sahabe bilgisinin ne şekilde rol aldığını ve buna dair “hacamat” gibi hadisleri zikretmiştik. Bu bilgi ve misaller ile bir önceki bölüm olan hadisler başlığı altında verilen rivayetler neshin varlığına delil olarak sayılır. Aynı zamanda Hz. Ali (v. 40/660) (r.a)’nin mescitte vaaz veren kıssaya dair anekdotu ile ...
... ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا ... (...Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir...)⁷³ ayetinin İbn-i Abbas’ın “hikmete ulaşmış kişinin” nasih–mensuhu bilen kişi olduğuna dair nakledilen rivayeti, sahabenin neshten haberdar olduğuna işaret ettiği gibi bu bilgiler, neshin varlığına delalet ederek, bunun da sahabi sözüyle desteklendiği anlaşılmaktadır.

⁷⁰ Hazimi, Ebu Bekr Muhâmmed b. Musa el-Hemedani, el-İtibar fi'n-Nasih ve'l-Mensuh mine'l-Asar, Camiatu'd-Dirasati'l-İslamiyye, Karaçi, tsz., 45 vd.

⁷¹ Müslim, Ebu'l-Huseyn İbnu'l-Haccac el-Kuşeyri, Sahihu Müslim, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İst., tsz., Cenaiz-977, II, 672.

⁷² bkz. Tez metni, 70 vd.

⁷³ Bakara Suresi, 2/269.

Her ne kadar yukarıdaki bilgiler neshin sahabe tarafından bilindiğini ve onların bunu ifade etmesiyle neshin varlığına delil olduğu sayılsa da, sahabenin nesih tabiri bizim şu anki tarifimizden çok şümulü olduğu unutulmamalıdır. Bu itibarla sahabenin anladığı geniş manadaki neshin Kur'an'da cereyanına kimse karşı çıkmıyor. Asıl ihtilaf konusu selefın neshe bakış açısı değil, daha sonraki dönemlerde tarif edilen nesih terimi ile ilgilidir. Bundan ötürü bunun tam olarak neshe delil sayılamayacağı ortadadır.

B. NESHİ REDDEDENLER

Neshi reddedenler, öncelikle neshi kabul edenlerin verdikleri delilleri eleştirip çürütmekle doktrinlerini savunmuşlardır. Yukarıda bir nebze bu konuya temas etmiştik. Verilen delilleri eleştirme yanında kendi görüşlerini doğru çıkarmaya yönelik deliller serdetmişlerdir.

Neshi kabul etmeyenlerin başında gelen ve ilklerden olan Ebu Müslim el-İsfehani, n-s-h kökünden türeyen kelimeyi özellikle Kur'an-ı Kerim için kullanılmaktan çekinmektedir. *... وإنه لكتاب عزيز لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد* (...Şüphesiz o çok değerli ve sağlam bir kitaptır. Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.)⁷⁴ ayetine dayanarak –ona göre– iptal manasına gelen neshi yakıştırmamaktadır.⁷⁵

Aslında bu ayet neshi reddetmek ya da Kur'an'da neshin bulunmadığına dair tam bir delil olmaktan uzaktır. Zira ayet önceki semavi kitaplarda yapılan tahrifin Kur'an-ı Kerim için söz konusu olmadığını ifade etmek üzere nazil olduğunu anlamaya daha açıktır.

Ayrıca neshi kabul edenlerin verdikleri en önemli delilleri olan *ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها* (... Biz bir ayeti nesh eder/hükümünü kaldırır veya onu

⁷⁴ Fussilet Suresi, 41/41-42.

⁷⁵ bkz. Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kuran*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1918, II. 186 vd.

*unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz...)*⁷⁶ ayetinin neshin varlığına delil olmadığını, zira ayette geçen nesih vakıası ayetler arası olmayıp eski şeriatların neshi olduğu zikredilir. Yani mensuh olan Tevrat ve İncil gibi kutsal kitaplardır. Yahudi ve Hristiyanlar kavimlerine "sizin dininizden tabi olanlardan başkasına inanmayınız" şeklinde telkinlerle Hz. Peygamber (sav)' getirdiklerine inanmama noktasında onları ikaz etmesi üzerine ilgili ayet nazil olmuştur.

Neshe itiraz edenlerin fikirlerinin menşesinde iki mesele görülmektedir :

a) Beda isnat etmiş olma korkusu : Beda, büdov masterından alınmış bilmezken sonradan farkına varma ve kapalı iken açılma gibi manalara gelir. Bu kelime ile Allah'ın bilgisi, ilmi ve zatı arasında irtibat kurulmaya çalışılmaktadır. İddiaya göre ; "eğer nesh varsa, Allah önceki emrinde durumu iyice bilmiyordu, sonradan farkına vardı" gibi bir durum hasıl olacağı için, Allah hakkında beda, caiz değildir. Binaen aleyh nesh de yoktur.

b) Neshin husun-kubuh meselesi ile irtibatlandırılması : Bilhassa kelamcılarının üzerinde durdukları : "Allah iyiyi emrettiği gibi, kötüyü emreder mi ? Yoksa en iyi emir, seçme ve yaratma onun boynuna borç mudur ?" meselesine göre nesh ele alınmakta ve şöyle düşünülmektedir : "Allah, emrettiğini vaktiyle iyi gördüğü için emreder ; kullarından ister. Birinciyi kaldırmak üzere gelen emir daha iyi idi de niye O evvelce emredilmedi ? veya ilk güzel iş sonradan kötü mü oldu ? Husun kubuha mı inkılap etti ?"

Neshi kabul etmeyenlerin görüşleri şöylece sıralanabilir :

–Nesih aklen caiz olmakla beraber, Kur'an'da bilfiil vuku bulmamıştır.

–Nesihten maksat eski şeriatların neshi olup yoksa ayetler arası bir nesih söz konusu değildir.

–Bizzat Kur'an'da şu ayetin şu ayeti nesh ettiğine dair sarahaten bir bilgi mevcut değildir.

⁷⁶ Bakara Suresi, 2/106.

–Neshi kabul edenlerde bile nasih–mensuh ayetlerin sayısı ile ilgili bir konsensüs yoktur.

–Neshi kabul edenlerce neshin emir, nehiy, ahbar... gibi şartlarında tam bir ittifak yoktur.

–Kur'an evrensel olduğu için herhangi bir ayetin hükmünün ebediyen kalkması düşünülemez. İleti yokluğu ve zaruret gibi bazı sebeplerle herhangi bir ayetin hükmü geçici olarak askıya alınabilir. Bu sebepler ortadan kalkınca ayetin hükmü yine uygulanabilir.

Neshi reddetmek için sıralanan tüm bu maddeler, neshin olmadığından ziyade, ihtilafı olan bir çok meselede bunun o kadar abartılı olmadığına delil sayılabilir.

C. YAHUDİLİK VE HİRİSTİYANLIKTA NESİH ANLAYIŞI

Beda ve husn–kubh dairesi içerisinde meseleye yaklaşan Yahudilerin nesih anlayışı kaynaklarda üç kategoride değerlendirilmiştir :

I–Nesih bizzat “beda” olduğu için ne aklen ne de şer'an caiz değildir. Yani aklen caiz olmakla beraber, vakıa olarak da meydana gelmemiştir. Bu fırkaya Yakup oğlu Şem'un'a nispetle “Şem'uniyye” denir.⁷⁷ Yahudi mezhepleri arasında zikredilmeyen bu ekolle ilgili fazlaca bilgiye sahip değiliz.

II–Aklen caiz olmakla beraber şer'an caiz değildir. Yani nesih akli olarak caiz olmakla beraber vakıa olarak meydana gelmemiştir. Bu görüşün sahiplerine “Anâniye” denilir. Onlar bunu, Hz. Musa (as)'nın söylediği iddia edilen “*şeriatının kendisinden sonra nesh edilmeyeceğine*” dair rivayetine dayandırmaktadırlar.⁷⁸

III–Nesih şer'an caiz olmakla beraber aklen caiz değildir. Aslında bu görüşe mensup olanlar neshin fiilen vuku bulduğu ancak akli olarak caiz olmadığı ifadesiyle dinler arası neshi kastetmiştir. Yoksa din içerisindeki neshin vukuu reddedilmemiştir.

⁷⁷ bkz. Mustafa Zeyd, age, I, 20 vd.

⁷⁸ bkz. Mustafa Zeyd, age, I, 20 vd.

Yani dinler arası nesih şeran caiz olup aklen caiz değildir : din içerisindeki nesih ise hem aklen caiz hem de fiilen vuku bulmuştur. Netice itibarıyla bu görüşe sahip olanlar İslam'ın Yahudiliği nesh etmediği noktasında ittifak halindedir. Bu fırka kendi aralarında Hz. Muhâmmed (sav) ve Hz. İsa (as)'ın peygamberlikleri noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Onlardan bir kısmı kendilerinden mucize sadır olmadığı için peygamber olmadıklarını söylerken ; diğer bir kısmı da İsrailoğulları ve Araplara gönderilen birer peygamber olduklarını kabul etmekle beraber Hz. Musa (as)'nın şeriatını nesh etmemişlerdir. Bu görüşe mensup olanlara da “İseviler” denilmektedir.⁷⁹

Asıl reddettikleri nokta Yahudilikten sonra gelen Hıristiyanlık ve İslam'ın nesih sebebiyle meydana getirdiği bazı ahkamların ortadan kaldırılması bir yana bu dinlere inanma gereğinin hasıl olmasıdır. Halbuki ihtiyaçlara binaen, toplumların maslahatlarına yönelik ve özellikle itikat/inanç ile ilgili konularda olmayıp ameli/fıkhi hükümlerde vuku bulan neshin, hikmet sahibi olan Allah tarafından meşru kılınmasından daha makul ne olabilir ki ! Nedense bu tutumlarını Hz. Musa (as) şeriatının Hz. İbrahim (as) şeriatı gibi önceki şeriatları nesh etme noktasında pek gösterememişlerdir.

Yahudiler dinler arasında nesih olamayacağını savunsalar bile mevcut Tevrat'ta dinler arasındaki nesih için, Hz. Adem (as) şeriatında kardeşler arasındaki evlilik caiz iken bunun kendi şeriatlerinde nesh edilmesi : aynı dinin içerisindeki neshe de önceleri serbest olmakla beraber sonradan cumartesi günlerinde av yasağının getirilmesi gibi pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Bu iki durum aynı zamanda İslam'da da şeriatler arası birer nesih örneğidir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Hıristiyanların bu iddiaları bir kenara bırakılıp icra edilen hükümler açısından bakılırsa neshin cereyan ettiği kolaylıkla görülür. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi sünnet olma ve domuz etinin yenilmesi buna en bariz örneklerdir.

⁷⁹ İbn-i Cevzi, Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali (v. 597/1201), **Nevasihu'l-Kur'an**, el-Cami'atu'l-İslamiyye, Medine, 1984, 14 ; Buhari, Abdulaziz b. Ahmed (v. h.730), **Keşfu'l-Esrar ala Usuli'l-İmam Fahri'l-İslam Ali b. Muhammed el-Pezdevi** (v. h.482), byy. yyy. tsz., III, 877.

Yahudilik ve Hıristiyanlıkta farklı nesih anlayışı olmakla beraber netice itibariyle teorik ve pratiğin birbirine ne kadar uzak olduğu gözler önündedir. Çünkü semavi olan bu dinler kendilerinden önceki semavi dinlere nispetle toplumların ihtiyaçlarına ve zamanın farklılığına göre dinler arası ve din içi neshin vuku bulmasından daha tabii ne olabilir ki ; verdiğimiz örnekler de bunu ispatlıyor. Mevcut kutsal kitaplarda geçen ifadelerde neshin mevcudiyeti, ileri sürülen görüşlerin ne kadar tutarsız olduğunu gözler önüne seriyor. Ayrıca bazı fırkaları tarafından İslam'ın da bir din olduğu kabul edilmesi ve kitabının da ilahi olduğu kabul ediliyorsa –dolayısıyla içinde bir yanlışlığın olamayacağına göre– bu dinin Arap toplumuyla sınırlı değil de bütün insanlık için gönderildiği açıkça ifade edilmektedir.

Netice olarak Yahudilik ve Hıristiyanlıkta nesh mevcuttur. İddia edilen teorik bilgiler ile pratik bilgilerle uyuşmamaktadır. Neshi reddetme kutsal metinlerdeki öğretilerle çelişmekle beraber bunun inkarı sosyolojik olarak da mümkün gözükmemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

NESİH KAVRAMI

A. NESHİN LÜGAT ANLAMİ

Nesih/nesh ; N–S–H kökünde, sülasi mücerredin üçüncü babında gelen bir mastardır. Bu kelime, “nakil, izale/yok etmek, iptal, tebdil–tağyir–tahvil/değiştirmek, ref/kaldırmak, yenilemek, ona benzer olanları çoğaltmak ve bir işin sona erdiğini açıklamak gibi bir çok manalara gelmektedir. Kemiyet olarak çok fazla olmakla beraber ittifak edilen ve birbirine yakın olan manalar aşağıda şöyle sıralanabilir :

1. Nakil

Neshin lügavi manalarından birisi, bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak, nakletmektir. *نسخ الكتاب (kitabı neshlistinsah ettim)* denilince nesih bu manada kullanılmıştır. Kendisinden aktarılan asıl, ikincisine kopya ve bu ikisine de nüsha denir. Bu ikisi aynı değeri taşır.⁸⁰ Çünkü birinden diğerine taşınan aynı surettir.

Bazılarına göre de diğer yere nakledilen *nüşha* sadece surettir, taşınan da bu suret olmaktadır. Bu mana için de “*Yüzük kaşının, çeşitli mınlar üzerine basılması suretiyle meydana gelecek şekil*” örneği verilir.⁸¹

Neshin lügat manası olarak verilen nakil yani bir yerden başka aktarılarak veya yazdırılarak kopyalanması için *إنا كنا نستنسخ ما كنتم تعملون (Şüphesiz biz [hepsini meleklerle] neshettiriyorduk [yazdırıyorduk])*⁸² ayeti örnek olarak verilir. Buradaki nesh/istinsahtan kasıt amellerin sahifelere veya sahifelerden başka yerlere nakli söz konusudur.⁸³

⁸⁰ İbn-i Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhâmmmed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, tsz., IV, 28-29.

⁸¹ Rağıb el-İsfehani, Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhâmmmed, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an, Daru'l-Küttübi'l-Arabiyye, Beyrut, tsz., 490.

⁸² Casiye Suresi, 45/29.

⁸³ Âmidî, age, III, 102.

İbn-i Hazm (v. 456/1063) ise istinsah şeklinde yapılan nakili, “bir şeyin yenilenmesi ve örneğinin çoğaltılması”⁸⁴ şeklinde tanımlar ki burada “yenilenme” yaklaşımı diğerlerinden farklıdır.

2. İzale

Neshin lügavi manalarından birisi de, bir şeyi yok etmek, gidermek ve izale etmektir. *نسخت الشمس الظل* (*güneş gölgeyi neshetti*) örneğinde nesih bu manada kullanılmıştır. *فینسخ الله ما یلقى الشیطان ثم یحکم آیاته (...Allah, şeytanın ilka ettiğini nesh eder, sonra kendi ayetlerini sabit kılar...)*⁸⁵ ayetinde geçen nesih, izale manasında kullanılmıştır.⁸⁶

Rağıp el-İsfahani (v. 502/1108), neshin her zaman izale manası taşımadığını, bazen ispat manasında, bazen de bu iki mana birlikte kast edilerek kullanılabildiğini belirtmiştir.⁸⁷

3. İptal

Neshin sözlük manalarından bir diğeri de iptaldir. *نسخت الريح آثار القوم* (*rüzgar topluluğun izlerini neshetti*) örneğinde nesih, bir yerde ikamet eden bir topluluğun orada bıraktığı izlerinin zamanla semavi ve benzeri tesirlerle kaybolması manasında kullanılmıştır.⁸⁸ *ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخیر منها أو مثلها*⁸⁸ (*Biz bir ayeti nesh eder/hükümünü kaldırır veya onu unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz...*)⁸⁹ ayetinde geçen nesih de bu manada kullanılmıştır.

Basra valisi Utban b. Ğazvan'ın *لم تكن نبوة قط إلا تناسخت حتى يكون اخر عاقبتها ملكا* (... *Hiçbir peygamberlik yoktur ki, nesh edilip sonunda*

⁸⁴ İbn-i Hazm, Ebu Muhâmmed Ali b. Ahmed, **el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam**, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, tsz., I, 445.

⁸⁵ Hacc Suresi, 22/52.

⁸⁶ Rağıp İsfahani, age, 511 ; Zerkeşi, Bedrüddin Muhâmmed b. Abdillâh, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1957, II, 29 ; Subhi es-Salih, **Mebahisu fi Ulumi'l-Kur'an**, Daru'l-İlmi li'l-Melayiyn, 18. baskı, Beyrut, 1990, 260.

⁸⁷ Rağıp İsfahani, age, 511.

⁸⁸ İbn-i Manzur, age, IV, 28-29 ; Rağıp İsfahani, age, 511.

⁸⁹ Bakara Suresi, 2/116

krallığa dönüştürülmüş olmasın. Sizler, bunları duyacaksınız ve bizden sonra birçok valileri deneyeceksiniz)⁹⁰ hutbesinde geçen nesh tabiri de iptal manasında kullanılmıştır.

İbn-i Hazm neshin iptal manası için “ta’fiye” tabirini kullanmaktadır. Buna örnek olarak da : “*falancanın saltanat ve otoritesi iptal edildi, sona erdi*” cümlesini zikretmiştir.⁹¹ Bu tabir, neshin izale manasına çok yakın olmakla beraber, bir şeyin tamamen ve kökten ortadan kalktığını da ifade etmek kullanılmıştır.

4. Tebdil/Tağyir

Tebdil/tağyir anlamına gelen nesih, bir şeyi diğer bir şeyle değiştirmek, farklı durumlara sokarak yerine başkasını ikame etmek manalarında kullanılmıştır.⁹² نسخ (ihtiyarlık gençliği neshetti) denilince nesih, değiştirme mecaz. manada kullanılmıştır.

وإذا بدلنا آية مكان آية والله أعلم بما ينزل قالوا إنما أنت مفتر بل أكثرهم لا يعلمون (Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman –ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir– "Sen ancak bir iftiracısın" dediler. Hayır; onların çoğu bilmezler)⁹³ ayetinde geçen tebdil ifadesi nesih manasını ihtiva eder.⁹⁴

Nesh kavramının farklı anlamlarında dikkati çeken ortak özellik bir şeyin yerine başka bir şeyin gelmesidir. Gelen öncekinin aynı olabileceği gibi, onun izini silen, ya da ona tamamen zıt olan bir şey de olabilir.

Kur'an-ı Kerim`de nesh kökünden türeyen kelimeler dört yerde geçmektedir :

⁹⁰ Müslim, age, Zühd ve Rikak-2967, IV, 2278-2279.

⁹¹ İbn-i Hazm, age, I, 445.

⁹² Zerkeşi, age, II, 29 ; Subhi es-Salih, age, 260 ; Suyuti, Ebu'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Mektebetu Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladihi, Mısır, tsz., II, 27.

⁹³ Nahl Suresi, 16/101.

⁹⁴ Subhi es-Salih, age, 260.

1- ما نسيخ من آية أو نسيها نأت بخير منها أو مثلها – (Biz bir ayeti **nesh** eder/hükmünü kaldırır veya onu unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz ...) ⁹⁵

2- وفي نسخها هدى ورحمة للذين هم لربهم يرهبون (... onun bir **nüşhasında** [şu yazılı idi : sapıklıktan sıyrılıp] rahmete kavuşmak o kimselere mahsustur ki ...) ⁹⁶

3- فينسخ الله ما يلقي الشيطان ثم يحكم آياته (Allah, şeytanın ilka ettiğini **nesh** eder, sonra kendi ayetlerini sabit kılar.) ⁹⁷

4- إنا كنا نستنسخ ما كنتم تعملون (Şüphesiz ki, neler yapıyor idiyse biz [hepsini meleklerle] **neshettiriyorduk** [yazdırıyorduk].) ⁹⁸

Ayetlerde geçen bu dört ifade neshin sırasıyla iptal, yazı/nüşha, izale ve nakil manalarına gelmekte, yukarıda geçen neshin lügat manaları bu ayetlerin üçünde geçmektedir. Ancak neshin varlığı ile ilgili olup bu kökten türeyen kelime sadece Bakara Suresinde geçmekte olup diğer sureler kelimenin lügat manası için misal olarak verilmesi dışında konumuzla bir ilgisi bulunmamaktadır.

Yukarıdan da anlaşılacağı gibi neshin lügat manasını iki kategoriye ayırabiliriz. Biri izale, tağyir, iptal gibi mevcut durumun farklı bir duruma sokulması tarzındaki manaları, diğeri de bir metnin aynısını başka bir yere nakletmek/istinsah etmek gibi mevcut olanın başka bir yere herhangi bir farklılık yapılmaksızın için kullanılan manalarıdır. Bunun dışında taksimatta bir topluluktan başka bir topluluğa mirasın intikalinde kullanılan *مناسخة* “*münasaha*” ve ruhların bir bedenden başka bir bedene intikali için *تناسخ* “*tenasüh* (reankarnasyon)” bu görüşe inananları ifade etmek üzere de *تناسخية* “*tenasühiyye*” ⁹⁹ gibi manalarda da kullanılmıştır.

⁹⁵ Bakara Suresi, 2/106.

⁹⁶ A'raf Suresi, 7/153.

⁹⁷ Hacc Suresi, 22/52.

⁹⁸ Casiye Suresi, 45/29.

⁹⁹ bkz. Âmidî, age, III, 102 ; Şevkani, Muhâmmed b. Ali b. Muhâmmed, *İrşadu'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hakki min 'İlmi'l-Usul*, Darü'l-Fikr, tsz., 184.

B. NESİH ANLAMINDA KULLANILAN DİĞER KAVRAMLAR

Nesih için yukarıda kullanılan manalar yanında başka kavramlar da kullanılmıştır. Kaynaklarda –farklı görüşler mevcut olmakla beraber– yaygın olarak nesih manasında kullanılan kavramlardan bazıları burada zikretmek istiyoruz. Bunlar :

1. Ref'

Sözlükte alçaltmak manasına gelen hafd ve vad' kelimesinin zıttı olup yükseltme, kaldırma, terfii etme gibi manalara gelmektedir.¹⁰⁰ Rağıp el-İsfahani bu kelimeye “Allah'ın nezdine alması” şeklinde bir mana da vermiştir. Bu mana nesih olduğu gibi *Allah hükümden kaldırıp nezdine çekmesi* şeklinde bağlantı kurulabilir.¹⁰¹

Allah'ın önce vahy edip sonradan bu vahyde bulunan hükümleri kaldırma manasında ... رفع عنه... (Peygamberimize Allah önce vahyetti, bilahare ondan ref edildi/alındı...) ¹⁰² ve mükellefin bazı mazeretlerden ötürü Allah katında mesuliyetinin kaldırılması anlamında رفع القلم عن ثلاثة عن النائم ... وعن المجنون ... وعن ... الصبي (Üç kişiden kalem kaldırıldı : Uyuyandan..., deliden... ve çocuktan...) ¹⁰³ hadislerinde nesih teriminin ref' manasında kullanıldığı kolaylıkla görülebilir.

2. Tebdil

Nesih manasında kullanılan diğer bir kavram da *tebdil*dir. Sözlükte “yerine bir başkasını koyarak, bir nesneyi kaldırmak” diye tarif edilmiştir.¹⁰⁴ وإذا بدلنا آية مكان آية والله أعلم بما ينزل قالوا إنما أنت مفتر بل أكثرهم لا يعلمون (Biz bir diğer bir ayetin yerine getirdiğimiz zaman –Allah neyi indireceğini çok iyi bilendir– dediler ki: Sen bir

¹⁰⁰ İbn-i Manzur, age, III, 1220-1221.

¹⁰¹ Rağıp İsfahani, age, 200.

¹⁰² Buhari, Ebu Abdillah Muhâmmed b. İsmail (v. 256/869), *Sahihu'l-Buhari*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1987, Tefsir-1220, VI, 487.

¹⁰³ Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as (v. h.275), *Sünen-i Ebi Davud*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İst., tsz., Hudud-1398, IV, 140.

¹⁰⁴ bkz. Şevkani, age, 184.

*iftiracısın. Hayır onların pek çoğu bilmezler.)*¹⁰⁵ Münkirler ayetler arası tebdili kabullenmeyip Hz. Peygamber (sav)'i iftiracılıkla suçlamışlardır ki Allah cümle-i mutariza (ara cümle) ile her türlü şüpheyi giderecek tarzda ; Allah'ın "kulların maslahat ve menfaatlerine uygun hükümleri indirdiğini" ve bunu "en mükemmel bilen zat olduğunu" anlatmaktadır. Onun, cümle içinde ve cümle bitmeden getirilmesi de ayrıca, gecikmeye tahâmmülü olmayan bir manidarlık ifade etmektedir. onlara cevap vermiştir.

Müfessirler yukarıda mealini verdiğimiz ayeti. *ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها* (Biz bir ayeti **nesh** eder/hükümünü kaldırır veya onu unutturursak, daha iyisini veya aynısını getiririz...) ¹⁰⁶ ayeti ile eşdeğer ve manada görmektedirler.¹⁰⁷

3. Mahv

Mahv (silme) ve ispat, birbirine zıt iki kelimedir. Nitekim *يحو الله ما يشاء ويثبت* (Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılar bırakır. Ana kitap [Levh-i Mahfûz] O'nun yanındadır.)¹⁰⁸ Ayetinde mahv ve ispat birlikte geçmekte ve konumuzla ilgili bulunmaktadır. Her zamanda, o vaktin kabiliyet ve maslahatına uygun bir kitap indirilmiştir. Bu kitapları ve hükümleri getiren, değiştiren, sabit bırakan veya nesheden de bizzat Allah'tır. Çünkü Allah dilediğini mahv ve dilediğini sabit etme hakkının tek sahibidir. Ana Kitap O'nun nezdindedir. : değişecek ve değişmeyecek, kalıp gidecek hükümler ise hep buradadır. Bütün bu saydığımız hususları belirten, az önce işaret ettiğimiz ayetteki mahv–ispat fiilleri, nesh ile ilgili görülmekte, aynı manada kabul edilmektedir. Tebdil bahsinde geçen Nahl Suresinin 101. ayetini, Bakara Suresindeki 106. ayetle eş gören Katade (v. 118/736), aynı eşdeğerliliği bu ayet için de zikretmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Nahl Suresi, 16/101.

¹⁰⁶ Bakara Suresi, 2/106.

¹⁰⁷ İbn-i Kesir, Ebu'l-Feda İsmail, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru'l-Marife, Beyrut, 1969, II, 586.

¹⁰⁸ Ra'd Suresi, 13/39.

¹⁰⁹ İbn-i Kesir, age, II, 520.

Her ne kadar ayetin çeşitli meselelerle ilgili olduğu ifade edilmişse de, bizi ilgilendiren bu ayetin konumuz olan nesh ile ilgisidir. Taberi (v. 224/838), İbn-i Manzur, İbn-i Ebi Hatim ve Beyhaki (v. 470/1077)'nin İbn-i Abbas'tan rivayet ettiklerine, Abdullah b. Abbas ayeti : “Allah, Kur'an'dan dilediğini tebdil edip nesheder : dilediğini de sabit bırakır” şeklinde izah etmiştir.¹¹⁰

Halbuki ayetteki ifade kaza ve kaderle ilgili olup, nesihle bir alakası yoktur.

4. Terk

Neshi ifade eden kavramlardan biri de *terktir*. İmam Şafii (v. 204/820), eserlerinde neshi açıklarken, “Allah'ın farzını terk etmesi” şeklinde nesh yerine terk ifadesini kullanmıştır.¹¹¹ Allah, evvelce indirdiği bir emri terk ederek buna muhalif olarak bir diğer emir indirir ki bu neshtir. “Kıblenin tahvili”nde olduğu gibi.

C. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE NESİH TERİMİNİN GELİŞİMİ

İslam dini ilk olarak Arap toplumunda zuhur edince Arapların hayat tarzları, örfleri, adetleri, gelenek ve görenekleri yanında kullanılan bazı kelimeler farklı manalar kazanmıştır. Örneğin “kafir” önceleri toprağı örten manasında çiftçi için kullanılırken sonradan bu kelime İslami akideyi kabul etmeyen, inkar eden, hakkı batılla örten kişi için kullanılmaya başlandı. Bunun yanı sıra salat (dua), hacc (kast etme), savm (korunma)... gibi birçok kelime bu yeni dinle farklı manalar kazanarak birer ıstılahi kavram olmuştur. Bu kelimeler, lügat manalarına yakın bir mana kazanarak yapılan yeni toplumda artık birer ıstılah olarak yerini almıştır. Bu yapılanmada kelimelerin kazandığı yeni manalar yeni bir kültür ve medeniyetin müjdecisi olmaktadır.

İslam peyderpey tedrici olarak yeni bir toplum oluşturmanın gayret ve gayesi içerisinde her hususta yeni düzenlemeler getirerek sistemini oturtmaya çalışıyordu. Tabi ki asırlarca kazanılan alışkanlıkları değiştirmek –hele kabile asabiyyetine

¹¹⁰ İbn-i Kesir, age, II, 520.

¹¹¹ Şafii, Muhâmmed b. İdris. **er-Risale**. çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan, TDV Yay., Ank., 1997, 67.

dayanan toplumun sosyal yapısının zorluğu bir tarafa ve yeni bir hukuk nizamı altına sokmak gerçekten zor bir ameliyeydi. İslam teşri döneminde tedrici olarak mevcut hukuka iki şekilde yaklaşmıştır. Bazıları kökten yanlış olduğu için –içki ve faiz gibi– bunları peyderpey temelden yıkıp yerine yenilerini koymuştur. Bir kısmı da temelde sağlam olmakla beraber, bunları yenileme ve tamir etme yoluna gitmiştir. Bu oluşuma iki prensip hakim olmuştur : “Çürük olanı yık, yerine sağlamını yeniden yap ; Temeli sağlam olanı tamir et, güzelleştir.”¹¹²

Bu yeni toplumu oluşturma ve İslam mantalitesine aykırı alışkanlıkları bıraktıran yerine yenileri ikame etmede nesih olgusu devreye girer. Kabir ziyareti, içki, kurban etleri... vb. Bu kavram tedrici olarak kabile taassubuna dayanan toplumun yeni bir hukuk nizamının altına sokulmasında elzemdi. Her ne kadar nesih pratik olarak mevcut olsa bile sahabe bizim şu anda teorik olarak kullandığımız manada kullanıyorlardı. Neshin bilinen terim anlamı yanında, daha çok bunun lügat anlamı olan izale manasında kullanılıyordu. Yani “bir ayette geçen vasıfların bir kısmını diğer bir ayetle izale etme” şeklinde biliniyordu. Bu açıdan neshin çok umumi bir kavram olarak kullanıldığı karşımıza çıkar. Geçmiş şeriatları izale, bir hükümle amel etme müddetinin sona ermesi, âmmı tahsis, mutlakı takyid, mübhemi beyan... gibi bir çok manayı içinde barındırıyordu.¹¹³

Sahabenin nazarında nesh hadisesi, Peygamberimizin fiili ve sözü ile sabit olacağı için, o devirde ayetlerin ve hadislerin kendi aralarında veya birbirleriyle karşılıklı neshi şeklinde bir ayırım görülmemektedir. Ancak şu kadar var ki sahabe nesih konusunu çok geniş tutmakla beraber neshin –bu geniş manada olsa bile– bilinmesinde gerekli hassasiyeti gösterdiğini Hz. Ali’nin kıssacıya neshi bilmediğinden dolayı “kendini de başkalarını da helak ettin”¹¹⁴ şeklinde uyarısında konunun ehemmiyetine dikkat çekmesinden anlaşılıyor. Tabiatıyla her sahabe İslam’ın getirdiği bilgi birikimine tamamına veya bir kısmına sahip değildi. Kullanılan bir çok manada belki de ortak olan nokta şudur ki birinciyle amel

¹¹² bkz. Bakkal Ali, *İmam Şafii’de Nesh Anlayışı*, İlahiyat Fakültesi Dergisi III, Harran Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., Şanlıurfa, 1997, 112-113.

¹¹³ bkz. Mustafa Zeyd, age, I, 91-94.

¹¹⁴ Suyuti, age, II, 27.

edilmeyip ikincisiyle amel etmenin gerekliliğidir. Bu gerek takyit edilen mutlak hükümde olsun ve gerek tahsis edilen âmm bir hüküm olsun âmm ve mutlak olan hükümle değil takyit ve tahsis edilen ikinci hükümle amel etme zorunluluğu vardır. Sahabinin nesih anlayışını açıklamak üzere bazı somut örnekler vermek yerinde olacaktır.

والمحصنات من النساء إلا ما ملكت أيماكم كتاب الله عليكم وأحل لكم ما وراء ذلكم أن تبتغوا بأموالكم
والمحصنين غير مسافحين (Sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar [da size] haram kılındı.
[Bunlar] üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla [mehirlerini verip] istemeniz size helal kılındı...) ¹¹⁵ ayetini, kadının halası veya teyzesi ile birlikte evli olmayı haram kılan hadisin neshettiği ifade edilse bile bu âmm olarak nazil olan ayeti hadis tahsis etmiştir.

والمطلقات يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء (Boşanan kadınlar üç kur'u [hayız/temizlik] iddet beklerler...) ¹¹⁶ ayeti boşanan kadınların iddeti ilgili olarak mutlak bir hükmü, فما لكم عليهن من عدة تعتدونها (... onların bekleyeceği bir iddet yoktur...) ¹¹⁷ ayeti gerdeğe girmeden boşanan kadının iddetini ve "hayızdan kesilenlerin iddeti üç aydır. Hamile olanların (iddeti) ise doğurmalarıdır" ayetiyle de hayızdan kesilen ve hamile olan kadının iddeti nazil olmuştur. Her ne kadar bu ayetler arasında nesih cereyan edildiği söylene de görüldüğü gibi bu mutlakı takyit, âmmı tahsis kabilindedir. ¹¹⁸

İslam Teşriinde Asr-ı Saadet Mekke ve Medine devresi olmak üzere iki bölümden oluşur. Gerek dini ve gerekse sosyal yaşayış yönünden neshin bir vaka olarak ele alınışı, İslam'ın içtimai tarihinden çok hukuk, ibadetler, muameleler, cezalar yönüyle ilgilidir. Nesih, en geniş tatbikatını Medine İslam yaşayışında bulmuştur. Mekke hayatı İslam teşriinde ana kaidelerin indiği bir devredir. İslam'ın temel (külli) kaidelerinin Allah Teala'dan alındığı bu devre olduğundan, -iksal

¹¹⁵ Nisa Suresi, 4/24.

¹¹⁶ Bakara Suresi, 2/228.

¹¹⁷ Ahzab 33/49.

¹¹⁸ Şatibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa el-Lehami, el-Muvafakat fi Usul'l-Ahkam, Matbaatu'l-Medeni, Kahire, tsz., III, 77.

meselesi (=kaht : inzalsiz. cima)– dışında nesih vakıalarına hemen hemen hiç rastlayamıyoruz.¹¹⁹

Medine’de geçen on yılı aşkın zamanın külli ahkamlardan ziyade *cüz’iyyat* ile ilgili hükümlerin gelişinin en yoğun olduğu dönem olması açısından konumuzda esas olarak incelemeye tabi olması son derece önem arz etmektedir.

Medine hayatında sahabenin bazılarından nakledilen rivayetlerde, özellikle ayetler arası neshi ifade eden ibareler bulunur. Bundan da –yukarıda geçen Hz. Ali ile ilgili anekdot dışında– anlaşılıyor ki nesh vakıasından haberdardırlar. Tabi ki yukarıda belirtildiği üzere sahabenin anladığı nesh ile usulcülerin izaha çalıştıkları nesih aynı değildi. Anlaşılan o ki sahabenin nesh anlayışı çok şümullüdür. Sonradan fıkıh usulcüleri tarafından : “tahsis. takyit. istisna” adlarıyla isimlendirilen ve nesih dışında mütalaa olunan tatbikatlar da nesh olarak görülmektedir.

Bu şümüllü mana sadece sahabiler döneminde değil. hicri ilk üç asra kadar ilk dönem bilginlerince kullanılagelmiştir. Yukarıda zikredilen manalar yanında ilk dönem bilginleri neshi, unutturma, Hz. Peygamber (sav)’e indirilmeyip terk edilen mana, Levh-i Mahfuz’dan indirilme (istinsah) ya da muhkem ayetler nasih ve müteşabih ayetler mensuh olarak kabul edilmiştir. Bu manalara delalet eden alimlerin görüşlerini İmam Eş’ari dört şekilde kategorize eder :

I–Mensuhtan kasıt tilaveti kaldırılındır.

II–İndirilen, okunan ve açıklanıp uygulanan hususlarda nesh olmayıp, sadece geçmiş toplumlara yüklenen mihnetlerin bu ümmetten kaldırılıp bunlarla imtihan edilememesi nesihtir.

III–Kur’an’ın Levh-i Mahfuz’dan indirilmesi nesihtir.

IV–Tedric, takyit, tahsis, istisna ve bilinen şimdiki anlamıyla “önceki bir şer’i bir hükmün sonraki bir şer’i hükmü kaldırma”nın tümüne nesih deniliyordu.¹²⁰

¹¹⁹ bkz. Koçkuzu, Ali Osman. **Hadiste Nasih-Mensuh Meselesi**. Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İst., 1985, 117.

Bütün bu kullanımlar daha sonra gelen alimler tarafından birbirinden ayrıştırılarak, nesih teriminin bir usul kavramı olarak yerini alması sağlanmıştır. Tabii olarak ilk devirlerde bütün ilimler aşağı yukarı memzue olarak bulunuyordu. Bu ilimlerin birbirlerinden ayrışması, kullanılan ıstılahların efradını camî ağyarını mani bir şekilde kavram olarak oturtulması, ihtisas ve branşlaşma, sonraki zamanlarda olmuştur. Usul-i fikhın bir ıstılahı olan nesih de bu şekilde gelişmiştir.

Her ne kadar Haneî fukahasından Ebu Yusuf (v. 182/798) ve Caferilerden İmam Muhâmmed Bakır'ın Fıkıh Usulü ile ilgili olarak ilk eser yazdığı söylene de, bize intikal eden fıkıh usulü alanındaki ilk yazılı eser, İmam Şafii'nin *er-Risale*'sidir. Usul-i Fıkha menşe sayılan *er-Risale*'de tahsis, takyid, istisna ve neshin sınırları çizilerek neshin tarifî, şartları ve çeşitleri işlenmiştir.¹²¹

Daha sonraki dönemlerde –diğer bölümlerde işleneceği gibi– önceki dönem uleması, Usul-i Fıkıhta Mütekellimun (Usulcüler) ve Fukaha (Fıkıhçılar) olmak üzere iki farklı anlayışa sahip olmuşlardır. Anlayışları, yetişme şartları, buldukları memleketin ilim seviyesi ve tedris gördükleri medreselerin ekol olarak mensubiyeti onlara kendi muhitinde farklı bir fikir kazandırmış ve telif edilen eserler de bu yönde olmuştur. Bununla birlikte bu iki ekolü mezc eden müellifler bazı eserler kaleme almışlardır.

D. NESHİN İSTİLAHİ ANLAMI

Neshin ıstılahi bir mana kazanması noktasında İmam Şafii *er-Risale* adlı eserinde neshi, tahsis, takyid ve istisnadan ayırıp her birinin sınırlarını çizerek manalarını tayin etmiş ve ilk defa bilinen usul terimi olarak neshin tarifini yapmıştır. Bu tarif kendinden sonra gelen dönemlere kaynaklık etmiştir.¹²²

¹²⁰ Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, **Kitabu Makalati'l-İslamiyyin ve İhtilafi'l-Musallin**, Helmut Ritter Neşri, Wiesband, 1980, 607-608 ; Şimşek, Mehmet Sait, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Esra Yay., Konya, 1995, 172.

¹²¹ bkz. Şafii, age, 65-73

¹²² Mustafa Zeyd, age, I, 91-94.

İmam Şafii'den sonra gelen usulcüler onun tanımına katılmayarak yeni tanım yapmışlar ya da kendisinin tanımına ilavelerde bulunmuşlardır. Bunun menşeyini görmeden önce bir noktaya işarette fayda vardır. Bilindiği üzere ekol olarak usul yazarları kelamcılar ve fıkıhçılar olmak üzere iki grupta toplanırlar. Diğer bir ifade ile fıkıh usulü meselelerini, ya kelamcıların anlayış ve metoduna uygun olarak veya fıkıhçıların görüş ve usulleri çerçevesinde inceleyen alimlere rastlarız. Mütekellimun mesleğini tutan eserlerde Şafii alimleri söz sahibi olurken, fukahanın yolunu tutanlar daha çok Hanefiler olmuştur. Bu iki meslek mensubunun meselelere bakış üslupları çok kere farklı olmaktadır. Biri nazari kaideler üzerine hükümler koyup kanunlara ulaşırken, fukaha mesleği mensupları ilk nesilden intikal eden çözümlerden illetler, sebepler vs. arayarak kaideler tespit etmektedirler. Yani "Usulcüler" olarak da bilinen kelamcılar daha çok tümdengelim metodunu kullanmasına karşın "Fıkıhçılar" ise tümevarım metodunu kendilerine bir usul anlayışı olarak kabul etmişlerdir. Usulcülerin tuttuğu yolun, muhit, yetişme tarzı vb. unsurların fikirleri üzerinde tesirleri olmaktadır. Bu iki ekol bizim konumuz olan nesihde –özellikle de neshin özellik ve şartlarına yönelik– farklı tarifler dile getirmişlerdir. Bunun altındaki sebep neshin şartlarından kaynaklanan ayrılıklar diğer konularda inceleneceği için burada zikretme gereğini duymuyoruz. Ayrıca bu iki yolu birleştiren eserler yanında, nevi şahsına münhasır sayılabilecek Şatıbi (v. 790/1388)'nin *el-Muvafakat*'ı gibi eserler de mevcuttur. Bu eserde nazari münakaşa ve izahlar yerine misaller arz eder, onlar üzerinde durulur.¹²³

Usul-i fıkıh alimlerinin neshe istilah olarak verdikleri manalar arasından seçtiğimiz bazı tarifler şunlardır :

İbn-i Hazm (v. 456/1064) : "*İbadet müddetinin sona erişinin beyanı*", Karafi (v. 664/1258) : "*İlk emrin zamanının bitip artık tekerrür etmeyeceği hususunun beyanı*", Burhanüddin el-Ca'beri (732/1331) : "*Hükümün müddetinin sona erdiğinin beyanı*" ve Ebu Me'ali : "*Birinci farz ile amel zamanının geçtiğinin beyanı*" şeklinde

¹²³ bkz. eş-Şatıbi, age, III, 74.

tanımlamışlardır. Bu dört tarifte müşterek nokta, tarifleri yapan alimlerin onu **beyan** sayışlarıdır.¹²⁴

Neshin hitap şeklindeki tariflerinden bazıları da şöyledir :

Kadı el-Bakillani (v. 403/1012) : “*Önceki bir hitap ile sabit olan hükmün kaldırıldığına, arada geçecek bir fasladan sonra - eğer beyan gelmemiş olsaydı evvelkinin aynen devam edeceği tarzda- delalet eden bir **hitap***” ve el-Âmidî : “*Önceki şer’i bir hükmün hitabının devam ettiğine mani teşkil eden Şari’in daha sonraki **hitabi***” olarak tanımlamışlardır.¹²⁵

Serahsi gibi Hanefî alimler neshi, "hükmün süresini beyan etmek." diye tarif ederken, de "*şer’i bir delille şer’i bir hükmü kaldırmaktır*"¹²⁶ şeklinde tanımlamıştır.

İmam Şafii neshi, "*Arada terahi bulunmak şartıyla sonra gelen nassla, önceden sabit olan şer’i bir hükmü kaldırmaktır.*"¹²⁷ diye tanımlamaktadır.

Gazali (v. 555/1111) ekollere göre üç nesih tanımına yer vermiştir.

Usulcülerin tarifini “biz –kendisi de usulcülerden olması hasebiyle– şöyle tanımlıyoruz” diyerek ifade eder : “*Herhangi bir yönüyle –ki bu yönü olmasaydı hüküm sabit olurdu– önceki hitapla sabit olan hükmün terahi (aralarındaki zaman farkı) ile kaldırılmasına delalet eden hitaptır*” dedikten sonra tanımında geçen ifadelerin her birini tahlile gitmiştir.

Fıkıhçıların tanımını ise : “*İbadetin müddetini ya da ibadetin kesileceği zamanı ortaya çıkaran hitaba delalettir*” şeklinde tanımladıktan sonra usulcülerin tanımını savunarak fıkıhçıların tanımını eleştirmiştir.

¹²⁴ Mustafa Zeyd, age, I, 53-110.

¹²⁵ Mustafa Zeyd, age, I, 53-110 ; Şevkani, age, 184.

¹²⁶ Serahsi, Ebu Bekr Muhâmmed b.Ahmed b. Ebi Sehl, **Usulu’s-Serahsi**, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Kahire, 1376, II, 53.

¹²⁷ Şafii, age, 85.

Mutezilenin tanımına yer verirken şöyle demiştir : *“Herhangi bir yönüyle ki bu yönü olmasaydı hüküm sabit olurdu önceki hitapla sabit olan hükmün terahi (aralarındaki zaman farkı) ile kaldırılmasına delalet eden hitaptır”*¹²⁸

Bu tarifler dışında, Kur'an'da neshin konusunu işleyen müelliflerin verdikleri bazı tarifler daha vardır ki, onlarda görülen, neshin hudut ve mahiyetini tespit yerine, özelliklerini, çeşitlerini, şart ve rükünlerini sıralamadır.¹²⁹

Yukarıda sayılan hitap ve beyan dışındaki diğer tariflerde neshin lügatteki manaları arasında zikrettiğimiz nakil, izale gibi kelimeler kullanılarak ıstılah manasından ziyade sözlük anlamına yakın tarifler yapılmıştır.¹³⁰

İslami ilimlerle ilgili terimleri cem eden el-Cürcani (816/1413)'nin eserinde kaydettiği iki tarif ise şöyledir : *“Şer'i hükmün vaktinin sona erdiğinin beyanı. Bu sona eriş. Allah tarafından önceden bilinmektedir. Biz, devam edeceğini, nasih olan hüküm gelmemiş olsaydı evvelki hükmün istimrarını zannediyorduk. Birinci hükmün sona erişini, yenisinin gelmesiyle bilebildik. Bu bize göre tebdil ve tağyirdir”* ve *“Şer'i bir delili müteakip, az bir zaman sonra, onun taşıdığı hükmün hilafına bir başka delilin gelmesi durumu. Bu hal, bizim ilmimize göre bir tebdil ise de, Allah'ın ilmine göre hükmün zamanının sona erdiğini beyandan başka bir şey değildir.”*¹³¹ Görüldüğü gibi bu iki tarif kendinden önceki tariflerden pek farklı değildir.

Dr. Mustafa Zeyd, yirmiye yakın tarifi verdikten sonra, usulcülerin konuya bakış tarzlarını inceler ve neticede onları birkaç gruba ayırır, her grubun fikirlerinde esas amil olarak tespit ettiği noktaları belirtir. Bunlar “Bulunduğu muhitte ehli kitap

¹²⁸ Gazali, Ebu Hamid Muhâmmed b. Muhâmmed b. Muhâmmed, **el-Mustasfa min İlmi'l-Usul**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, tsz., I, 107-108.

¹²⁹ Mekki, Ebu Muhâmmed Mekki b. Ebi Talib el-Kaysi (v. 437/1045), **el-İdah li Nasihî'l-Kur'an ve Mensuhihi ve Marifeti Usulihî ve İhtilafî'n-Nasi fihî**, Kur'an'da Nasih ve Mensuh Var mıdır ? adıyla çev. Musa Kazım Yılmaz, Yeni Asya Neşriyat, İst. 1998, 37 vd.

¹³⁰ bkz. Subhi es-Salih, age, 259-260.

¹³¹ Cürcani, Ali b. Muhâmmed b. Ali, **et-Tarifât**, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut, h. 1405, 163.

olan zümreye karşı İslam'daki nesh meselesinin müdafaası, kelim ilminin tesirleri, alimin bağlı bulunduğu fikri ekolün tesiri ve çevredeki diğer baskı unsurlarıdır."¹³²

Görüldüğü üzere yapılan bütün tanımlar birbirine yakın olmakla beraber, her biri neshin bir yönünü tarif niteliğindedir. Ulemanın çoğunun karar kıldığı ve daha şümullü olarak tanım şudur ki, bu da "*Şer'i bir hükmün yine şer'i bir hükümle kaldırılmasıdır*" veya "*bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nass ile kaldırmaktır*" başka bir tabirle "*mukaddem bir nassın hükmünü muahhar tarihli bir nass ile değiştirmek veyahut mukaddes bir metnin ilgası*"¹³³ manalarında kullanılır.

Bir nass uygulamaya konulduktan sonra, o nassın kapsamına giren hükmü tamamen veya kısmen kaldıran başka bir nass gelirse, bu kaldırma işlemine nesih, hükmü kaldırılan birinci nassa mensuh, hükmü kaldıran ikinci nassa nasih denir.

E. NESHİN İLİŞKİLİ OLDUĞU KAVRAMLAR

1. NESİH-BEDÂ İLİŞKİSİ

Beda kelimesinin iki anlamı yaygındır : "Belli değilken belli hale gelme, önce bilinmezken ortaya çıkma" veya "eski görüşün aksine yeni bir görüşün ortaya çıkması"¹³⁴dır. Bir hükmün diğer bir hükümle kaldırılarak değiştirilmesi olarak kabul edilen nesih bu yönüyle "beda"ya benzetilmiş, bu sebeple neshin reddedilmesi söz konusu edilmiştir. Halbuki beda, belli değilken belli hale gelmesi, önceden bilinmezken sonradan ortaya çıkması anlamına gelirken –ki Allah hakkında bunun muhal olduğu ortadadır– nesih, Allah'ın çok önceden (ezelden) bildiği nihai hükmün beyanı iken kullara göre ilgasıdır. Sadece yeni olan bu hükümlerin Allah tarafından kullarına bildirilmesi ve açıklanmasıdır. Yani nesh edilen hüküm Allah'a göre bir zaman ile sınırlı bulunmaktadır. Zamanı gelince Allah onu ortaya koyar ; muvakkat diyebileceğimiz daha önceki emrini yürürlükten kaldırır. Yoksa nesih, Allah'ın

¹³² Mustafa Zeyd, age, I, 53-110.

¹³³ Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usulü**. TDV, Ank., 1995, 122.

¹³⁴ bkz. Cerrahoğlu, age, 122.

sonradan başka bir kanaate sahip olması demek değildir. Zira Allah hakkında hiçbir şey gizli değildir.

Nesih ile beda arasındaki fark iki açıdan ifade edilebilir :

I–Nesihte amir mükellefe emrettiği ibadetin değişkenliğinin belli bir vakte kadar olduğunu emrettiği sırada bilmekle beraber sonradan bunu nesh ederek kaldırması iken : bedada durum, emredilen ve sürekli olarak istenilenin sabık bir ilimle olmayıp yeni ve sonradan ortaya çıkan durumla değişmesidir.

II–Neshin sebebi ilk hitabın sıhhatini ifsad etme gerekliliğini ortadan kaldırmazken : bedada ise emrin sıhhatine dair olan gerekliliği ifsad etme söz konusudur. Başta bir şeyi yapılması matlub iken sonradan matlubun bununla elde edilmeyeceği anlaşılıp bundan rücu etmektir ki ilmin eksikliğine delalet eden bu durumdan Allah münezzehdir.¹³⁵

Neshin “beda”ya benzetilmesinden ve de aynı kabul edilmesinden ötürü Yahudiler, Allah hakkında “beda”yı memnu görürken : Rafıziler, nesihle eşit kabul ettikleri “beda”yı Allah hakkında caiz görmüşlerdir.¹³⁶ Halbuki beda ; rasgele hareket etmek, gelişi güzel davranmak olduğu halde, nesih ; geçici olduğu bilinen bir hükmün müddetinin sona erdiğini bildirmektir. Kulların, hükmün geçici olduğunu bilmemeleri, Yüce Allah’ın da bilmemesini gerektirmez.

Yoksa iddia edildiği gibi nesih, bir bilmeme (cehil) değildir. Allah hakkında böyle bir şey muhaldir. Aşağıda vereceğimiz bazı ayetlerin mealleri bu konunun açıklığı kavuşması için yeterli olduğu kanaatindeyiz :

ما أصاب من مصيبة في الأرض ولا في أنفسكم إلا في كتاب من قبل أن نبرأها إن ذلك على الله يسير
(Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, Kitapta bulunmasın. Doğrusu bu Allah’a kolaydır.)¹³⁷

¹³⁵ İbn-i Cevzi, age, 16.

¹³⁶ Âmidî, age, III, 109.

¹³⁷ Hadid Suresi, 57/22.

وعنده مفاتيح الغيب لا يعلمها إلا هو ويعلم ما في البر والبحر وما تسقط من ورقة إلا يعلمها ولا حبة في
وعنده مفاتيح الغيب لا يعلمها إلا هو ويعلم ما في البر والبحر وما تسقط من ورقة إلا يعلمها ولا حبة في
ظلمات الأرض ولا رطب ولا يابس إلا في كتاب مبين (Gıyabın anahtarları yalnızca O'nun
katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak
düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru
şey yoktur ki apaçık bir kitapta [Allah'ın bilgisi dahilinde, Levh-i Mahfuz'da]
olmasın.)¹³⁸

عالم الغيب والشهادة الكبير المتعال سواء منكم من أسر القول ومن جهر به ومن هو مستخف بالليل
عالم الغيب والشهادة الكبير المتعال سواء منكم من أسر القول ومن جهر به ومن هو مستخف بالليل
وسارب بالنهار (Görüleni de görülmeyeni de bilen, Yüceler Yücesi Büyük Allah'a göre,
aranızdan sözü gizleyen ile açığa vuran ve geceye hürünerek gizlenip gündüzün
ortaya çıkan arasında fark yoktur.)¹³⁹

Allah Tealanın kulların çeşitli hallerini bilmesi itibariyle, onlara bazı geçici
hükümler koyup sonra da onları iptal etmesi, O'nun ezeli ve ebedi ilmine herhangi
bir eksiklik getirmez, aksine O'nun ilminin her şeyi kuşattığını ifade eder. O, kulları
için bir şeyin ne kadar faydalı ve ne zamana kadardan sonra da zararlı olduğunu bilir
ve indirdiği hükümleri ona göre gönderir ve değiştirir.

Ayrıca bir şeyin belli bir zaman için faydalı olması, her zaman faydalı olmasını
gerektirmez. Yeter ki o değişebilen bir şey olsun.

İmam Gazali'ye göre de neshin beda ile karıştırılması batıldır. Çünkü nesih
sonucunda, mubah kılınmış şeyin haram kılınmasının, emredilen şeyin
yasaklanmasının lazım geleceği söyleniyorsa, bu caizdir. أم يحوا الله ما يشاء ويثبت وعنده أم
يحوا الله ما يشاء ويثبت وعنده أم (Allah istediğini imha eder, istediğini ispat eder...) ¹⁴⁰, bunda bir çelişki yoktur.
Nitekim yemeyi gündüz haram kılıp, gece mubah kılmasında bir çelişki yoktur. Yok
eğer, Allah'ın önceden bilmediği bir şeyin, sonradan farkına varması kastediliyorsa
bu imkansızdır. Nesihten böyle bir anlam çıkmaz. ¹⁴¹

¹³⁸ En'am Suresi, 6/59.

¹³⁹ Ra'd Suresi, 13/9-10.

¹⁴⁰ Ra'd Suresi, 13/39.

¹⁴¹ Gazali, age. I, 110-111.

2. NESİH–ZARURET İLİŞKİSİ

Zaruret halinin bir nesh sebebi sayılıp sayılamayacağı konusunda İmam Şafii : namaz kılarken önceden Beytü'l-Makdis'e yönelmenin daha sonraları ayetle Kabe cihetine yönelme emriyle nesh edildiğini ifade ettikten sonra şöyle demektedir : *“Artık korkulu haller dışında. bir Müslüman'ın farz namazını kılarken Kabe'den başka bir tarafa dönmesi caiz olmadığı gibi. Beytü'l-Makdis'e dönmek de ebediyen yasaklanmıştır.”*¹⁴² “Korkulu haller dışında” kaydı nasihin de mutlak manada nihai hüküm olmadığını, zaruret hallerinde nasihle de hükmedilemeyeceğini göstermektedir. Ancak nasihle hükmedilemeyince acaba hangi hükümlerle amel edilecektir ? İmam Şafii'de bunların cevabını bulmak mümkün değildir. Ancak zaruret halinde nasihle hükmedilemeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bazı müelliflere göre, *“aynı şartlar tahakkuk ettiğinde. o şartlardan inen ayetler tekrar devreye girer ve onlara göre amel edilir.”*¹⁴³ Neshin konusu böyle anlaşıldığı zaman da Kur'an'da ve sünnette “hükümü ebediyen kaldırılmış bir nass” bulunmayacağından bu durumda mutlak manada nesih söz etmek mümkün olamaz.

Zira zaruret, istisnai bir durumdur. Zaruret halini istisna ettiğimiz zaman, Şafii'ye göre Kur'an ve sünnette nasih–mensuh ilişkisi bulunmaktadır. Fakat Şafii, zaruret hali sebebiyle mensuhla amel edileceğinden söz etmiyor. Sadece nasihle amel edilmeyeceğini söylüyor.

3. NESİH–TAHSİS İLİŞKİSİ

Neshin şer'i manası ; bir nassın hükmünün ya yerine bir nass gelerek veya hiçbir nass gelmediği halde belli bir zaman sonra kaldırılmasıdır. Bu önceki farzla amel etme müddetini, bu farzla amelin ne zaman bittiğini ve sonrakiyle amelin ne zaman başladığını belirtir. Onun ne zaman biteceği Allah katında bilinir, fakat biz onun hükmünün sürekli olacağını düşünürüz.¹⁴⁴ Tahsis ; hükmü genel olan bir nassın daha sonraki bir delil, bir işaret veya icma ile bunun hükmünün lafızda geçen bütün

¹⁴² Şafii, age, 68.

¹⁴³ bkz. Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 133.

¹⁴⁴ bkz. Cerrahoğlu, age, 122 ; Cürcani, age, 163.

fertlere değil de belirli fertlere has olduğunun belirtilmesidir. Bu da genellik ifade eden âmm bir lafzın özel (has) bir emir ile açıklanmasıdır. Tahsis : kastedilen şeyleri belirtmek. ; nesih ise, mevcut hükmün belli bir zamana kadar sınırlandırılmasıdır. Nesih ve tahsisin her biri "lafzı kapsayan mananın bir kısmına hükmü özgü kılma"¹⁴⁵ açısından ortak yönleri olmakla beraber, tahsis, bir şeye delalet eden lafzın umum siygasından çıkarıcı beyan olması ; nesih, bir şeye delalet eden maksudun lafızdan çıkarılmasıdır.¹⁴⁶

Âmidî, tahsis ve nesih –her ne kadar lafzın şamil olduğu miktarda hükmü tahsis etmeleri açısından müşterek ise de– on yerde birbirinden ayrıldığını ifade eder. Bunlar :

1. Tahsis, mütekellimin kendi lafzıyla kast etmediği mananın "umum"un dışında kaldığını ifade eder. Nesih ise, her ne kadar mütekellim kendi sözüyle o manaya delaleti kast etse de, kendisiyle teklif kast edilmeyen hükmün dışarıda kaldığını ifade eder. Yani tahsis âmmın fertlerine, nesih ise tamamına yöneliktir.

2. Tahsis, bir emir üzerine başka bir emrin gelmesi suretiyle olmaz. Nesih ise, bir emrin üzerine başka bir emir gelmek suretiyle olabilir.

3. Nesih gerçekte tahsisin tersine, ancak Şari'in hitabı (emri)'yla olur. Tahsis ise, kıyas vb. akli ve nakli delillerle caizdir.

4. Nasihin mensuhtan sonra gelmesi gerekir. Muhassıs (tahsis eden) ise böyle değildir. Onun, açıkladığı gibi, tahsis edilen (muhassas)'den önce gelmesi de sonra gelmesi de caizdir.

5. Tahsis âmmı, gelecekte mutlak olarak delil olmaktan çıkarmaz. Tahsis durumunun dışında âmm ile amel edilmeye devam edilir. Nesih böyle değildir. Nesih, nesh edilen delile amel etmeyi gelecekte tamamen kaldırır. Bu emir, başka bir emirle nesh edildiğinde olur.

¹⁴⁵ bkz. Subhi es-Salih, age, 267.

¹⁴⁶ Gazali, age, I, 86.

6. Kıyasla tahsis caiz, nesih ise caiz değildir.

7. Nesih, tahsisin tersine, sabit olduktan sonra daha önceki hükmü kaldırır.

8. Bir şeriatın diğer bir şeriatla neshi caiz, tahsisi ise caiz değildir.

9. Tahsisin tersine, hiçbir şey kalmayınca kadar (tamamen) âmmin hükmünün neshi caizdir.

10. Mutezile'den bazılarının zikrettiği, tahsisin nesihten daha umumi olması. Buna göre nesih ancak hükmün bazı zamanlara tahsisiyle olur. Tahsis ise hükmün bazı şahıs, durum ve zamanlara tahsisini içine alır.¹⁴⁷

Nesih bir anlamda, belli bir hükmün zamanla sınırlandırılmasıdır. Tahsis ise genel olan bir hükmün (âmmin) genelliğinin sınırlandırılması demektir. Aradaki bu benzerlik bazılarını yanıltmış, nesih adıyla anılan her şeyi tahsis kabul etmişlerdir ve Kur'an'da neshin bulunmadığını savunmuşlardır. Tahsis ile nesih aynı anlamda kullanılınca mensuh ayetlerin sayısı gereksiz yere kabarmıştır.

Bazı durumlarda nesih tahsise benzeyebilir. Mesela : âmmin tahsisi ile âmmin bazı durumlarıyla nesih arasında benzerlik kurulabilir. Her ikisinde de hüküm âmmin bazı fertleri ile sınırlandırılmış olması itibariyle bunlar birbirine benzer. Fakat başka bir yönden farklılık gösterirler. Şöyle ki ; nesihte genel hüküm, başta bütün fertleri ile ilgilidir ; sonra nasih delilin gelmesiyle bazı fertlerine nispetle bu hüküm ortadan kalkar ve âmmin hükmü diğer fertlerle sınırlı olmak üzere kalır. Tahsiste ise, hüküm baştan itibaren âmmin bir kısım fertleriyle ilgilidir, bütün fertleriyle değildir. O yüzden, Hanefilerde tahsisi gösteren delilin şartları Cumhur –çoğunluğu teşkil eden Şafiiler ve diğer bilginler–un anlayışından farklıdır.

Cumhura göre, âmmin umum anlamından çıkarılıp bazı fertlerine hasredilmesi mutlak olarak (kayıtsız şartsız) “tahsis” sayılır. Umum anlamını engelleyen delil, ister müstakil, ister gayr-i müstakil olsun ; yine bu delil, ister âmna muttasıl (bitişik), yani hemen onun akabinde zikredilmiş, isterse âmmdan munfasıl (ayrı) olsun. Şu

¹⁴⁷ Âmidî, age, III, 113.

kadar var ki, eğer bu delil ayrı ise, âmm ile amelden daha sonra gelmiş olmamalıdır. Çünkü böyle bir durumda artık tahsisten değil nesihten söz edilebilir.¹⁴⁸

Âmm ve hastan birisinin önce diğerinin sonra gelmiş olmasına göre, tahsis ve nesh konusunda genel olarak şu görüşler kabul edilmiştir :

1. Eğer hass, kendisine muarız olan âmm ile amel etme imkanı olacak şekilde, âmmdan sonra gelmiş olursa, bu durumda hass, âmmi “nesh” etmiş olur.

2. Eğer hass, kendisine muarız olan âmm ile amel etme imkanı olmayacak şekilde, âmmdan sonra gelmiş olursa, bu durumda hass, âmmi “tahsis” etmiş olur.

3. Âmm ile amel etme imkanı ister olsun ister olmasın, hass önce gelir, âmm sonra gelirse, sonra gelen âmm, önceki hassın hükmünü ortadan kaldırmaz. Önce gelen hass, sonra gelen âmmi “tahsis” eder.

4. Âmm ile hass zaman farkı olmaksızın birbirinin akabinde gelir –hangisi önce gelirse gelsin– bu durumda hass âmmi “tahsis” eder.

5. Âmm ile hassın tarihleri bilinmiyorsa, hangisinin önce, hangisinin sonra geldiği bilinmemiş olduğundan, bu durumda âmm ile hass birbirinin akabinde gelmiş gibi kabul olunup, hass, âmmi “tahsis” etmiş olur.¹⁴⁹

Cumhura göre muhassıs (tahsis edici) başlıca iki kısma ayrılır :

1. Müstakil Muhassıs,

2. Gayr-i Müstakil Muhassıs.

Müstakil muhassıs, âmmi ihtiva eden nassın bir cüz’ü olmayan tahsis delili demektir. Bu da üç nevidir : Akıl, Örf ve Adet, Nass. Nass âmma mevsul, yani hemen onun akabinde zikredilmiş olabileceği gibi, munfasıl, yani ayrı da olabilir.

¹⁴⁸ Zekiyüddin Şaban, **İslam Hukuk İlminin Esasları** (Usulu’l-Fıkh), çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay., Ank., 2000, 428.

¹⁴⁹ İbn-i Subki, Tacuddin Abdulvahhab, **Cem’u’l-Cevami’**, byy, tsz., II. 41-42.

Gayr-i müstakil muhassıs, âmmı ihtiva eden nassın bir cüz'ünü oluşturan tahsis edici delil demektir. Bu kısma giren muhassısların en çok karşılaşılan nevileri şunlardır : İstisna, Şart ve Sıfat.

Hanefilere gelince, âmmın umum anlamından çıkarılıp bazı fertlerine hasredilmesi, ancak şu durumda "tahsis" olarak isimlendirilebilir : Umum anlamını engelleyen delilin, yani her ikisinin de aynı vakitte teşri kılınmış olması halinde. Fakat delil, istisna, şart ve sıfat gibi gayr-i müstakil ise, bu yolla âmmın umum anlamından çıkarılmasına "tahsis" denmez. "kasr" adı verilir.

Şayet delil müstakil ise, fakat âmma mukarın (zaman itibariyle bir) değilse, bu yolla âmmın bazı fertlerine hasredilmesine "tahsis" değil "nesh" denir.

Hanefilere göre tahsis, müstakil ve âmma mukarın bir delil ile, âmmın kapsamına giren bazı fertlerin kastedilmiş halinden ibarettir. Onlara göre âmmın muhassısları üç şeyden ibarettir : Akıl, Örf ve Adet. Âmma Mukarın Müstakil Nass.¹⁵⁰

Âmm konusunda Cumhur ile Hanefiler arasında en önemli farklılıklardan birisi de âmmın delaleti meselesidir. Cumhura göre hasstan sonra gelen âmm, önce gelen hassa tesir edemez : dolayısıyla hassın hükmünü ortadan kaldıramaz.

Hanefilere göre âmm, umum (genellik) için konmuş bir lafız olduğu için, aksine bir delil bulunmadıkça genellik vasfı lafız için kaçınılmazdır ve o lafız hakkında kat'i olarak sabittir. Buna göre değişik durumlar söz konusu olduğunda Hanefilerin görüşünü şöyle özetlemek mümkündür :

1. İki delilden biri diğerine mukarın olursa hass, âmmı "tahsis" eder.
2. Hass olan delil, âmm olan delilden muahhar olursa, hass, şamil olduğu nispetinde, âmmın hükmünü "nesh" eder.

¹⁵⁰ Zekiyyüddin Şaban, age, 428.

3. Âmm olan delil hass olan delilden muahhar olursa, âmm, hassın hükmünü “nesh” eder.

4. Âmm ile hassın nüzul ve vürud tarihleri bilinmezse, mukarenete (eş zamanlı olduklarına) hamlolunur. Bu durumda her ikisi ile amel etmek mümkün ise, her ikisi ile de amel olunur. Eğer ikisiyle birlikte amel etmek mümkün değilse, bir tercih sebebi aranır ve buna göre amel edilir.

5. Eğer âmm ile hasstan birisini tercih etmek mümkün olmazsa, hiçbirisi ile amel olunmayıp, başka delillerle problem çözülmeye çalışılır.¹⁵¹

4. NESİH–TAKYİD İLİŞKİSİ

Âmm ile hass arasındaki bazı münasebetlere “nesh” denildiği gibi, mutlak ile mukayyed arasındaki bazı münasebetlere de “nesh” denilmektedir.

Şafiilere göre mutlak ile mukayyed arasındaki münasebeti şu şekilde özetleyebiliriz :

1. Eğer her ikisinin de hükümleri ve mucibleri (sebepleri) bir olup her ikisi de müspet ise, ve mukayyed, kendisiyle amel etme imkanı olan mutlaktan sonra gelmişse, mukayyed mutlakı neshetmiş olur.

2. Mutlak ile amel etme imkanı olmadan mukayyed gelmiş olur, veya her ikisinin tarihleri bir olur, ya da her ikisinin de tarihleri bilinmezse mutlak mukayyed üzerine hamlolunur.¹⁵² Fakat Hanefiler böyle bir durumda “nesh”ten bahsetmezler ve mutlak–mukayyed meselesini, âmm–hass konusundan farklı bir biçimde ele alırlar.¹⁵³

Şu halde gerek Cumhur ve gerekse Hanefiler âmm–hass münasebeti olarak ele alınan bazı hususlara “nesh” nazarıyla baktıkları gibi, özellikle Şafiiler mutlak–

¹⁵¹ Bakkal, Ali, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, İlahiyat Fakültesi Dergisi II, Harran Ün. İlahiyat Fak.Vakfi Yay., Şanlıurfa, 1996, 40-41.

¹⁵² İbn-i Subki, age, II, 50.

¹⁵³ eş-Şirbini, Şeyhulislam Abdurrahman, *Takriru Cem'i'l-Cevami'*, byy. tsz., II, 50.

mukayyed arasındaki bazı münasebetleri de "nesh" olarak kabul etmişlerdir. Fıkıh Usulündeki bu anlayışın Tefsir Usulüne de aksetmemiş olmasını düşünmek mümkün değildir. Buna göre usulelerin âmmin tahsisi ve mutlakin takyidi gibi konularda sözünü ettikleri neshe "cüz'i nesh" adı verildiği takdirde ıstılah yönünde bazı problemleri çözmeye kolaylık sağlanmış olur.¹⁵⁴

5. NESE' KAVRAMININ ANLAMI

Nese' kavramı tehir etme manasında kullanılır. Bu kavram ile ilgili olarak tartışma konusu ayette geçen "ننساها" (nünsiha : unutturursak/terk edersek)" fiilinin kıraat alimlerinden İbn-i Kesir (v. 774/1372) ve Ebu Amr tarafından "ننساها" (nense'ha : onu tehir edersek)" şeklinde okunuşundan kaynaklanan bir farklılık söz konusudur. Böylelikle ما ننسخ من آية و ننساها (Biz bir ayeti unutturursak) şeklindeki ayetin meali ما ننسخ من آية أو ننساها (Biz bir ayetin gelişini tehir edip sonraya bırakırsak)¹⁵⁵ olarak değişir. Ata, bu durumda ayetin anlamının : "Biz onu Ümmü'l-Kitabın sonunda terk ederiz ve o takdirde (nesih) olmaz"¹⁵⁶ şeklinde olacağını vurgular.

Peki kıraatlerin farklı oluşu hangi neticeyi doğurur ? Unutturma olan kıraatte sadece inen hükmün ya da bu hükümle beraber metnin de daha sonra unutturulabileceği ihtimaline işareti mümkündür. Erteleme olarak telaffuz edilen kıraatte ise hükümlerin inişinin tehir edileceği, böylelikle bazı ayetlerin hükümlerinin daha sonra indirilerek ikmal edileceği anlaşılmaktadır.

Böylelikle mezkur ayet, Kur'an ayetlerinin birbirini neshetmesi için kullanılan bir delil olmakla ilgisi kalmamaktadır.

Mensuh ayetlerin kemiyet açısından oldukça abartılı olmasının bir sebebi de nesih ile nes'in birbirine karıştırılmasıdır. Hatta nassın bir sebep için emredilip sonra sebebi ortadan kalkan ayetler de mensuh addedilmiştir. Örneğin Müslümanlar zayıf ve sayıca az iken Allah'a kavuşmayı uman kimselere sabır ve af dilemenin

¹⁵⁴ Bakkal, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, 41-42.

¹⁵⁵ Bakara Suresi, 2/106.

¹⁵⁶ Kurtubi, Ebu Abdillah Muhâmmmed b. Ahmed el-Ensari (v. 671/1273), *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, tsz., II, 67.

emredilmesinin seyf ayeti ile mensuh olduğu iddiası gibi. Halbuki bu nesih değil bir nevi nes' (erteleme) olup ihtiyaç anına kadar hükmü açıklamayı ertelemek demektir. Nitekim Allah Teala "sonraya bırakırız"¹⁵⁷ demektir.

Yukarıdaki ayetler arasındaki nesh ilişkisi iddiasını Zerkeşi (v. h.794), şöyle yorumlamaktadır : "Bu tahkikten müşriklere karşı gevşek davranmayı emreden ayetlerin hepsinin seyf ayetiyle mensuh olduğunu söyleyen pek çok alimin görüşlerinin zayıflığı ortaya çıkmaktadır. "Mensuhtur" dedikleri bu ayetler nesihle değil nes' ile ilgilidir. Yani o hükmü ilgilendiren bir illetten dolayı belli bir zamana kadar o hükme uyma emredilmiş ve illet kalktıktan sonra başka bir hüküm devreye girmiştir. Görüldüğü gibi bu, nesih değil nes'tir. Çünkü nesih, bir daha uyulması caiz olmayacak şekilde hükmü kaldırmaktadır."¹⁵⁸

Halbuki yapılan bu yorum ayetin zahiriyle uyuşmadığı ortadadır.

F. NESHİN ŞARTLARI

Bir konuda neshin vuku bulunduğunu belirlemeden önce gerekli şartları haiz olup olmadığını tespit etmek gerekir. Aksi takdirde bunun tartışılması yersiz olur.

Bu şartlar bazıları tarafından icmalen zikredilmekle beraber bazıları da bölümlere ayırarak inceler. Bir kısım alimler de nesih vakasını meydana getiren her bir rüknü ele alır, onunla ilgili bütün şartları zikrederek meseleyi inceler ve nasih, mensuh, mensuhu anh, mensuhun bih gibi unsurlarla ilgili şartları ayrı ayrı ortaya koyar.¹⁵⁹

Ulemanın çoğu neshin şartlarını ; *üzerinde ittifak edilen şartlar* ve *ihtilaf edilen şartlar* olmak üzere iki ayırır :

¹⁵⁷ Subhi es-Salih, age, 268.

¹⁵⁸ Zerkeşi, age, II. 42.

¹⁵⁹ bkz. Gazali, age, I, 121-122.

1. İttifak Edilen Şartlar

a–Kendisinde nesh cereyan eden hükmün şer’i olması¹⁶⁰ : Akli olan hükümler ile beşeri kanunlarda vuku bulan değişikliklerde İslami bir terim olarak nesh cereyan etmez.

b–Nasih hükmün mensuh hükümden sonra gelmesi¹⁶¹ : Terahi diye adlandırılan bu fasıla ; nasihin mensuhtan sonra gelmesi şeklinde tecelli edecektir. Durum böyle olmaz da, her ikisi de bitişik olursa usulcüler bu takdirde nesh değil de: “şart. sıfat. istisna” gibi halleri düşünmekte ve meseleyi tahsis çerçevesinde değerlendirmektedirler. Mensuhun vakitle kayıtlı olmaması da aranan şartlar arasındadır.¹⁶² Eğer kayıtlı olsaydı ; vaktin geçişi ile namaz, gecenin gelmesi ile oruç mensuh olurdu.¹⁶³ Bununla ilgili geniş bilgi Nesih–Tahsis, Nesih–Takyid başlıkları altında işlenmiştir.¹⁶⁴

c–Nesih kelamda cereyan eder : Kelamın manası “bir emir veya nehiy” olmalıdır.¹⁶⁵ Arap gramerinde cümleler ihbariye (=yargı cümleleri : doğrulama ve yalanmayı kabul eden) ve inşaîye (=taleb cümleleri : doğrulama ve yalanlamaya haml edilemeyen) olarak ikiye ayrılır. Neshin cereyan ettiği cümle çeşitleri haber değil inşa cümleleri olmalıdır. Ancak inşa cümleleri soru, emir, nehiy, arz, dua... gibi bir çok çeşidi içinde bulundurur. Bundan ötürü bütün inşa cümlelerinde değil sadece emir ve nehiy ifade edenlerde nesh vuku bulur.

Tartışma konularından biri de sureten ihbari olup, manen inşaî olan cümlelerdir. Öyleyse önemli olan hususlardan biri de suret ve mana açısından ölçünün tayinidir. İhbar–inşa tabirinin sınırları kesin olarak belirtilmediği için, bir kavram kargaşası hasıl olmakta ; iki ayrı alim, aynı nass üzerinde farklı görüş

¹⁶⁰ Âmidî, age, III, 114 ; İbn-i Bedran, Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dimeşki, **el-Medhal ila Mezhebi’l-İmam Ahmed b. Hanbel**, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Dimeşk, tsz., 100.

¹⁶¹ Âmidî, age, III, 114 ; İbn-i Bedran, age, 100.

¹⁶² Cüveynî, Ebu’l-Me’ali Abdilmelik b. Abdillah, **el-Burhan fi Usuli’l-Fıkh**, Daru’l-Ensar, Kahire, tsz., II, 1293.

¹⁶³ İbn-i Hazm, age, I, 438.

¹⁶⁴ bkz. Tez metni, 41-47.

¹⁶⁵ İbn-i Hazm, age, I, 450.

belirtmektedir. Bazı örneklerdeki neshi kabul etmeyenler bunun ihbari olduğunu söylerken, kabul edenler bunun aksini savunabilmektedir. Çünkü bazen haber siygasıyla emir ve nehiy kasdolunabilmektedir. Nesih vakasında asl olan lafzın siygası olmayıp delalet ettiği mana olduğu için sureten haber olup manen inşa (emir-nehîy) olan siygalar da neshe hamledilen cümleler olarak mütalaa edilir. Ama bu tür cümlelerde hüküm belirtilmesi şarttır. Yoksa hüküm belirtilmeyen bu tür haber siygalarında nesh cereyan etmez.¹⁶⁶

Bazı müfessirler *ومما رزقناهم ينفقون ... (...kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarf ederler.)*¹⁶⁷ ayetinden yola çıkarak, gece gündüz boyunca kişiye yetecek miktarın üzerindeki kısmın infak edilmesinin farz olduğunu kabul ederek, bu hükümün zekat ayetiyle mensuh olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, ilk ayette zekat ile ilgili bir husus bulunmayıp hakkıyla infak edenler övülmüştür. Bu övgünün sonradan zekat ayetiyle neshedilerek tekzib edilmesi mümkün olmaz.¹⁶⁸

d–Tevhid ve itikatta nesih cereyan etmez¹⁶⁹ : Bundan ötürü mensuh hükümün iman gibi vacibun lizatîhi veya küfür gibi mumteniun lizatîhi bir şey olmaması gerekir.

e–Nasih ve mensuh hükümlerinin arasında hakiki taarruzun bulunmaması ya da nesheden ve neshedilen hükümlerin cem edilmesinin imkansız olması : İki hükümün arasında nesh cereyan etmeye mani bir taarruz veya herhangi bir tevil yoluyla iki hükümü bağdaştırmak mümkün oluyorsa, ortada nesihten bahsedilmez.¹⁷⁰

f–Nesh edilecek hüküm, akl-ı selim sahibi olan insanlar tarafından iyiliği veya kötülüğü hakkında ittifak edilen bir hüküm olmamalıdır : Zira, gerçekten iyi olan hükümlerin emredileceği ve kötü olanların da yasaklanacağı ve bunların değişmeyeceği muhakkaktır. Çünkü, Yüce Allah, İslam nizamını kullarının menfaat ve maslahatlarını gerçekleştirmesi ve onlara gelecek zararları önlemesi için

¹⁶⁶ Bakkal, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, 44.

¹⁶⁷ Bakara Suresi, 2/4.

¹⁶⁸ Mustafa Zeyd, age, I, 411-412.

¹⁶⁹ İbn-i Hazm, I, 450 ; İbn-i Bedran, age, 101.

¹⁷⁰ Karakaya, Hasan, *Fıkıh Usulü*, Buruc Yay., İst., 1998, 548-549.

göndermiştir. Bu nedenle, yalan söylemeyi, zulmü, hayasızlığı ve benzeri kötülükleri yasaklayan, Allah'a imanı, ana-babaya itaati, dürüstlüğü, adil olmayı ve benzeri iyilikleri emreden hükümlerin nesh edilmeleri imkansızdır. Ancak bazı ümmetleri cezalandırmak için temiz olan şeylerin onlara yasaklandığı olmuştur. Mesela, İsrailoğulları'na azgınlıkları sebebiyle, cumartesi günü avlanmanın ve belli tırnaklı hayvanların etlerinin yasaklanması bir cezalandırmadır. Böyle bir durumda, kulların menfaatine olan şeylerin nesh edilmeleri mümkündür.¹⁷¹

g–Mensuh hükmün belli bir zamanla mukayyet olmaması¹⁷² : Eğer söz konusu hüküm herhangi bir vakitle mukayyet edilmişse nesh vakıası cereyan etmez.

h–Nesh edilecek hükümler ebedilikle kayıtlı olmamalıdır¹⁷³ : Sübutunda devamı delalet eden bir şey bulunan hükümde nesih cereyan etmez. Çünkü nesih, muvakkat hükümlerin sona erdiğini bildirdiği halde müebbetlerde bu söz konusu değildir.

2. İhtilaf Edilen Şartlar

a–Mensuh, istisna ve tahsis görmeyen bir hüküm olmalıdır.¹⁷⁴

b–Nasih ve mensuhun kat'i nass olması.¹⁷⁵

c–Nasih ve mensuhun sübut derecesinin aynı olması : O halde Kur'an Kur'an'la, sünnet sünnetle neshedilir.¹⁷⁶

Ayetin ayetle, hadisın hadisle veya her ikisinin çapraz olarak birbirini neshi meselesi, “nasih ile mensuhta kuvvet dengesi” şeklinde görülür. Bazı usulcüler, her ikisinin denk olmasını veya nasihin ve mensuhun tür olarak birbirinden olmasını şart koşarlar. Yani ayetin ayeti ve sünnetin sünneti birbirini nesh etmesi gibi. Bu konu,

¹⁷¹ bkz. Karakaya, age, 549.

¹⁷² Gazali, age, I, 122 ; İbn-i Bedran, age, 101.

¹⁷³ Cüveyni, age, II, 1294.

¹⁷⁴ Âmidî, age, III, 114.

¹⁷⁵ Âmidî, age, III, 114.

¹⁷⁶ Âmidî, age, III, 114.

nesih bahsinde üzerinde en çok münakaşa cereyan eden bir problem olduğu için müstakil olarak incelenecektir.

d–Mensuhu iktiza eden şey, nasihi edenden ayrı olması.¹⁷⁷

e–Mensuhla amel edilmiş olması : Usulcülere göre : mensuh hüküm ile az veya çok bir müddet amel olunduktan sonra nesih vuku bulacaktır. Buradaki amel için ; emirle bütün mükelleflerin amel olmaları mecburiyeti yoktur. Bir kısmının emirden haberdar olup onunla amel olması kafidir. Bu kanaat ; ihtilafsız cumhurun kanaati” olarak verilir.¹⁷⁸

Serahsi neshin bu şeklini “hüküm yerleşmeden önce nesih (nesh kable`t-temekkün)” diye niteler.¹⁷⁹

Buna, Miraç gecesini namazın farziyeti ile ilgili hadise örnek olarak verilir. Namaz, elli vakit olarak farz kılınmış. Ancak bu temekkün edilmeden beş vakte indirilmiştir.

G. NESHİ TESPİT USULLERİ

Usulcülere göre neshin bilinmesi ve bu bilgiye ulaşmak için gerekli usullerin araştırılması şarttır. Nitekim bu konuda Hz. Ali'nin hassasiyet gösterdiğini görmüştük. Sahabenin aynı şekilde davrandığını kabul edebiliriz. Neshin bilinmesi önemli olduğu için sonraki dönemlerde neshin tespiti için bazı yollar ortaya konulmuştur. Bu yollar aynı zamanda neshin delili sayılır.

Alimler nasih–mensuhu tanıma zaruretini ve ondan bihaber olmanın zararını açıklarken, “delilsiz nesih davasına kalkışmanın dinen haramlığı”na dikkat çekmektedirler. Onun bilinmemesi veya kati bilgilere ve delillere dayanmaksızın iddia olarak ortaya atılmasının İslam açısından meşru olmayıp aksine çok mahzurlu olduğu belirtilmiştir. Nesih bahsinde ihtimalin, iddianın, tahminin hiç yeri yoktur.

¹⁷⁷ Koçkuzu, age, 128.

¹⁷⁸ Koçkuzu, age, 129.

¹⁷⁹ Serahsi, age, II, 64.

Bazı alimler bu konudaki öneme şu ifadelerle dikkat çekmişlerdir: "Allah'a ve ahiret gününe inanan her Müslüman'a, yakini bilgi ve kanaati olmadan, Kur'an ve sünnetten bir konuda *'bu hüküm mensuhtur'* demek helal değildir. Çünkü Allah Teala kitabında şöyle buyuruyor : ... وما أرسلنا من رسول إلا ليطاع بإذن الله (Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik...) ¹⁸⁰. ... إتبعوا ما أنزل إليكم من ربكم ولا تتبعون من دونه أولياء ... (Rahbinizden size indirilene uyun! Ondan başkalarını veliler edinip de kendilerine uymayın...) ¹⁸¹. Binaenaleyh, Allah'ın gerek Kur'an'dan indirdiği ve gerekse Peygamberinin dili ile buyurduğu her emir, uyulması farz olan emirlerdir. Bu emirlerden birine *'bu mensuhtur'* diyen, bu emre itaat etmemesi öngörmüş olmaktadır ki bu da ittiba etmenin lüzumunu iskatır. ¹⁸²

Kulların şer'i hükümleri ortadan kaldırma yetkileri yoktur. Bu yetki sadece vahye ve bu vahyin kılavuzluğuna tabi olan Hz. Peygamber'e verilmiş bir tasarruftur. O da bunu, Allah adına ve onun gösterdiği istikamette icra etmiştir. Böylece neshin vukuu vahyin devam ettiği müddet ile sınırlandırılmıştır.

Nasih–mensuhta iddia, tahmin ve ihtimalle konuşma yerine ilmi ölçüler içinde tespit yapılması için şu dört yol gösterilmektedir :

1. Hz. Peygamberin Tasrihi

Nasih Şâri'in hitabıyla gerçekleşip, rivayet yoluyla ve kesin delillerle tespit edildiği şayandır. Nesih, Hz. Peygamber (sav) hayatta iken gerçekleşir ve vefatından sonra hiçbir şekilde nesih vuku bulmaz. İlim adamlarının en başta zikrettikleri yol, Hz. Peygamber (sav)'in nesihle ilgili yapmış olduğu sözlü ve fiili tasrihlerini oluşturmaktadır. Bu yolla tespit edilen nesihler ferde kat'iyet sunarak itimadı en fazla cezp ettiği için ihtilaf ve itirazlar yok denecek kadar azdır. Çünkü nesih vakasında en önemli husus, neshin rivayet yoluyla ve kesin delillerle tespitidir. Mevcut ihtilaflar sadece sünnetin farklı yorumundan kaynaklanır. Yani ortada ihtilaf edilmeyecek bir

¹⁸⁰ Nisa Suresi, 4/64.

¹⁸¹ A`raf Suresi, 7/3.

¹⁸² İbn-i Hazm, age, I, 458.

malzeme var : bu malzemenin inkarından ziyade, onun hangi saha ile ilgili kullanımınıdır. Ancak şunu da belirtelim : Hz. Peygamberin tasrihleri ile tespit edilen nesih olayları, gayet mahdut miktardadır. Vakaların mahdutluğu neshin, arızı bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Yoksa Peygamberimizin tasrihleri tespit edilen neshin listesi bir hayli kabarırdı.

Bu yolla tespit edilen nesihlere şu örnekler verilir :

Kabir ziyaretinin önceleri yasaklanıp sonradan serbest bırakılması, kurban etlerinin üç günden fazla saklanılmaması daha sonra bunun istenilen şekilde saklanması ya da tasarrufu ve içki kaplarının kullanımına yönelik yasağın sonradan kaldırılması¹⁸³ ile ilgili nesihler. Hz. Peygamber (sav) bizzat bunu tasrih etmiş ve nesih bu şekilde vuku bulmuştur.

Her ne kadar bununla ilgili olarak itikadın sağlamlaştırılması için önce ağır sonradan hafif bir hüküm getirildiği : etlerin Medine'ye gelen misafirlere tasadduk edilmeyerek saklanmasına yönelik endişeyle illetin belirlenmesi : kapların birbirine karışması veya nehy edilen bir şeyi hatırlatmasını engellemek için ağır olan bir hükmün sonradan hafif olanı ile değiştirilmesi... şeklinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu konu ileri de detaylı olarak işleneceği için şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.

2. Sahabe Bilgisi

Hz. Peygamber (sav)'den rivayet edilen nesihle ilgili olarak yapmış olduğu tasrihlerden sonra sahabenin bu konu ile ilgili sahip olduğu bilgi gelmektedir. Neshi konu edinen bütün eserlerde bu yol ikinci derecede kuvvetli bir yol olarak verilir. Bu bilginin kabulü ve reddi aynı zamanda sahabeden gelen bilginin değer ölçüsünün ifadesidir. Hatta bazı bilginler, sahabe bilgisinin değerini Hz. Peygamber (sav)'in tasrihini eş değer tutarak bu iki yoldan elde edilen bilgiyi neshin vuku'u üzerindeki ittifakı şeklinde telakki ederler.¹⁸⁴ Sahabeden elde edilen bilgi sarih ve ima/kinaye yoluyla olmak üzere iki şekilde tezahür eder :

¹⁸³ Müslim, age, Cenaiz-977, II, 672.

¹⁸⁴ İbn-i Hazm, age, I, 458-459.

a–Sarih bilgide sahabi bunu açıkça ifade eder. Bu neshe örnek olarak Hz. Aişe’den rivayet edilen “*Aşura orucunun farziyetinin Ramazan orucunun farziyeti ile nesh*”¹⁸⁵ hadisi gösterilir.

b–Her ne kadar sahabi bunu açıkça neshin varlığına delalet edecek şekilde rivayet etmiyorsa da “farklı iki uygulamanın sonuncusu” gibi ifadelerden neshin varlığı anlaşılmaktadır. Bu neshe örnek olarak Hz. Cabir b. Abdullah’tan rivayet edilen “*ateşte kızartılan yiyeceklerden sonra abdest almayı terki Rasullullah’ın iki eyleminden sonuncusu olmuştur.*”¹⁸⁶ hadisi gösterilir.

İkinci nevide yapılan rivayetlerin nesih sayılıp sayılamayacağı hususunda ihtilaf vardır. Ulemanın bir kısmı yapılan yorumun sahabinin birer icthadı olduğunu söylerken ; bir kısmı da sahabi bunun kronolojik farkını bildiği için bu şekilde varit olan rivayetlerin nesih için mesnet sayılabileceğini ifade etmektedirler.

“Şu ayet, şunu nesh etti” gibi sarahaten bir ibare bulunmadıkça neshe hükmedilemeyeceği için sahih bir nakil bulunmadıkça ulemanın kavilleriyle neshe gidilemeyeceği belirtilmiştir. Hz. Peygamber zamanında vuku bulan bir hükmün neshin vukuu açısından rey ve icthaddan ziyade, sahih bir nakil ve nüzul sırasına bağlı olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁷

Özetle, Sahabe icthad sahasını bildiği için bu sahaya girmeyen yerlerde kendi fikirlerini değil, tarihen ve sünnette sabit bir vakayı belirtirler. Aksi takdirde sahabenin rivayeti ve şahitliği ile ilgili pek çok meselede çıkmaza gireriz. İyi niyetli olunmadığı takdirde, sahabenin icthadı olma ihtimalini ileri sürmeleri, kendi görüşlerine uymayan bir şahadeti bertaraf etme gayreti olarak vasıflandırılır. Bu ister mevcut ister mutasavver olsun, düşünülmesi bile istenilmeyen bir husustur. Ateşte pişen yiyeceklerin abdesti gerektirip gerektirmediği, cenazeye kıyam meselesi, cenaze kabre konuncaya kadar oturma yasağı ve kaldırılışı bu yolun örnekleridir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Müslim, age, Siyam-1125, II, 792.

¹⁸⁶ Müslim, age, Tahare-91, I, 283.

¹⁸⁷ bkz. Suyuti, age, II, 32.

¹⁸⁸ Koçkuzu, age, 171.

Kanaatimizce Hz. Peygamber (sav) iki farklı yerde yapmış olduğu iki ayrı eylem –diğer fiiliyatta olduğu gibi– ümmete rahmet niteliğinde olup sahabe bunu ictehad yoluyla birisiyle amel yoluna gitmiştir. Zaten bunun nesih olup olmaması noktasında ulemanın neticeye ulaşmakta yapmış olduğu yorumlar birer ictehad örnekleri değil midir ! Dikkat edilecek olursa bir diğer hususta verilen örneklerin hemen hepsi sünnet ile ilgili nesihler olduğu görülür.

3. İcma

Neshin tespit usullerinden biri de “icma”dır. Burada icma’dan kasıt “*Muhàmmèd (sav) ümmetinden olan müctehidler Hz. Peygamberin vefatından sonraki herhangi bir devirde, şer’i bir hüküm hakkında ittifak etmeleri*”¹⁸⁹ dir. Neshin icma yoluyla tespitinde, herhangi bir nassın nasih veya mensuh olup olamadığı ile ilgili olarak varit olan rivayetler ulema tarafından değerlendirilmiş ve bu konuda fikir birliği hasıl olmuştur. Yoksa yukarıda ifade edildiği gibi İslam alimlerinin bir konudaki fikir birliği olmayıp sadece mevcut malzemenin değerlendirilerek karara bağlanmasıdır.

Usul kaynaklarında bu şekilde vuku bulan neshe belli başlı olarak gösterilen örnek *mut’a nikahı*dır. Çünkü bu nikahın nehyi ile ilgili olarak “Hayber Fethi, Umretü’l-Kaza zamanı, Mekke Fethi, Evtas (Huneyn) Harbi, Tebuk Savaşı ve Veda Haccı” gibi altı ayrı zaman zikredilmiştir.¹⁹⁰ Bunun yanında “*dördüncü defa içki içenin öldürülmesi*”¹⁹¹ne mukabil öldürülmeme icma ile mensuh edilen rivayetler arasında zikredilir.¹⁹²

Her ne kadar bazı usul kaynaklarında “*köpeğin kapları yalamasının bir kere toprak olmak üzere yedi defa yıkanması*”¹⁹³ şeklindeki Ebu Hureyre’den nakledilen hadisle ravinin kendi rivayetine muhalif davranması, o hadisin nesh edilmiş olduğu

¹⁸⁹ Zekiyyüddin Şaban, age, 105.

¹⁹⁰ Koçkuzu, age, 302.

¹⁹¹ Tirmizi, age. Hudud-1470, III, 49.

¹⁹² Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İst., 1967, I, 103.

¹⁹³ Müslim, age. Tahare-279, I, 234.

kanaatine delalet edebileceği ihtimali¹⁹⁴ bu çeşit neshe örnek gösteriliyorsa da bu, aslında ahad olarak varit olan rivayetlerin kabulü noktasında şartların haizliği ile ilgili durumdan kaynaklanan bağlayıcı olup olmama problemidir.¹⁹⁵

4. Tarihi Tespit Yolu

Bilgi değeri açısından denk olan, birbirine muarız iki farklı nassın cemi imkansız olduğu hallerde tarihi farklılığın tespitiyle neshe hükmedilmesi yoluna gidilir. Muarız olan iki nassın tarihleri biliniyorsa kronolojik olarak ilk hükmün mensuh, ikincisinin nasih olduğuna hükmedilir. İki hüküm her yönden birbirine denk olmadığı veya cemin imkansızlığı kati olmadıkça neshe hükmedilmez. Cem'in imkansızlığı kesinleşmeden vürud tarihlerinin bilinmesine dayanarak neshe hükmedilmez. Çünkü belki bir alim, bir yönden cem' imkanı bulmuş olabilir ki bunun tespiti de hayli zor bir ameliyedir.

Örneğin, Şeddad b. Evs'in rivayet ettiği "*Mekke fethi esnasında Rasulullah ile beraberdim. Ramazan ayında hacamat olan bir kişi görünce Rasulullah 'hacamat edenin de olanın da orucu bozuldu'*" hadisi ile İbn-i Abbas'ın "*Rasulullah ihramlı ve oruçlu olduğu halde kan aldırdı*" rivayeti birbirine muarız iki denk hadistir. Kronolojik farklılıkla ilkinin mensuh olduğu anlaşılır. Zira ilk rivayet Mekke'nin fethi esnasında ikincisi Hicretin 10. yılında Veda Haccı esnasında, yani ilk rivayetten iki yıl sonra vuku bulan bir olayı aktarmaktadır.¹⁹⁶

Bir diğer örnek de, Ubeyy b. Ka'b'ın *iksal* (kaht) diye adlandırılan, inzal vaki olmadıkça guslün gerekmeyeceğini ifade eden rivayeti ile Hz. Aişe'nin, aynı şeyden dolayı Rasulullah (sav)'ın boy abdesti aldığını ve halka da gusül etmelerini emrettiğini belirten hadisi zahiren birbirine muarızdır. Ancak ilk tatbikatın İslam'ın ilk zamanlarına ait olduğu ikinci rivayetin Mekke fethine yakın bir zamanda olduğu,

¹⁹⁴ Zeydan, Abdulkerim, *el-Veciz fi Usuli'l-Fıkh*, Dersaadet. İst., tsz., 175.

¹⁹⁵ Zekiyyüddin Şaban, age, 88.

¹⁹⁶ bkz. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay. İst., tsz., 189-190.

bundan dolayı ilk hadisın kronolojik farklılık yoluyla mensuh olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁷

H. NESİH–TEDRİC İLİŞKİSİ

İslami hükümler, Kitap ve sünnette topyekun bir defada dile getirilmeyip, ya sorulara cevap veya vuku bulan olayın hükmünü açıklama yahut da Hak Tealanın ilmine binaen zamanı geldikçe bildirme şeklinde peyderpey uygulama şeklinde ortaya konulmuştur. Bütün bunlar İslam'da hüküm koyma prensibi hakkında bize fikir verir.¹⁹⁸

Mevcut toplumun sahip oldukları adetleri, değerleri inançları...vb. birçok birikimleri vardı. Sosyolojik olarak bütün bunların bir çırpıda kenara atılmasının mümkün olmayacağı ortadadır. İşte son ve mükemmel din olan İslam, amaçladığı ideal toplumu oluşturmak için teşride bu siyaseti izlemiştir. Mekke teşrii döneminde vahyin ağırlıklı olarak Yaratıcının vahdaniyeti, hükümranlığı, insanların O'nun kulları olması hasebiyle koyulan hükümlere mutlak şekilde itaatleri vurgulanarak itikat bahisleri yoğun olarak işlenmiştir. Böylece oluşturulan sağlam bir imanla – özellikle Medine döneminde– getirilecek ahkâmın kolayca kabulü sağlanmış olacaktır.

Nazariye olarak hedeflenen ideal ümmetin ortaya konulabilmesi için – özellikle– Medine döneminde ahkamda bazı değişiklikler müşahede edilmiştir. Bu değişiklikler peyderpey hükümlerin uygulama sürecini kolaylaştırmak amacıyla teşride tedrice riayet edilmiştir. Riayet edilen tedric prensibi aşağıdaki şekillerde gerçekleşmiştir :

1. Zaman içinde tedric : Bütün hükümler bir anda değil, belli bir zaman süreci içerisinde ve özellikle de yeni gelişmelere paralel olarak peyderpey gelmiştir.

2. Hükümler içinde tedric : Asıl hükümler önce konmuş, istidat ve intibak kazanıldıkça tamamlayıcı hükümler sonra gelmiştir. Örneğin : zekat miktarı önce

¹⁹⁷ Hazimi, age. 119 vd.

¹⁹⁸ bkz. Zeydan, Abdulkerim, *el-Medhal li Diraseti's-Şeriatî'l-İslamiyye*. byy., tsz., 93-94.

herkesin istek ve gücüne bırakılmış, sonradan miktarı sabit ve verilmesi vacip hale getirilmiştir.

3. Kolaylık : Mükellefiyetlerde genelde kolaydan zora doğru bir seyir izlenmiştir. Kitap ve sünnette insanlara kolaylık ve hafiflik getirmesi, güçlük çıkarılmaması yönündeki ifadeler kolaylıkla görülür. Örneğin : içki yasağı, içkinin güzel rızkın zıddı olduğu, zararının faydasından çok olduğu, sarhoş iken namaza yaklaşılmaması ve son olarak kesin olarak yasaklanması¹⁹⁹ şeklinde dört aşamada gerçekleştirilmesi tedriciliğin en çarpıcı örneklerindedir.²⁰⁰

Tabii ki hükümlerin uygulanması gaye olarak kolaydan zora ve eski alışkanlıkların atılması hususunda takip edilen süreçte nesih ile tedric ilişkili iki olgu devreye girer. Bu iki kavramın aynı veya farklı şekilde anlaşılması şeklinde mülahazalar bulunmaktadır.

Tedrici nesh olarak anlayanlar yukarıda örnekleri verilen en son inen ayetlerin daha önceki ayetleri nesh ettiğini kabul etmişlerdir.²⁰¹ Böylelikle onların anlayışına göre tedrici olarak hükümler nesh edilerek tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Nesih–tedric ilişkisine örnek olarak verilen içkinin yasaklanması ile ilgili ayetleri nüzul sırasına göre bir incelemeye tabi tutalım :

وإن لكم في الأنعام لعبرة نسقيكم مما في بطونه من بين فرث ودم لبناً خالصاً سابغاً للشاربين . ومن [Šüphesiz [sağmal] ثمرات النخيل والأعناب تتخذون منه سكرًا ورزقًا حسنًا إن في ذلك لآية لقوم يعقلون hayvanlarda da sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarındaki fişkı ile kan arasından [süzülen] içenlere halis ve içimi kolay süt içiriyoruz. Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edirsiniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için bir ibret vardır.)²⁰²

¹⁹⁹ bkz. Nahl Suresi, 16/67 ; Bakara Suresi, 2/219 ; Nisa Suresi, 4/43 ; Maide Suresi, 5/90.

²⁰⁰ bkz. Karaman, Hâyredden, **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi**, Nesil Yay. İst., 57-58.

²⁰¹ Şimşek, age, 114.

²⁰² Nahl Suresi, 16/66-67.

İçki ile ilgili olarak nazil olan yukarıdaki ayette, görüldüğü gibi Allah'ın verdiği nimetlerin ibret nazarıyla insanların dikkatine sunulması için, "güzel rızık zıddı" olarak zikredilmiştir. Çünkü ayette hurma ve üzümün farklı olarak iki zıt maddenin rızık olarak edinilmesi ifade ediliyor. Bir tarafta insan sağlığına zararlı, kötü kokulu içki imal edilirken : diğer taraftan meyve olarak tüketilmekle beraber bu meyvelerden yapılan yiyecekler karşılıklı olarak dile getirilmiştir. Bu iki tabirin zıt anlamlı olarak kullanıldığına diğer bir işaret de içki dışındaki hurma ve üzümün yapılan yiyecekler hakkında "güzel" sıfatının kullanılmasıdır.²⁰³

II– يسئلونك عن الخمر والميسر قل فيهما إثم كبير ومنافع للناس وإثمهما أكبر من نفعهما ... (Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için [bazı zahiri] yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.")²⁰⁴

Yukarıda geçen ayette, içki kesin olarak haram kılınmamakla beraber ayetteki içkinin fayda–zarar mukayesesinde "içkinin zararı" yerine "içkinin günahı" ifadesinin kullanılması dikkate değerdir. Bu ifadeyle kendinden önceki ayete oranla daha kat'i bir üslup zikredilmekle beraber fayda–günah karşılaştırılması ile içkinin Kur'an ifadesine göre bir günah olduğu beyan edilerek Müslümanların ona karşı –katiyetle olmasa da– bir tavır ve tikslenme hissi geliştirilmeye çalışılıp onları tedricen içkiden vazgeçirmek için ikinci mertebeye nazil olmuştur.²⁰⁵

III– يا أيها الذين آمنوا لا تقربوا الصلاة وأنتم سكارى حتى تعلموا ما تقولون ولا جنباً إلا عابري سبيل ... حتى تغتسلوا ... (Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de – yolcu olmanız durumu müstesna– cünüp iken yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın...) ²⁰⁶

Yukarıdaki ayet, içkinin tedricen haram kılınması ile ilgili üçüncü mertebeye inen bir diğer ayettir. Bu ayetle içki içme vakti sınırlandırılarak, ona ayrılacak zaman daraltılmıştır. Böylelikle bir Müslüman namaz vaktine kadar ayık olacak şartıyla namaz vakitleri arası içebilecek. Çünkü Allah'ın bir emri olan namazı terk etmemek

²⁰³ bkz. Bakkal, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, 48.

²⁰⁴ Bakara Suresi, 2/219.

²⁰⁵ bkz. Bakkal, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, 48.

²⁰⁶ Nisa Suresi, 4/43.

için ayık olma şartını yerine getireceği için içkiden soğuyacaktır. Bu aynı zamanda bir emrin yerine getirilmesi için bir mania bir zıtlık ifade ettiğinden Müslümanlara bundan önceki ayetin tesirinden daha çok müessir olacaktır.

IV— يا أيها الذين آمنوا إنما الخمر والميسر والأصاب والأزلام رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه لعلكم تفلحون . إنما يريد الشيطان أن يوقع بينكم العداوة والبغضاء في الخمر والميسر ويصدكم عن ذكر الله وعن الصلاة فهل أنتم منتهون (Ey iman edenler! [aklı örten] içki [ve benzeri şeyler], kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak: sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?)²⁰⁷

Yukarıdaki ayet, içkinin tedrici olarak yasaklanması ile ilgili dördüncü ve son ayettir. İçkinin yasaklanması hedef olduğu için bu son ayette içki, kesin olarak en ağır ifadelerle zem edilerek haram kılınmıştır.

Ayetler arası neshi kabul edenler son üç ayetin kendilerinden önceki ayetleri nesh ettiğini savunurlar. Onlara göre bu ayetlerle içkinin yasaklanması nihai gaye olduğundan bu hükmün yerine gelmesi için ayetler arası nesh tedricen vuku bulmuştur.

Halbuki içkinin dört merhalede yasaklanması hususundaki ayetlere bakıldığında, bu dört ayet arasında birbirini selb edecek/hükmünü kaldıracak bir zıtlığın bulunmadığı, yani hala içkinin bazı faydalarının bulunduğu, namaz kılma şartının ayık olması...vb. bu ayetlerden sonra gelen bir önceki ayetin hükmünü kaldırarak onu selb etmemiştir. Örneğin içki ile ilgili en son ayet kendisinden önceki ayetin hükmü olan “namaza sarhoş iken yaklaşmama”yı kaldırmamıştır. Çünkü hala namaz kılmak için ayık olma şartı geçerlidir. Bilakis bu dört ayette belli bir gayeyi tahakkuk ettirmek için birbirini tamamlayıcı olarak bir nüzul sırası takip edilmiştir. Hedeflenen nihai gayeyi yerine getirmek için ayetler tedrici olarak parça parça inmiştir. Önce nazil olan ayette hedeflenen gaye belirtilmeden özel bir ifadeyle hüküm ortaya konulmuş, daha sonraki ayetler özelden genele doğru inerek nihai hüküm belirlenmiştir. Bu açıdan değerlendirildiği zaman neshin vuku bulmadığı

²⁰⁷ Maide Suresi, 5/90-91.

anlaşılacaktır. Burada cereyan eden ayetler arası bir nesih değil, nihai hükmün gerçekleştirilmesi için ayetlerin ilgili hükmü yerine getirmek için tedricen bir ikmalî söz konusudur. Bundan anlaşılana o ki burada nesih ile tedrici aynı şey olarak mütalaa etmemek gerekir.

Neshi iddia edenler bunun “teklif-i hüküm” kategorisinde değerlendirmek gerektiğini ifade etmişlerdir. Yani dört ayette içki ile ilgili dört ayrı teklifi hüküm bulunmaktadır ve bir sonraki ayetin içerdiği teklifi hüküm bir öncekini kaldırarak nesh etmiştir. Yani ilk ayet “ibaha”, ikinci ve üçüncü ayet “kerahet” ve dördüncü ayet “tahrim” ifade ettiğinden bir sonraki bir öncekini nesh etmiştir. Çünkü mubah olan bir şeyin değeri nötrdür. Yani yapıp yapmamak müsavidir. Mekruh olanın yapılmaması kesin olarak bağlayıcı bir şekilde istenmese de bunun yapılmaması istenmiştir. Haram ise kesin ve bağlayıcı bir üslupla yapılması yasak olan bir şeydir. Amaç bu haramın gerçekleştirilmesi olduğu için önceki hükümler bu son ayetle kaldırılarak nesh edilmiştir. Çünkü haram mubah ve mekruhun zıddıdır. Buna göre zıtlık olan yerde nesih olacağı için son ayet içkiyi yasaklayarak önceki ayetleri nesh etmiştir.

Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir nokta –yukarıda belirttiğimiz gibi– neshin şartlarından biri de nassın “inşai” olmasıdır. Ancak içki ile ilgili bu dört aşamada görüldüğü gibi ilk iki ayet ihbar cümlesidir. O halde son iki ayet arası nesh söz konusu olup son ayet üçüncü ayeti nesh edebilecektir.²⁰⁸

I. NESİH-İLLET İLİŞKİSİ

Mutlak tasarruf sahibi İlahi Güç cemiyetin tekamülü için muhatapın terbiyesine yönelik olarak en uygun değişiklikleri yapar. Bu değişikliklerin hikmetleri her zaman belirtilmediği için muhatap olan mükellef bunu anlamaktan aciz olabilir. Hükümlerde aslolan bu hikmetlerin ifade edilmesi veya kavranması değil talilidir. Çünkü hükümler hikmetler üzerine bina edilmez. Aksi takdirde o hükümden anlaşılana hikmet kalktığı zaman hükmün ortadan kalkması gerekir ki bu İslam’ın evrenselliği ile çelişir. Mesela iddeti “rahmin tebrii” olarak hikmet üzerine bina

²⁰⁸ bkz. Bakkal, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, 49-50-51.

ettiğimiz takdirde şu andaki tıbbi gelişmeler neticesinde bunun iddet beklenmeksizin tespiti mümkün olacağından bu hikmet ortadan kalkmakta dolayısıyla iddet bekleme gerekliliği gibi bir hükmün ortadan kalması gerekir. Halbuki "rahmin beri" olması hükmün illeti değil hikmetidir. Böylelikle gerek Kitap ve gerekse sünnette yer alan bir çok hüküm bu esasa dayalıdır.

Kur'an ve hadislerdeki bazı hükümler illete bağlı olarak farz kılındığı için illet ortadan kalktığı takdirde –metin baki kalmakla beraber– hüküm de ortadan kalkar.²⁰⁹

Misal olarak. Hudeybiye Müsalahası'na göre Mekke müşriklerinden Müslümanlara katılacak bir kişi onlara geri iade edilecekti. Bu anlaşmaya göre Müslümanlara katılan Mekkeliler müşriklere teslim ediliyordu. Bir müddet sonra bir kadının Medine gelişi ile müşriklerin kadını geri istemeleri üzerine şöyle bir ayet nazil oldu : يا أيها الذين آمنوا إذا جاءكم المؤمنات مهاجرات فامتحنوهن الله أعلم بإيمانهن فإن علمتموهن مؤمنات فلا ترجعوهن إلى الكفار لا هن حل لهم ولا هم يحلون لهن واتوهم ما أنفقوا ولا جناح عليكم أن تتكوهن إذا أتيتوهن أجورهن ولا تمسكوا بعصم الكوافر وسئلوا ما أنفقتم وليسئلوها ما أنفقوا ذلكم حكم الله بحكم حكيم *(Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kafirlere geri göndermeyin. Çünkü Müslüman hanımlar kafirlere helal değildir. Kafirler de Müslüman hanımlara helal olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara [kocalarına geri] verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikahlarına tutunmayın. [Zira bu nikahlar ortadan kalkmıştır.] Onlara harcadığınız mehri, [evlendikleri kafir kocalarından] isteyin. Kafirler de [İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına] harcamış oldukları mehri [sizden] istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.)*²¹⁰

Yukarıdaki ayet Hudeybiye Antlaşması ile ilgili bir hükmü içermekte ve antlaşma süresi bitince metnen baki olan bu ayetin hükmü kalktığı anlaşılacak,

²⁰⁹ bkz. Bakkal, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, 42.

²¹⁰ Mümtehine Suresi, 60/10.

kaynaklarda Kur'an'ın sünneti nesh etmesine²¹¹ ya da Kitabın sünneti tahsisine²¹² örnek olarak verilir. Halbuki illete bağı bu tür hükümler nesh edilmeyip illetin meydana geldiği durumlarda tekrar devreye girecektir.²¹³

²¹¹ bkz. İbn-i Hazm, age, I. 483.

²¹² bkz. Mustafâ Zeyd, age. I. 613.

²¹³ bkz. BakkaI, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, 43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NESHİN ÇEŞİTLERİ

Neshi, farklı yönleriyle ele alarak dört kısımda incelemek mümkündür.

I–Nesh edici amillerin, yani nasih olarak kullanılan amillerin farklılığı açısından.

II–Kur'an ve sünnetin birbirini nesh etmesi açısından : Nasih ve mensuhun aynı veya farklı cinslerden olması açısından.

III–Neshin niteliği açısından : Kur'an-ı Kerim nasslarındaki hüküm ve tilavetin neshi açısından.

IV–Neshin külliliği ve cüz'iliği açısından : Nasstaki hükmün tamamen veya bir kısmının kaldırılması açısından.

Şimdi yukarıda sıraladığımız neshin çeşitlerini inceleyelim :

A. NESH EDİCİ AMİLLERİN FARKLILIĞI AÇISINDAN

Nesh edici amiller ; ayet, hadis, icma, kıyas ve zaruret şeklinde farklılık arz etmekle birlikte bunların her birinin bu vasfı taşıyıp taşımadığına dair farklı görüşler mevcuttur. Bu amillerin nasih olup olmaması hakkındaki görüşler şöyledir :

1. AYETLER

Ayetin nesh edici amil olduğu hususunda İslam uleması ittifak halindedir. Kimi bunu sadece mümkün sayarken, bazıları da bunu mümkün saymakla beraber vaki olduğunu savunur.

Ayetin nesh edici bir amil olmasına dair aşağıdaki dört ayet delil olarak zikredilmiştir :

I (Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur [ya da ertelersek], yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?)²¹⁴

II– (Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman ki Allah neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.)²¹⁵

III– (Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap [Levh-i Mahfûz] O'nun yanındadır.)²¹⁶

IV– (...Nihayet Allah şeytanın ilka ettiğini giderir, iptal eder...) ²¹⁷

Nahl Suresindeki ayette Hz. Peygamberin getirdiği Kur'an'a inanmayan Yahudiler, "Muhâmmed'in işine hayret etmez misiniz ? Yanındakilere bir şey emreder sonra onu yasaklar, Kur'an Muhâmmed'in kendi sözüdür. Çünkü birbirini tutmaz" demeleri üzerine nazil olmuştur. Sebeb-i nüzulden de anlaşılacağı üzere gibi ayette yer alan *وإذا بدلنا آية مكان آية* (Biz bir ayeti diğer bir ayetle tebdil ettiğimiz zaman...) ifadesi ile bir ayetin. diğer bir ayetle değiştirilmesinden söz etmektedir. Bu ayetle ilgili olarak yapılan nakillere bakıldığında, "birincisini kaldırıp başkasını yerine kaim kılmak" ayeti, Bakara Suresindeki *ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها* (Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak...) ayetiyle eş değer²¹⁸ görülmüştür.

Neshi kabul edenlerin, neshin varlığına ve nesh edici bir amil olduğuna dair getirdikleri ayetler ortaktır. Bahis konusu ayetler daha önce işlediğimiz gibi sadece

²¹⁴ Bakara Suresi, 2/106.

²¹⁵ Nahl Suresi, 16/101.

²¹⁶ Ra'd Suresi, 13/39.

²¹⁷ Hacc Suresi, 22/52.

²¹⁸ İbn-i Kesir. age, II, 586.

Kur'an ayetlerinin birbirlerini nesh etmesi ile ilgili olmayıp bir şeriatın başka bir şeriatı ilga etmesiyle veya mazi ve istikbalde (sabit) olacak ve olmayacak (silinecek) kaza-kader bahislerine müteallik hükümlerle ilgilidir.²¹⁹

Dördüncü delil olarak verilen Hacc Suresindeki ayetten neshi anlamak gerçekten güçtür. Zira bu ayeti neshe delil olarak sürdürdüğümüz takdirde mensuhun şeytanın ilka ettiği şeylerin olması gerekir gibi bir mana çıkmaktadır.

Başka kaynaklarda da. "Bir ayetin yerine diğer ayetin getirilmesi nesihtir. Kafirler nesh meselesiyle nübüvvet-i Muhâmmediyye hakkında bir şüphe ileri sürmek istemişlerdir ki : zamanımızda da hala bunu takip eden kafirler çoktur. Bu ayet onlara cevaptır"²²⁰ şeklindeki izahatta Allah'ın bazı ayetleri kaldırıp, yerine başkasını koyması. hikmetinin gereği kabul edilmekte. bu durum zatının yüceliği ve kullarına merhametinin sonsuzluğunu ifade etmektedir.

Ancak neshin ayetler arası mı, ayet hadis arası mı ? olduğu daha sonraki bölümlerde işleneceği için şimdilik bu kadarıyla iktifa ediyoruz.²²¹

2. HADİSLER

Bir diğer nesh edici amil de hadislerdir. Hadislerin bilgi değeri diğer konularda işleneceği gibi ayetle eş değer, ondan sonra veya onun açıklayıcısı... şeklindedir. Aşağıda verilecek rivayetlerden anlaşılacağı gibi hadisler arasında nesh cereyan etmesi mümkündür ve ayetler arası nesihte olduğu gibi hadislerde de neshin varlığı hususunda ittifak vardır.

Nitekim Kur'an'ın bazı ayetleri birbirini neshettiği gibi, Rasulullah da kendi sünnetini nesh ederdi şeklindeki bilgilerde, Kur'an'ın neshini ileri sürerek hadisin de birbirini nesh edebileceği ifade edilmektedir.

²¹⁹ bkz. Tez metni, 4.

²²⁰ bkz. Elmalı, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1358/1942), **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, byy., tsz., V, 3125 vd..

²²¹ bkz. Tez metni, 70-83.

Başka bir rivayette de : "...Peygamberimiz bir söz söyler. Bir zaman yürürlükte kalıyor daha sonra Kur'an'daki nesih durumu gibi, diğer hadis onu kaldırıyor" ²²² şeklindedir.

Hz. Peygamberin önceleri kabir ziyaretini yasaklayıp, sonra izin vermeleri, muta nikahı uygulanırken daha sonraları kesin olarak yasaklanması, sünnet tarikinden varit olan nesihlerdir.

Yukarıda verilen rivayetlerden anlaşılacağı üzere hadisler de nesh edici bir amil olarak kabul edilmiştir. Ancak ayetlerde de belirtildiği gibi hadisin nesh alanına hangi tür nassların gireceği "Kur'an ve Sünnetin Birbirini Nesh Etmesi Açısından" başlığı altında inceleneceği için burada polemige girmek istemiyoruz.

3. İCMA

İslam Hukukunun kaynaklarından biri olan "icma" ile sabit olan hükümlerin varlığı kabul edilen bir gerçektir. Usulcüler de icma ile sabit olan hükümlerin nasih olup olmayacağını tartışmışlar ve bu hususta iki ayrı görüş ileri sürmüşlerdir :

I-İcma nasih olamaz : Âmidî'nin ekseriyetin kanaati olarak verdiği görüş Cumhurun kanaatidir ki onun kanaatine göre muhtar olan görüş de budur. ²²³ Neshin, Hz. Peygamber (sav) hayatta iken, icmanın vefatından sonra vuku bulması ²²⁴ bu görüşün temel dayanağıdır. İcmanın nasih olmaması mensuh olamamasının da tabii bir neticesidir.

II-İcma ile nesih muhtemeldir : Hanbelilerin kanaatleri bu yöndedir.

İbn-i Hazm'ın icma anlayışı ise sanki daha çok orta yolu bulmaya yönelik olarak diğer ikisinden farklıdır. Ona göre icma, Peygamberimizin *tevkifi* olarak mütalaa edilir ve bu tevkifilik Kur'an veya sünnetin nassıyla tahakkuk eder". Böylelikle icma, Kitap veya sünnet gücü kazanarak nesihte devreye girer. Hatip

²²² Hazimi, age. 48 vd.

²²³ Âmidî, age, III,160-161.

²²⁴ Nesefî, Hafızuddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (v. h.710), *Şerhu Hafıziddin en-Nesefî li Kitabi el-Muntehab fi Usuli'l-Mezheb*, yyy., byy., tsz., 668.

Bağdadi (v. 463/1071)'nin de bu görüşe paralel olarak müspet düşündüğü²²⁵ aktarılmıştır.

4. KIYAS

Kıyasın şer'i hükümlerin delillerinden sayılması Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis arasında ihtilafli bir konudur. Bu ihtilaf dışında kıyası kabul edenler arasında da tarifî, mahiyeti ve sınırları hakkında anlaşmazlıklar mevcuttur. Aslında kıyas-nesih münasebetleri de, bu iki anlaşmazlığın temelinde dayanmaktadır.

Cumhur, Kitap ve sünnetin hiçbir hükmünün kıyasla neshedilemeyeceğini belirterek kıyası nasihler arasında saymamaktadır. Çünkü nass mevcut olmadığında kıyasa başvurulur.

Cumhurun görüşünün yanı sıra alimlerden bazıları meseleyi detaylandırarak işlemektedirler. Şöyle ki : kıyasın hükmü nesh olunamaz. Çünkü kıyas, mevcut bir şer'i asla itimat eder. Kıyasın dayandığı asıl baki ise, ona dayanan kıyasta da nesh cereyan etmez. Bazılarına göre de : "Sonraki zamanlarda yapılan bir kıyas, daha uygun nassların bulunmasıyla -buna nesih denilmese de- hükümsüz kalır." Son görüş dikkate değerdir. Kıyasın mensuh olabileceğini savunanlar da aynı şeyi kastetmiş olmaları muhtemeldir.²²⁶

İbn-i Hazm'a göre, "Kur'an ve sünnetin kıyasla nesh edilme iddiası, tüyler ürpertici olmakla beraber böyle bir kıyas da batıldır. Meselenin daha garip tarafı da, kıyasın nasih olabileceğini ileri sürenler, Kur'an'ın sünnet ile neshine cevaz vermezler.²²⁷ O halde eğer kıyas, nasih olabiliyorsa, ondan daha üstün bir şer'i delil olan sünnet evleviyetle Kur'an'ı nesheder. Görüldüğü gibi kıyası batıl telakki ederek, bu meseledeki teferruatı önemsemez.

²²⁵ bkz. İbn-i Hazm, age, I, 448.

²²⁶ bkz. Koçkuzu, age, 135.

²²⁷ bkz. İbn-i Hazm, age, I, 489.

Kıyas yoluyla neshe gelince ; eğer kıyastaki illet mansus ise o da aynı nass gibidir. Onunla nesh olur. Bu Âmidî'nin fikridir. Eğer mansus değilse, ya zanni veya katidir. Zannilerde nesh olmaz.²²⁸

Kıyasta neshe cevaz verenler, meseleyi kıyasın kökü olan asıl şer'î delile göre; onun kitap ve sünnete dayalı bir hüküm olup olmamasına bağlamaktadırlar.²²⁹

5. ZARURET

Daha önce belirtildiği gibi zaruret hali istisnai bir durum olduğu için nesh edici amiller arasında mütalaa edilmemiştir.²³⁰

B. KUR'AN VE SÜNNETİN BİRBİRİNİ NESHETMESİ AÇISINDAN

Dinimizin iki kaynağı olan ayet ve hadisler arası neshin tespiti için bu konu ile ilgili teorik bilgiler pratiğe dökülerek nassların farklılığına göre mesele çeşitli bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Bu iki kaynağın bilgi değeri bakımından çeşitli ihtilaflar vuku bulmuştur. Vahyi metluv ve gayr-i metluv olarak ikiye ayırarak hadisi vahiy mahsulü kabul edenler yanında, ondaki beşeri vasıfları tespit ederek, ilahi menşeli beyanları sadece değerlendirenler de olmuştur.

Vakıa olarak kabul edilemese de Kur'an ayetlerinin yine Kur'an'ı Kerim ayetleriyle neshi, hadisin hadislerle neshinin mümkün sayılması ittifak edilen bir noktadır. İhtilaf, ayetin hadisi, hadisin ayeti neshindedir. Bunun dışında bir ihtilaf da sünnetin, ahad ve mütevatir kısımları arasındaki nesih vakıası hususundadır.

Nesih vakıalarında kaldırılan (mensuh) veya kaldıran (nasih)'in farklılığına dayanılarak şöyle bir taksimat yapılmaktadır :

1. Ayetin ayeti neshi : Kur'an'ı Kerim ayetinin, aynı değerdeki başka bir ayetle neshi meselesi,

²²⁸ Âmidî, age, III, 148-149.

²²⁹ Koçkuzu, age, 135-136.

²³⁰ bkz. Tez metni, 41.

2. Kitabın sünneti neshi : Evvelce sünnet yoluyla tespit edilmiş bir şer'i hükmün. ayet vasıtasıyla neshi meselesi.

3. Sünnetin Kitabı neshi : Evvelce Kur'an'ı Kerim vasıtasıyla buyurulmuş bir emrin ; sünnetle. hadisler marifetiyle kaldırılması.

4. Sünnetin Sünneti Neshi : Hadislerle emredilen hususların yine hadislerle kaldırılışı.

Şimdi bu kısımları ayrıntılarıyla incelemeye çalışalım :

1. Kur'an'ın Kur'an'ı Neshi

Bu konu. Kur'an'daki bir ayetin başka bir ayeti neshetmesi açısından Kur'an'da nasih-mensuh tartışmaların ana merkezi olarak işlenmektedir. Neshi mutlak olarak kabul edenler ile neshi sadece Kur'an'la sınırlayanlar çeşitli görüş farklılıkları olmakla beraber kaynakların ifade ettiğine göre kitabın kitabı nesh etmesi hususunda genel olarak bir konsensüs vardır. "Neshin Şartları"²³¹ başlığı altında işlediğimiz şartlara haiz olan ayetler birbirini nesh edebilir. Cumhur genel olarak bütün nesih çeşitlerini kabul etmekle beraber özellikle kitabın kitabı nesh etmesi ile ilgili deliller "Neshin Niteliği Açısından"²³² başlığı altında da işlenecektir.

Kur'an ayetlerinin kendi aralarındaki nesih, birkaç ihtilaf dışında icmaen kabul edilmiş olup²³³ buna yönelik yapılan itirazlar şu şekilde nakledilmiştir : Bakara Suresinin 106. ayetine dayanılarak Kur'an'ın ancak Kur'an'la, sünnetin de sünnetle neshedileceği ileri sürülerek, sünnet ile ilgili şu ifadeler dile getirilmiştir : Eğer sünnet vahiy nevinden ilahi bir emir şeklinde ise Kitabı neshedebilir ; yok eğer icthad eseri ise bu görevi yapmaz. Ayetler arası nesih konusundaki başka bir ihtilaf

²³¹ bkz. Tez metni, 48-52.

²³² bkz. Tez metni, 84-89.

²³³ Âmidî, age, III, 146.

da şudur : Eğer iki ayet, muhtelif iki hükmü getiriyorsa ve farz kılıyorsa bunlardan biri diğerinden önce ise sonraki öncekini nesh eder.²³⁴

Nasih ile mensuh, ayet oldukları için ikisi arasında değer bakımından dereceleri aynı olan bir denklik söz konusudur. Bundan dolayı nasih ile mensuh aynı derecede bilgi vererek mükellef üzerinde aynı tesiri icra eder. Görüldüğü gibi ayetler arası nesihte ihtilaf lar cüzi olup daha çok ihtilaf ayet-hadis arası olmaktadır.

Buna dair bazı örnekler ise şunlardır :

Önceden zina edenlerin cezası *واللاتي يأتين الفاحشة من نسانكم فاستشهدوا عليهن أربعة منكم* فإن شهدوا فأمسكوهن في البيوت حتى يتوفين الموت أو يجعل الله لهن سبيلا . والذان يأتياها منكم فأذوهما ... *(Kadınlarmızdan fuhuş [zina] yapanlarımız olursa, bunu ispat etmek için aramızdan dört şahit getirin. Şahitlik ederlerse, onları ölünceye veya Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerinizde hapsedin. İçinizden fuhuş yapanların her ikisine de eziyet edin. Tövbe edip kendilerini düzeltirlerse, onlara eziyet etmekten vazgeçin...)*²³⁵ ayetiyle hapis ve eziyet iken : *الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد* ... *(Zina eden kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun...)*²³⁶ ayetiyle hapis cezası kaldırılarak hadd cezası uygulanması neshe bir örnektir.²³⁷

(Birinize كتب عليكم إذا حضر أحدكم الموت إن ترك خيراً الوصية للوالدين والأقربين بالمعروف ... *ölüm geldiği zaman, bir mal bırakıyorsa, anne, baba ve yakınlarına uygun bir şekilde vasiyet etmesi size farz kılındı...)*²³⁸ ve *والذين يتوفون منكم ويذرون أزواجاً وصية لأزواجهم متاعاً* ... *(Sizden ölüp de geride eşler bırakanlar, bir yıl [evlerinden] çıkarılmaksızın eşlerine bir mal vasiyet etsinler...)*²³⁹ ayetlerinden sonra gelen miras

²³⁴ bkz. Zerkeşi, age, II, 29-31.

²³⁵ Nisa Suresi, 5/15-16.

²³⁶ Nur Suresi, 24/2.

²³⁷ Şafii, age, 145.

²³⁸ Bakara Suresi, 2/180.

²³⁹ Bakara Suresi, 2/240.

ayetleri karı-koca arasındaki mirasçılık esasları beyan edilerek vasiyeti neshetmiştir.²⁴⁰ İmam Şafii'nin burada yaptığı manidar açıklama şöyledir :

“*Mirasçıya vasiyet yoktur...*”²⁴¹ hadisi yukarıda zikredilen ayetleri nesh etmediği, ancak ayetler arasında tam olarak anlaşılmayan neshi beyandır. Yani nasih ve mensuhun anlaşılması için hadise müracaat edilir. Vuku bulan nesh sünnetin kitabı neshi değil Kitabın Kitabı neshidir. Sünnet burada nasih değil nasihi beyan edicidir.²⁴²

2. Kur'an'ın Sünneti Neshi

Sünnette geçen bir hükmün Kur'an tarafından nesh edilmesidir. Eş'ariler, Mutezililer ve Fukahanın cumhuruna göre bu çeşit neshin olabirliği aklen caiz ve şer'an vaki olduğu yönündedir.²⁴³ Bu tür neshe örnek olarak kıblenin tahvilini verirler. Daha önceleri kible tayini ile ilgili bir ayet bulunmamakla beraber bu hükmü sünnet ortaya koyarak Mescid-i Aksa kible olarak tayin edilmiştir. Daha sonra قد نرى ... نقلب وجهك شطر المسجد الحرام وحيث ما كنتم فولوا وجوهكم شطره ... ([*Ey Muhâmmed!*] *Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu [vahi beklediğini] görüyoruz. [Merak etme] elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. [Bundan böyle], yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. [Ey Müslümanlar!] Siz de nerede olursanız olun. [namazda] hep o yöne dönün !...*)²⁴⁴ ayeti ile sünnetin kible olarak tayin ettiği Mescid-i Aksa ile ilgili hüküm nesh edilerek, Mescid-i Haram olarak belirlenmiştir.

Sünnete dayalı olarak Müslümanlar bidayette kible olarak Kudüs'te Mescid-i Aksa'ya yönelirken sonradan inen “...(*Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün...*”²⁴⁵ ayetle Mekke'de Kabe'ye yönelmek suretiyle gerçekleşen kible tahvilinin neshe en büyük örnek olduğu ifade edilmiştir. Ulema her ne kadar bunun

²⁴⁰ Şafii, age, 85.

²⁴¹ Tirmizi, age, Vasaya-2204, III, 492.

²⁴² bkz. Şafii, age, 86-87.

²⁴³ Âmidî, age, III, 150.

²⁴⁴ Bakara Suresi, 2/144.

²⁴⁵ Bakara Suresi, 2/144.

mensuhunu dile getirmiyorlarsa da yukarıdaki ayet nasih, Hz. Peygamber (sav)'ın ayetten önceki uygulaması mensuktur. Yani Kur'an'ın sünneti neshidir. Yoksa neshi - özellikle de Kur'an'da neshi- reddedenlere karşı tam bir delil olmaktan uzaktır. Çünkü kiblenin Mescid-i Aksa olması yönünde herhangi bir Kur'anî nass yoktur. Daha da ötesinde bunun bir nesh olmayıp ehl-i kitabın iddialarına bir cevap niteliğinde olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁶

Bu konuda İmam Şafii Kitabın sünneti nesh edemeyeceğini savunarak cumhurdan farklı düşündür. Ona göre yukarıda örnek verilen ayet Kitabın sünneti neshi kabilinden olmayıp sünnetin sünneti neshi kabilinden olduğunu şöyle belirtiyor :

“Allah, Peygamberine namaz kılarken önce Beytü'l-Makdis'e yönelmesini farz kılmıştır. Böylelikle Hz. Peygamber tatbikatını bu emre mutabık olarak Müslümanlarla birlikte yerine getirmiştir. Daha sonraki ikinci emirde Mescid-i Aksa'ya yönelme nesh edilerek kible Kabe olarak belirlenmiştir.” Her ne kadar nasih-mensuh olan iki emir vahiy kaynaklı olarak görülse de bu sünnetin sünneti neshi olarak mütalaa edilmesi gerekir. Şöyle ki : Sünnet eğer Allah'ın bir emri ile tebdil edildiği takdirde Müslümanların bu konudan haberdar olup mensuh edilen ilk emirle amel etmemeleri için başka bir sünnet vaz' eder. Bu görüşünü şu şekilde temellendirir :

I-Nasih beyana muhtaç olduğu için Kur'an'ın sünnete verdiği beyan yetkisi ile sünnet Kitabın neshini beyan eder. Çünkü Kitaptaki nasihin bilinmesi sünnetin delaleti ile bilinir. Sünnet Kitaptaki nasih ve mensuhu beyan ederek birbirinden ayırdığına göre, sünnet Kur'an'la neshedilmez. Böyle bir neshin gerçekleşmesi için Kur'an'la birlikte yeni bir sünnetin ortaya konulması gerekir ki bu durumda Kur'an ve sünnet olmak üzere iki nasih var gibi görünür, ancak bu Kur'an'ın sünneti neshi değil sünnetin sünneti neshidir.

II-Nasih ve mensuhu belirlemede Kur'an'la birlikte sünnet bulunmaksızın direk Kur'an sünneti neshetmiş olsaydı, Kur'an'a muhalif görünen bütün hadisleri

²⁴⁶ Kaya, age, 36.

reddetmek gerekirdi. Bu da sünnetin Kur'an'ı beyan edici özelliğine ters düştüğü için Kur'an'ın umumunu dahi tahsis edemezdi.²⁴⁷

Âmidî İmam Şafii'nin bu görüşünün iki görüşünden biri olduğunu belirtmektedir.²⁴⁸ Ancak bu konuda varit olan iki farklı görüşünden kitabın sünneti neshetmesinin caiz olduğuna dair görüşü kaynaklarda bulunmamaktadır. Eğer bu görüşünün varlığı söz konusu ise, onun Bağdat'taki eski görüşü olmalıdır. Çünkü en son görüşünün sünnetin kitapla neshedilmesinin caiz olmadığı yönündedir.

Cumhurun kible tahvili dışında Kur'an'ın sünneti neshine verdiği bir diğer örnek de –daha önce nesih–illet ilişkisinde verdiğimiz– Hudeybiye Antlaşmasına göre Medine'ye iltica ederek Müslüman olan Mekkelileri müşriklere iade etmek şartıdır. Ancak *يا أيها الذين آمنوا إذا جاءكم المؤمنات مهاجرات فامتحنوهن الله أعلم بإيمانهن فإن علمتموهن مؤمنات فلا ترجعوهن إلى الكفار لا هن حل لهم ولا هم يحلون لهن ...* (Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kafirlere geri göndermeyin. Çünkü Müslüman hanımlar kafirlere helal değildir...) ²⁴⁹ ayetiyle sünnetin müsalahadaki erkek–kadın ayrımı yapılmadan geri iade etme hükmünü nesh etmiş oluyor.²⁵⁰

3. Sünnetin Kur'an'ı Neshi

Mutezile ve Eş'ari Kelamcılarının bir çoğu, İmam Malik, İmam Ebu Hanife ve ashabı, sünnetin kitabı nesh edebileceğini ileri sürmektedirler. İmam Şafii ve ashabının çoğu ile Ahmed b. Hanbel'in iki görüşünden birine göre ise –sünnet Kitapla nesh olunmadığı gibi– Kitap da mütevatir sünnetle nesh olunmaz.²⁵¹ Bunun imkansızlığını aşağıda sıralanacak şu delillerle savunmuştur :

I–Sünnet Kitaba tabidir ve Kitapta nazil olan mücmel manaları beyan eder.

²⁴⁷ bkz. Şafii, age, 67-68.

²⁴⁸ Âmidî, age, III, 150.

²⁴⁹ Mumtehine Suresi, 60/10.

²⁵⁰ bkz. Âmidî, age, III, 150.

²⁵¹ bkz. Âmidî, age, III, 153.

II- إذا تتلى عليهم آياتنا بينات قال الذين لا يرجون لقاءنا انت بقران غير هذا أو بدله قل ما يكون لي أن
أبدله من تلقائي نفسي إن أتبع إلا ما يوحى إليّ إني أخاف إن عصيت ربي عذاب يوم عظيم
(*Âyetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda, [öldükten sonra] bize kavuşmayı ummayanlar: “Ya [bize] bundan başka bir Kur’an getir veya onu değiştir” dediler. De ki: “Onu kendiliğinden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolmana uyarım. Eğer Rabbime isyan edecek olursam, elbette büyük bir günün azabından korkarım.”*)²⁵² ayette ifade edildiği üzere Hz. Peygamber’in vahye uyması farz olduğu ve bunu kendiliğinden değiştiremeyeceğini belirtmiştir.

III- يمحو الله ما يشاء ويثبت وعنده أم الكتاب (Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap [Levh-i Mahfûz] O’nun yanındadır.)²⁵³ Ayeti gereğince dilediğini kaldıran, dilediğini sabitleştiren Allah olduğu için O’nun Kitabını ancak O’nun Kitabı nesheder. Bunda Hz. Peygamber (sav) dahil hiç kimsenin dahil olmadığı için bu yetki hiç kimseye verilmemiştir.

IV- ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها ... (Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur [ya da ertelersek], yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz...) ²⁵⁴ Ayeti uyarınca Kitabın neshi, ertelenmesi veya mislinin getirilmesi Allah tarafından Kitabı ile olur.

V- يمحو الله ما يشاء ... (Allah dilediğini yok eder)²⁵⁵ ayetinin delalet ettiği mana gereğince Kur’an’da belirtilmeyen bir konuda Hz. Peygamber (sav)’e hüküm koyma yetkisinin verilmesi aynı zamanda sünnetinin de Kitabı nesh etmesini gerektirmiyor.

VI- Nesih vuku bulan hükümler arasında misliyet olarak bir denklik mevcudiyeti gerekir. Bu itibarla kitabın misli kitaptır, sünnet değil.²⁵⁶

Sünnetin Kur’an’ı neshindeki ihtilafın en önemli boyutlarından biri de Hz. Peygamberin İslam teşriindeki yerinin tespiti ve sünnetin vahiy mahsulü sayılıp

²⁵² Yunus Suresi, 10/15.

²⁵³ Ra’d Suresi, 13/39.

²⁵⁴ Bakara Suresi, 2/106.

²⁵⁵ Ra’d Suresi, 13/39.

²⁵⁶ bkz. Şafii, age, 65 vd. ; bkz. Bakkal, *İmam Şafii’de Nesh Anlayışı*, 118-119.

sayılmaması problemidir. Bu çeşit neshe cevaz verenler umumiyetle vahyi metluv ve gayr-i metluv olarak ikiye ayırıp, hadisi vahiy mahsulü olması dolayısıyla sünneti bilgi değeri bakımından ayete denk görmekteyler. Sünnetin Kur'an'ı neshetmesini aklen caiz görenler - ki muhtar olan görüş de budur- vaki olup olmaması noktasında ihtilaf etmişlerdir.²⁵⁷ Şafii bir usulcü olmasına rağmen İmam Gazali bu tür neshin caiz olmadığını düşünenlere şöyle cevap vermektedir : "Kitabın sünnetle, sünnetin de Kitapla neshi caizdir. Çünkü her ikisi de Allah katındandır. Öyleyse, birinin diğerini neshine ne engel vardır ! Üstelik bu, aklen imkansız olmadığı gibi, neshin gerçekleşmesi için nasih mensuhun aynı cinsinden olması da şart değildir. Diğer taraftan sem'an da vuku bulmuştur."²⁵⁸

Sünnetin Kur'an'ı neshi konusunda kabul ve ret taraftarları kendi görüşlerini destekler mahiyette bir takım deliller ileri sürmüşlerdir. Taraflar delillerini sunarken karşı taraf da bunlara itirazlar ve mukabil deliller ortaya koymuştur. Bu noktada işin en ilgi çekici yönü karşı tarafların aynı malzemeyi kendi görüşünü savunmak için kullanmasıdır. Şimdi tarafların konu ile ilgili olarak verdikleri deliller ve bu delillere yapılan itirazları görelim :

Kabul edenlerin bunu ispat etmek için verdikleri nesih örnekleri :

واللاتي يأتين الفاحشة من نساءكم فاستشهدوا عليهن أربعة منكم فإن شهدوا فأمسكوهن في البيوت -
واللذان يأتيانها منكم فآذوهما فإن تابا وأصلحا فأعرضوا عنهم إن (Kadınlarınızdan fuhuş [zina] yapanlara karşı
içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp
götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde
tutun [dışarı çıkarmayın])²⁵⁹ ayetiyle ilgili suçlu irtikap eden kadınlara habs cezası
getirilmiştir. Bundan sonra gelen واللذان يأتيانها منكم فآذوهما فإن تابا وأصلحا فأعرضوا عنهم إن (Sizlerden fuhuş [zina] yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer
onlar tövbe edip ıslah olurlarsa onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah

²⁵⁷ Âmidî, age, III, 153.

²⁵⁸ Gazali, age, I, 125.

²⁵⁹ Nisa Suresi, 4/15.

tövbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir.)²⁶⁰ ayeti, daha önce inmiş olup görüldüğü habs değil eziyet söz konusudur.

Bu iki ayet iki ayrı duruma temas etmiştir. “*Benden alınız belleyiniz...*” hadisinin ifadesine dayanarak, buradaki habsin sünnet ile nesholunup kaldırıldığını ifade ederler.²⁶¹

Aslında hadis-i şerifin –her ne kadar iki ayetin mushaftaki sıralaması neshe mani olsa bile nüzul sırasına göre birbirini nesh etmesi için yapılan– bir beyan olduğu da anlaşılabilir.

II– ... الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة ... (Zina eden kadınla erkekten her birine yüzer değnek vurun...)²⁶² ayetiyle belirlenen zina cezası sünnetin *recm* tatbikatıyla kalkmıştır. Görüldüğü gibi Kitap sünnet ile nesh olduğu ifade edilmiştir.²⁶³

Halbuki sünnetin Kur'an'ı neshi kabul edilse bile –bizzat kendilerinin şart olarak koştuğu– mütevatir olan Kur'an'ın ahad haberle neshi caiz olmadığı için ayetle sabit olan “değnek cezası”nın ahad haberle sabit olan “taşlama cezası” ile neshi mümtendir.²⁶⁴

III– كتب عليكم إذا حضر أحدكم الموت إن ترك خيراً الوصية للوالدين والأقربين بالمعروف حقاً على المتقين (Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır [mal] bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya uygun bir biçimde vasiyette bulunması –Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak– size farz kılındı.)²⁶⁵

²⁶⁰ Nisa Suresi, 4/16.

²⁶¹ Zerkeşi, age, II, 32.

²⁶² Nur Suresi, 24/2.

²⁶³ bkz. Âmidî, III, 153.

²⁶⁴ bkz. Âmidî, III, 153.

²⁶⁵ Bakara Suresi, 2/180.

ayeti gereğince vasiyet yapılması farz kılınmışken, "...Varise vasiyet yoktur..."²⁶⁶ hadisinin bu hükmü kaldırarak nesh ettiği ifade edilmiştir.²⁶⁷

Bundan önceki delile yapılan itirazın aynısı bu delile de yapılmıştır.²⁶⁸

Sünnetin Kitabı neshedebileceğini savunan ilim adamlarının ifadelerine göre adı geçen hadislerdeki ilk tatbikat Kitapla sabitti : sonradan Peygamberimizin sünneti müminler için en son tatbikat ve emri tebliğ etmiş, sünnet Kitabı nesh etmiş oldu.

Her ne kadar verdikleri delillere yapılan eleştirileri bir nebze ifade etmiş olsak da muhalif kanat kendi görüşlerini savunmak için bazı *akli* ve *nakli* deliller vermişlerdir. Aşağıda zikredilecek deliller ve bu delillere yapılan itirazlar inceleyelim. Nakle müstenit deliller :

I- وانزلنا إليك الذكر لتبين للناس ما نزل إليهم ولعلهم يتفكرون (...*İnsanlara, kendilerine indirilene açıklaman ve onların da [üzerinde] düşünceleri için sana bu Kur'an'ı indirdik*)²⁶⁹ ayetinden Hz. Peygamberin mübeyyin/açıklayıcı olduğu anlaşılır. Nasih ise bir hükmü ref eden/kaldıran demektir. Ref başka beyan başka bir şey olduğu için Hz. Peygamberin sünneti nasih olamaz.

Ayette geçen açıklama keyfiyeti, nesih dahil olmak üzere pek çok konuyu içine alır. Talimatın halka izharı vesı keyfiyettir. Ayetinin hükmünün neshi, onun bir nevi beyanı demektir. Nesih beyan kategorisinde değerlendirilmese bile sünnetin açıklayıcılık vasfı, onun nasih olmasına mani değildir.

II- وإذا بدلنا آية مكان آية ... (Bir ayeti diğerinin yerine koyduğumuz zaman...)²⁷⁰ ayetine göre ayetin yerine ancak ayet kaim olabilir. Sünnet ayetin yerine konamaz.

Ayetten kasıt, benzeri bir diğer ayetle tebdilidir. Buradaki tebdil hükümle ilgili olmayıp ayetin sureti ile ilgilidir. Halbuki bizim tartıştığımız konu ayetin hükmüne

²⁶⁶ Tirmizi, age, Vasaya-2204, III, 492.

²⁶⁷ bkz. Âmidî, III, 153.

²⁶⁸ bkz. Âmidî, III, 153.

²⁶⁹ Nahl Suresi, 16/44.

²⁷⁰ Nahl Suresi, 16/101.

temas etmektedir. Bilindiği gibi bu ayetle Yahudilerin nesih karşısındaki durumları tasvir edilmiştir. Yoksa ayetin ancak ayetle neshedileceğine dair ayette hiçbir sarahat yoktur.

III–Yukarıdaki ayetin devamında²⁷¹ tebdilin, ancak Cibril'in getireceği yeni bir vahy ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir. O halde nesh anlamına gelen tebdil, sünnet yoluyla değil, ancak yeni bir vahiy ile gerçekleşir.

Ruhu'l-Kudüs'ün indirilişi Kur'an ile ilgili olup Kur'an'ın sünnetle neshi mesele edilmemektedir. Bu belki de sünnetin Ruhu'l-Kudüs'e indirilmediğine delil olabilir.

IV– إذا تتلى عليهم آياتنا بينات قال الذين لا يرجون لقاءنا انت بقرآن غير هذا أو بدله قل ما يكون لي أن
(Ayetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda, [öldükten sonra] bize kavuşmayı ummayanlar, "Ya [hize] bundan başka bir Kur'an getir veya onu değiştir" dediler. De ki: "Onu kendiliğinden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbime isyan edecek olursam, elbette büyük bir günün azabından korkarım.") ayetlerinde belirtildiğine göre Peygamberin sünneti, Kur'an ayetini neshedemez.

Yukarıdaki ayette geçen *... إن أتبع إلا ما يوحى إليّ* (*Ben ancak bana vahyolunana uyarım...*) ifadesinden sadece ayetin ayetle neshi anlaşılmamalıdır. Nesh, sünnetle de olsa yine vahye istinat edilir. O halde vahye dayandığı müddetçe ittiba yine gerçekleşmiş olur.

V– ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها ألم تعلم أن الله على كل شيء قدير (*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur [ya da ertelersek], yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin ?*)²⁷² ayeti gereğince :

²⁷¹ [Eḡ Muhâmmed!] De ki : 'Kur'an'ı, Ruhu'l-Kudüs [Cebrail] inananların inançlarını sağlamlaştırmak, Müslümanlara doğru yolu göstermek ve onlara bir müjde olmak üzere hak olarak indirdi.) Nahl Suresi, 16/102.

²⁷² Bakara Suresi, 2/106.

a- نات بخير منها أو مثلها ... (... Ya ondan daha hayırlısını, yahut onun benzerini...) ifadesi ile nasihin mensuha denk olması gerekiyor. Halbuki sünnet, Kur'an'dan hayırlı olmadığı gibi onun dengi ve benzeri de değildir.

b-Ayetten anlaşıldığı kadarıyla “hayırlısını ya da benzerini getiren” Peygamber yani sünneti olmayıp bizzat Allah yani O'nun Kitabıdır.

c-Ayette geçen “daha hayırlısını” ve “benzerini” ifadelerinden mensuh ile nasihin aynı cinsten olmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Bütün bunlar bir ayetin hükmünün sadece diğer bir ayet ile değiştirmesini gerektirmez. Mevzubahis sadece ayetin resmi ile ilgili değildir. Zira daha önce belirtildiği üzere sünnetin böyle bir tebdili yerine getirmesi mümtenedir. Eğer ayetin hükümleri kastediliyorsa nesihde mükellefe en çok elverişli ve faydalı olan hüküm daha hayırlıdır.

Sünnetin Kur'an'ı nesh edemeyeceğini savunanlar nakli deliller yanında akla müstenit deliller de ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır :

I-Kur'an-ı Kerimdeki muhtelif ayetler. Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmayı emreder. Sünnete tabi oluş Kur'an'la sabit olduğu için, sünnet Kur'an'ın bir ferisi sayılır. Hükmünü kaldırma gibi bir durumda ferinin asl üzerine tesiri olamaz.

II-Aşağıda verilecek delil ve hasletlerden Kur'an-ı Kerimin sünnetten daha üstün olduğu anlaşılır. Üstünlük açısından kendisinden sonra gelen sünnet Kur'an'ı neshedemez. Şöyle ki :

a-Mu'az hadisinde sünnet Kur'an'dan sonra söylenmiştir. Peygamberimizin bu sıralamaya herhangi bir itirazı olmamıştır. Bu bir takrirdir. Kur'an sünnetten kavidir.

b-Kur'an lafzi yönünden mucizdir. Sünnette bu vasıf yoktur.

c-Kur'an'ın bir takım özel halleri vardır : onu temiz olan alabilir, teabbüd olunur...vs. sünnet böyle değildir. Kavi olan Kur'an, kendisine nispetle zayıf olan sünnet ile nesholunmaz.²⁷³

Sonuç olarak denilebilir ki böyle bir nesihte ileri sürülen deliller ve itirazlardan, kabul etmeyenlerin tarafı zayıf kalmaktadır. Kabul taraftarlarının dayandıkları en büyük delil ise sünnetin *vahiy mahsulü* olduğu fikridir. Bu takdirde ayeti nesheden sünnet yine Allah katındandır. Resul sadece onun da tebliğcisidir.

Verilen mahdut misaller üzerinde dahi ittifakın olmayışı bu çeşit neshin az olduğu kanaatini verir. Ayrıca başta dörtlü bir nesih taksimatı yapıldıktan sonra bunlar için misaller bularak belirli taksimat altına sokma gibi bir gayret içine girilmiştir.

4. Sünnetin Sünneti Neshi

Nesih çeşitleri içinde dördüncü nevi, bir hadisin başka bir hadisi veya sünnetin sünneti neshetmesi açısından “hadiste nasih–mensuh” tartışmalarıdır. Başlıktan da anlaşılacağı gibi bu çeşit nesihte nasih ve mensuh aynı cinstendir ve kuvvet derecesi yönünden her ikisinin de gücü aynıdır. Buna rağmen hadislerin birbirini neshetmesini sıhhatleri yönünden değil şüyuları itibariyle taksime tabi tutulmuştur. Buna göre mütevatir sünnetin yine mütevatir sünneti, ahad haberlerinin birbirlerini neshi, ahadın mütevatiri neshi ile mütevatirin ahadı neshi olarak dört nevidir.

Bazı alimler hadisler arası neshi ahad–mütevatir ayırımı yapmadan bir ittifaktan söz ederken²⁷⁴ ; bazıları da ahad sünnet ile mütevatir sünnetin neshini kabul etmemektedirler.²⁷⁵

Anlaşılan o ki ilk üçü üzerinde ihtilaf bulunmazken, mütevatir bir sünnetin ahad bir sünnetle neshi hususu ihtilafıdır. Mütevatir haberin sübutu itibariyle

²⁷³ bkz. Koçkuzu, age, 156 vd.

²⁷⁴ İbn-i Hazm, age, I, 177-182.

²⁷⁵ Âmidî, age, III, 153.

kesinlik ifade etmesine karşılık haber-i vahidin zanni oluşunu ileri sürülerek zanni olan bir şey kat'i olanı ortadan kaldıramayacağını ifade etmişlerdir.²⁷⁶

Sünnetin sünnetle neshi konusunda verilen örneklerden bir kaçını vererek meseleyi değerlendirmek istiyoruz :

I–Kabir ziyareti ile ilgili rivayetler :

“Ben sizlere kabir ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edin!...”²⁷⁷ hadis-i şerifte kabir ziyaretini yasakladığını, daha sonra ise, bu yasağı nesh ettiğini bizzat kendisi beyan etmektedir.

II–Hacamat (kan aldırma) ile ilgili rivayetler :

Şeddad b. Evs. “Mekke Fethi esnasında Rasulullah ile beraberdim. Ramazan ayında hacamat olan (kan aldırma) kişi görünce *“Hacamat edenin de, hacamat olanın da orucu bozuldu”* buyurdu”, demektir. İbn-i Abbas ise, “Rasulullah ihramlı ve oruçlu olduğu halde kan aldırdı”²⁷⁸ haberini vermektedir. İbn-i Abbas’ın bu rivayeti Hicri 10. yılda, Veda Haccı esnasında, yani Şeddad’ın rivayetinden tam iki yıl sonra cereyan eden bir olayı bildirmektedir. Binaenaleyh bu hadis sabit ise, İbn-i Abbas’ın rivayet ettiği hadis nasih, Şeddad’ın rivayet ettiği ise mensuktur.²⁷⁹

III–Hadlerin tekrarlanması ile ilgili rivayetler :

Hz. Peygamberden gelen bazı hadislerde, “dördüncü sefer”, bazı hadislerde ise “beşinci sefer” içki içtiği sabit olan kişinin öldürülmesi emredilmektedir. İmam Şafii’ye göre üzerine dört defa hadd icra edilmiş kişinin öldürülmesi nesh edilmiştir.²⁸⁰

²⁷⁶ Zerkeşi, age, II, 143.

²⁷⁷ Müslim, age, Cenaiz-977, II, 672.

²⁷⁸ Buhari, age, Savm-194/195/196, III, 78-79.

²⁷⁹ Şafii, Muhâmmad b. İdris, **İhtilafu’l-Hadis (el-Umm)**, Daru’l-Marife, Beyrut, 1973. VIII, 530.

²⁸⁰ Şafii, **İhtilafu’l-Hadis**, VIII, 534.

C. NESHİN NİTELİĞİ AÇISINDAN

Hükümün veya tilavetin neshi tabiri ile daha çok Kur'an-ı Kerimde cereyan eden nesh kastedilmektedir. Usulcüler bu nevi ayetleri hükmü kalktığı halde, resmi ve tilaveti baki kalan : tilaveti de hükmü de kalkan ve her ikisi de sabit olan şekilde dörtlü bir taksim yaparlar. Bu taksimin ilk üç çeşidinde nesh cereyan eder.

Kur'an ayetlerinde, sadece hükümün veya sadece tilavetinin neshinin, yahut da ikisinin birlikte neshinin caiz olduğunu ifade eden alimler bu konuda Mutezileden şaz bir grup dışında ittifak olduğunu belirtmektedirler.²⁸¹

Nitelik açısından neshin cereyan ettiği bu üç kategoriye ayrıntılarıyla inceleyelim :

1. Lafzen ve Hükmen Mensuh Olanlar

Başlıktan da anlaşılacağı üzere tilaveti yani metni ve bu metnin içerdiği hükümün mensuh olmasıdır.

Bu çeşit neshe radaat (emzirme/süt akrabalığı) ile ilgili rivayetleridir ki bu rivayetlerin birinde Hz. Aişe (r.anha) şöyle demiştir : Hz. Peygamber (sav)'e gelen vahiyler arasında, süt emme ile ilgili bir ayet vardır ki, buna göre, bir çocuk bir kadın tarafından on defa emzirilirse aralarında hurmet denilen konu (süt hısımlığı) ortaya çıkardı. Bu on defa emmenin hükmü, sonradan inen beş defa emme ayetiyle nesh edilmiştir.²⁸²

Bu rivayette anlaşılan şudur ki, süt emme hakkında indirilen ilk ayette süte bağlı hükümün on defa emmekle sabit olacağı bildirilmiştir. Daha sonra bu hüküm, süt akrabalığının beş defa emmekle sübut bulacağını bildiren vahiy ile nesh edilmiştir. Bilahare, beş defa emmekle ilgili vahyin tilaveti de nesh edilmiş, fakat hükümü kalmıştır. Söylenenlere bakılırsa son nesh o kadar gecikmiştir ki, Hz. Peygamber

²⁸¹ Âmidî, age, III, 141.

²⁸² Müslim, age, Rada', 24-25.

(sav)'in vefatında sahabeden bazıları bunu duymadıkları için Kur'an zannıyla okumaya devam etmişlerdir.

Hatta Hz. Peygamber (sav) vefat ettiği zaman kendilerine nesih haberi ulaşmayan bazı kimseler, bu beş emme ile ilgili hükmü okuyor ve bunu metlûv bir Kur'an sanıyorlardı. Sonradan kendilerine nesih haberi ulaştınca budan vazgeçtiler ve bunun Kur'an olarak okunamayacağı üzerinde ittifak ettiler.

2. Lafzen Baki Hükmen Mensuh Olanlar

Adından anlaşılacağı üzere metin ve tilavet açısından mevcut olmakla beraber hükmünün ortadan kaldırılmasıdır. Nesih tartışması en çok bu kategoride cereyan etmektedir. Neshi kabul edenler göre Kur'an'da bu çeşit neshin bir çok örneği bulunmaktadır. Her ne kadar bu ayetlerin sayısında ihtilaf vaki ise bile biz bu ayetlerin kritiğini diğer konularda işleyeceğimiz için sadece bir-iki örnek vereceğiz :

... *يا أيها الذين آمنوا إذا ناجيتم الرسول فقدموا بين يدي نجويكم صدقة ...* (Ey iman edenler! Peygamber ile özel olarak konuşacağınızda, bu konuşmanızdan önce fakirlere *ءأشفتكم أن تقدموا بين يدي نجويكم صدقات فإذ لم تفعلوا وتاب الله عليكم ...*)²⁸³ ayeti. ... *(Özel konuşmanızdan önce sadaka vermekten ürktünüz mü ki bunu yerine getirmediğiniz ? Ama Allah tevbenizi kabul etmiştir...)*²⁸⁴ ayetiyle :

... *وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين ...* (Oruca gücü yetmeyenler, bir düşkünün doyuracak kadar fidye verir...)²⁸⁵ ayeti, ... *فمن شهد منكم الشهر فليصمه ...* (... Sizden [Ramazan] ayına kavuşanlar, onda oruç tutsun...)²⁸⁶ ayetiyle nesh edilmiştir. Bazı bilginler burada nesih olduğunu kabul etmemişlerdir.

Görüldüğü gibi bu ayetler Kur'an'da lafzen baki olmakla birlikte hükmen mensuhtur. Diğer iki grupta mütalaa edilen nesihler Kitapta bulunmamakla birlikte

²⁸³ Mücadele Suresi, 58/12.

²⁸⁴ Mücadele Suresi, 58/13.

²⁸⁵ Bakara Suresi, 2/184.

²⁸⁶ Bakara Suresi, 2/185.

bu kategorideki ayetlerin Kur'an'da sübutiyeti iki şekilde açıklanılarak savunulmuştur. Bunlar :

I–Kur'an-ı Kerimdeki bu ayetlerin her ne kadar hükmü kaldırılmış olsa bile bunlar birer Allah kelamı olduğu için sevaba nail olma gayesiyle tilaveti baki kalmış olabilir.²⁸⁷

Bu şekilde yapılan ta'lile "lafzen ve hükmen mensuh olan ayetlere de teşmil etme gereği hasıl olmaz mı?" gibi bir itiraz yapılabilir.

II–Nesihte gâi olarak umumiyetle kolaylık sağlama olduğundan, kaldırılan hükümlerin Allah tarafından birer nimet olduğu hatırlanılınsın diye tilaveti kalmış olabilir.²⁸⁸

Eğer amaç Allah kelamı olduğu beyan ve tahfif edilen nimetin hatırlanılması ise bu aynı zamanda neden lafzen de mensuh edilen diğer ayetlerde icra edilmemiştir?!

Yapılan bu iki yorumun daha çok hikmet vari olduğu anlamak çok zor olmasa gerek!

En büyük tartışma konularından birisi de mensuh ayetlerin sayısıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi nesih kavramının geniş tutularak tahsis, takyid, kasr ve istisna gibi bir çok manayı içinde bulunduran anlayışlarda tabii ki nesih listesi kabaracak. Nesih terimi diğer kavramlardan arındırıldıktan sonra toplam sayının kırk, daha sonraki alimlerin incelemeleri neticesinde bu sayının yirmi, on iki ve hatta beşe indiğini görüyoruz.²⁸⁹ Nesih cereyan ettiği iddia edilen birkaç ayet hakkındaki yapılan kritikleri zikretmek konun somutlaşacağı kanaatindeyiz.

²⁸⁷ Suyuti, age, II, 32.

²⁸⁸ Suyuti, age, II, 32.

²⁸⁹ bkz. Suyuti, age, II, 31.

أحل لكم ليلة الصيام الرفث من لباس لكم وانتم لباس لهن ... | (Oruç gecesinde kadınlara yaklaşmak size helal edildi. Onlar sizin için, siz de onlar için libassınız...) ²⁹⁰ ayetinin يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم لعلكم تتقون (Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi sizin üzerinize de oruç farz kılındı, ta ki korunassınız) ²⁹¹ ayeti ile nesh edildiği söylenmiştir. Mensuh olduğu iddia edilen orucun farziyeti ile ilgili ayet nazil olunca Müslümanlar önceki ümmetler gibi oruç tutmak zorunda olduklarını kabullenerek oruçlarını yalnız akşamleyin açıyorlar ve geceleri de oruç tutmaya devam ediyorlardı. Buna dayanamayıp riayet etmeyenler üzerine geceleri oruçlu geçirme hükmü kaldırıldı.

Bu aslında bu ayetler arası bir nesih değil. İnen bu ikinci ayet geçmiş ümmetlerin uygulamalarını kaldırmıştır. Çünkü sahabenin önceki uygulaması ayete dayanarak değil geçmiş ümmetlerin oruç keyfiyetine uyma zorunluluğunda kendini hissederek bu şekilde oruç tutuyordu. İnen ayet de bu zorunluluğun gerekli olmadığını beyan ederek bunu kaldırmıştır. ²⁹²

الله ما في السموات وما في الأرض وإن تبدوا ما في أنفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله فيغفر لمن يشاء II- (Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Siz içinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker. Sonra kimi dilerse onu mağfiret eder, kimi dilerse onu da azaplandırır. Allah her şeye hakkıyla kadirdir) ²⁹³ ayetinin ... لا يكلف الله نفساً إلا وسعها لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت ... (Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemeyiz. Herkesin kazandığı [hayır] kendi faydasına, yaptığı [şer] kendi zararına) ²⁹⁴ ayeti ile nesh edildiği iddia edilmiştir.

Bu, sonraki ayet beyyinesiyle âmmı hususileştirme babındandır. “Nefislerinizdeki” ile murat, ihlas ve nifak nevinden olan şeydir. Yoksa hakkında ihtiyar yani hür irade muhayyerliği olmayan nefis konuşmaları değildir. Çünkü teklif ancak insanın hür iradesiyle kudreti dahilinde bulunan şeylerle olur.

²⁹⁰ Bakara Suresi, 2/187.

²⁹¹ Bakara Suresi, 2/183.

²⁹² bkz. Bakkal, *Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, 43-44.

²⁹³ Bakara Suresi, 2/284.

²⁹⁴ Bakara Suresi, 2/286.

واللاتي ياتين الفاحشة من نساءكم فاستشهدوا عليهن اربعة منكم فان شهدوا فامسكوهن في -- III- البيوت حتى يتوفيهن الموت أو يجعل الله لهن سييلا . واللذان يأتياها منكم فاذوهما فان تابا وأصلحا فأعرضوا
الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد (Kadınlarınızdan fuhuşu irtikap edenlere karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer şahadet ederlerse onları ölüm alıp götürünceye kadar yahut Allah onlara bir yol açmıcaya kadar kendilerini evlerde alı koyun. [insanlarla buluşmaktan men edin]. Sizden fuhuş yapan kadın ve erkeğe edin eziyet edin. Tevbe edip kendilerini düzeltirlerse, onlardan vazgeçin)²⁹⁵ ayetlerinin ... الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد (Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun...) ²⁹⁶ ayeti ile mensuh olduğu söylenmektedir.

Burada neshin olmadığını bu gayeye kadar hükmün ertelenmiş olduğunu” söylemektedir. O gayeye gelince Peygamber (sav) vaat edilmiş olan yolun şu ve şu olduğunu beyan eylemişlerdir. Böyle olunca da hiçbir nesih yoktur.

3. Hükmen Baki Lafzen Mensuh Olanlar

Bir önceki nesih çeşidinin zıttı olan Kur'an-ı Kerimde lafız itibariyle bulunmayıp bahsi geçen ayetin hükmünün mevcut olduğunun kabulü şeklindeki nesihtir.

Bu çeşit neshe örnek olarak, Hz. Ömer ve Ubeyy b. Ka'b'ın rivayet ettiği "Evli bir erkek ve evli bir kadın zina ederlerse bunları recm ediniz."²⁹⁷ rivayeti verilir. Raviler bu ayetin önceleri Kur'an'da mevcut olduğu ve Hz. Peygamber'in bununla hükmettiği, daha sonra bu ayetin tilavetinin kaldırılmakla beraber hükmünün baki kaldığı ve bu ayetin içerdiği hükmün icra edildiği ifade edilmiştir.

Verilen bir diğer örnek de “Ademoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncüsünü ister : insanın hırsını ve gözünü topraktan başka bir şey doldurmaz. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder.”²⁹⁸ ifadesidir. Halbuki bu ifade kaynaklara

²⁹⁵ Nisa Suresi. 4/15-16.

²⁹⁶ Nur Suresi. 24/2.

²⁹⁷ Acluni. İsmail b. Muhâmmed. *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas âmme İstehera mine'l-Ehadis ala Elsineti'n-Nas*. Daru't-Turas, Kahire, tsz., 1579. hadis. II, 23.

²⁹⁸ Acluni. age. 2113. Hadis, 161.

bir hadis olarak geçmiştir. Hz. Peygamber insanın dünyaya, mala mülke düşkünlüğünü veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Bu çeşit nesihle ilgili hatta ayetler değil surelerin Kur'an'dan çıkarılması ile ilgili bazı rivayetler²⁹⁹ bulunmakla birlikte bunların zayıflığı ortadır. Bu rivayetlerin kabulü halinde İslam ve Kur'an hakkında ortaya atılan iddiaları bertaraf şöyle dursun onların iddialarını desteklemek olur. Kur'an'ın tevatüren nakli hakkında bizde şüphe uyandıran bu tür rivayetlere itibar etmemek her Müslüman'ın görevidir.

D. NESHİN KÜLLİLİĞİ VE CÜZİLİĞİ AÇISINDAN

Neshin istisna ve tahsis ile birlikte mütalaa edildiği devrelerin olduğunu yukarıda bir nebze belirttik. Bunlar birbirinden farklı olmakla beraber aralarında bir alaka da mevcuttur. Mesela nesih istisnanın bir nevidir. Bu, her istisnanın nesih olmadığını ; bazı istisnaların nesih olduğunu gösterir.

Tahsis ise bir yönden neshi andırır. Ama onunla nesih arasında da farklar vardır. Nesih, ancak ilahi hitap ile sabit olduğu halde, tahsis kıyas yoluyla da olabilmektedir. Bundan başka, nesihte her iki unsur arasında bir Terahi (fasıla) vardır. Tahsis için böyle bir kayıt da yoktur. Nesih yoluyla bir şeriatı Allah Teala kaldırıp diğerini getirmiş iken, tahsis yoluyla böyle bir şey vaki olmamıştır. Bu saydıklarımız yanında, fıkıh usulü bölümünde daha pek çok mesele söz konusu olmaktadır.

²⁹⁹ Suyuti, age, II, 34.

SONUÇ

Çalışmamız giriş ve üç bölüm olmak üzere dört kısımdan müteşekkildir.

Girişte, araştırmanın konusu verilerek, yapılacak olan araştırmada hangi amacın güdüldüğü, bu araştırmada hedeflenen gayeye ulaşmak için takip edilecek plan ile esasen istifade edilecek temel kaynaklar zikredilmiştir.

Birinci bölümde neshi kabul eden ve reddedenlerin görüşleri belirtilmiştir. İki başlık altında incelenen konu, ayrı ayrı olarak ayet ve hadislerle örneklendirilerek, delilleri tartışılmıştır. Neticede bu delillerle ilgili bizde hasıl olan kanaat belirtilmiştir.

İkinci bölümde nesh bir kavram olarak işlenmiştir. Bu bölüm altında nakil, izale, iptal ve tebdil gibi manalara gelen neshin lügat anlamı, ref. tebdil, mahv ve terk gibi ayet veya hadislerde neshi ifade eden kavramlar ile farklı ekollere mensup bilginlerin nesh ile ilgili ıstılahi tarifleri belirtilerek bu tanımlamalar arasındaki nüanslara işaret edilmiştir. Bununla birlikte beda, zaruret, tahsis, takyid ve nese gibi neshle ilişkili olan kavramlar ifade edilerek, özellikle mezkur kavramlarla aynı görülen neshin bundan dolayı listesinin kabardığı dile getirilerek, bunların arasındaki farklar anlaşılır bir şekilde beyan edilmiştir. Nesh olgusunun netleşmesi için neshin muttefekun aleyh ile muhtefun fih şartları ve tespiti ile ilgili usulleri de ayrıca zikredilmiştir.

Üçüncü bölümde ise neshin çeşitleri konu edinilmiştir. Bu çeşitler ayet ve hadis gibi amillerin farklılığı, Kur'an ve sünnetin birbirini nesh etmesi, niteliği ve külliliği-cüziliği gibi farklı açılardan ele alınarak incelenmiştir. Özellikle Kur'an ve sünnetin birbirini nesh etmesi ile nitelik açısından olan neshindeki tartışmalar ve bu tartışmalardaki karşılıklı deliller verilerek bunların kritiği yapılmıştır.

İşlenen konular itibarıyla yukarıda belirtilen çalışmamız neticesinde özellikle önemli gördüğümüz şu noktaları ifade edebiliriz :

Nesih, İslam dinine mahsus olmayıp geçmiş dinlerde de söz konusu olan bir olgudur. İslam bilginleri var olan bu olguyu ortaya çıkarmak için geçmişte büyük çaba sarf etmişler ve önemli eserler ortaya koymuşlardır.

Yaptığımız bu araştırmaya göre neshin daha sahabe döneminde bir problem olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Sahabe ve onlardan sonra gelen taibin alimleri, neshi, sonradan klasikleşen anlamda değil, tahsis, takyid, istisna gibi bir çok terimi içine alacak genişlikte kullanmıştır. Bu yüzden ilk dönemlerde nesihle ilgili rivayetler kabarık bir liste teşkil eder.

Günümüze ulaşan yazılı kaynaklarda itibariyle neshin ilk tanımı İmam Şafii'nin *er-Risale* adlı eserinde görülmektedir. Bu tanım, kendisinden sonra yapılan muhtelif tanımlar için bir çerçeve oluşturmuştur.

Şafii'den sonra Mütakellimun usulcileri ile Fukaha usulcileri nesih konusunda farklı bakış açıları geliştirmişlerdir. Bu bakış açılarına göre nesih edilen nassların sayısı değişebilmekte ; çok az veya çok fazla olabilmektedir.

Gerek selef alimlerinin neshe yüklediği manalar ve gerekse daha sonra gelen bilginlerin tahsis–takyid cereyan eden nassları nesh kabul etmesinden ötürü nesih listesi bir hayli kabarmıştır. Kur'an'daki mensuh ayetlerle ilgili olarak, beş ile iki yüz elli arasında muhtelif sayılardan bahsedilmiştir. Hatta neshi tedric içerisinde düşünüp bu sayıyı sıfıra indirenler de vardır. Neshin kemiyet açısından değişmesinin ana sebebi ıstılahtan kaynaklanan bir problemdir. Bu ihtilaflar irdelendiği zaman nesih vakiasının ne denli azaldığı görülecektir.

Bu sayının kabarmasının bir başka sebebi de nasih–mensuh olduğu iddia edilen ayetler arasındaki icap–selb ilişkisidir. Bu anlamdaki ilişkide nassların lafızları esas alındığında bir tearuz olmadığı halde, nasslara mefhum-u muhalefet yoluyla bir hüküm bina edilmekte ve bu yolla nesih ortaya çıkmaktadır. Meseleye lafzi açıdan bakıldığında nasih kabul edilen nassın mensuh denilen nassın hükmünü ortadan kaldırmadığı, nasihin mensuhun hükmünü genişlettiği ve genelleştirdiği görülmektedir.

Kur'an hükümleri, ya kolaydan zora hafiften ağıra doğru ; ya da önce genel bir hükmün gelmesi sonra bu çerçevede özel hükmün belirlenmesi şeklinde iki ayrı tedricilik içinde nazil olmuştur. Bu her iki tedricilik, sonradan nesih telakki edilerek neshin çerçevesi genişletilmiştir.

Nesih kelimesi kullanılmak suretiyle bazı ayetlerin diğer bazı ayetleri nesh ettiğine dair kesin bir delil bulunmamaktadır. Nesih ilişkisi ayetlerin önce ya da sonra nazil oluşundan çıkarılmaktadır. Önce ve sonra nazil olan ayetlerin lafızlarından anlaşılan hükümler arasında bir zıtlık olmaması halinde esasen nesihten de söz etmek mümkün değildir. Bu anlamda Kur'an ayetleri arasında neshin olmadığı söylenebilir. Nesih için delil olarak kullanılan ayetler de daha çok Kur'an ayetleri arasındaki neshe değil, şariatler arasındaki neshe delalet etmektedir.

Aralarında nesih cereyan ettiği ifade edilen hadislerde n-s-h lafzından türeyen hiçbir kelime kullanılmamıştır. Bu hadislerde mana yönüyle neshi çağrıştıran bazı kelimeler kullanılmıştır. Bunlar da neshe kesin delil olacak nitelikte değildir.

İslam bilginlerinin çoğu neshi bir vakia olarak kabul etmekle beraber şartlarında ihtilaf etmişlerdir. Bunun için bazılarına göre mensuh sayılan bir nass diğerlerine göre mensuh sayılmayabilir.

Usul kitapları incelendiğinde aynı delilin bir çok mesele için örnek verildiği görülecektir. Bu örnek bazen ilgili yerdeki neshi redd etmek için kullanıldığı gibi bazen de başka bir neshin ispatı için kullanılmıştır. Bu da meseleyi, çelişkilerle dolu içinden çıkılamayacak şekilde karmaşık bir hale getirmektedir.

Ayetin ayeti ve hadisin hadisi nesh etmesi konusu nerdeyse ittifak edilen bir nokta olmakla beraber ; ayet ve hadisin birbirini nesh etmesi hususu ihtilaflıdır ve bu ihtilafın temel sebebi sünnetin teşrideki yeri meselesidir. Buna sünnetin vahiy kaynaklı olup olmaması tartışmasını da ilave edebiliriz.

Nesihle ilgili problemlerin önemli bir sebebi de mevcut rivayetlerin hemen tamamının sahih gibi kabul edilmesi ve nesih nazariyesinin bu rivayetleri doğrulayacak şekilde kurulmaya çalışılmasıdır. Bu konuda zayıf rivayetlere itibar

edilmemesi ve herhangi bir hususu ispatlamak için delil olarak kullanılmaması gerekir. Aksi takdirde gerek oryantalistlerin ve gerekse gulat firkaların Kur'an ile ilgili bazı iddialarına yol açılmış olur.

KAYNAKÇA

- ACLUNİ**, İsmail b. Muhâmmmed, **Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas âmme İštehera mine'l-Ehadis ala Elsineti'n-Nas**, Daru't-Turas, Kahire, tsz..
- ÂMİDİ**, Ebu'l-Hasan Seyfüddin Ali b. Muhâmmmed, **el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam**, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut, 1402.
- BAKKAL**, Ali, **Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı**, İlahiyat Fakültesi Dergisi II, Harran Ün. İlahiyat Fak.Vakfi Yay., Şanlıurfa, 1996.
- İmam Şafii'de Nesh Anlayışı**, İlahiyat Fakültesi Dergisi III, Harran Ün. İlahiyat Fak.Vakfi Yay., Şanlıurfa, 1997.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İst., 1967.
- BUHARİ**, Abdulaziz b. Ahmed, **Keşfu'l-Esrar ala Usuli'l-İmam Fahri'l-İslam Ali b. Muhammed el-Pezdevi**, byy, yyy, tsz..
- BUHARİ**, Ebu Abdullah Muhâmmmed b. İsmail, **Sahihu'l-Buhari**, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1987.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, **Tefsir Usulü**, TDV Yay., Ank., 1995.
- CÜRCANİ**, Ali b. Muhâmmmed b. Ali, **et-Tarifat**, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut, h. 1405.
- CÜVEYNİ**, Ebu'l-Me'ali Abdulmelik b. Abdillan, **el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh**, Daru'l-Ensar, Kahire, tsz..
- ÇAKAN**, İsmail Lütfi, **Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay. İst., tsz..
- DİHLEVİ**, Şah Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim, **el-Fevzu'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir** çev. Mehmed Sofuoğlu, Çağrı Yay., İst., 1980.
- EBU DAVUD**, Süleyman b. el-Eş'as, **Sünen-u Ebi Davud**, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İst., tsz..
- ELMALI**, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, byy.. tsz..
- EŞ'ARİ**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, **Kitabu Makalati'l-İslamiyyin ve İhtilafi'l-Musallin**, Helmut Ritter Neşri, Wiesband, 1980,
- GAZALİ**, Ebu Hamid Muhâmmmed b. Muhâmmmed b. Muhâmmmed, **el-Mustasfa min İlmi'l-Usul**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, tsz.,
- HAZİMİ**, Ebu Bekr Muhâmmmed b. Musa el-Hemedani, **el-İtibar fi'n-Nasih ve'l-Mensuh mine'l-Asar**, Camiatu'd-Dirasati'l-İslamiyye, Karaçi, tsz.,
- İBN-İ BEDRAN**, Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dimeşki, **el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Dimeşk, tsz.,
- İBN-İ CEVZİ**, Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali, **Nevasihü'l-Kur'an**, el-Cami'atu'l-İslamiyye, Medine, 1984,
- İBN-İ HAZM**, Ebu Muhâmmmed Ali b. Ahmed, **el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam**, Daru'l-

- Kitabî'l-Arabi, Beyrut, tsz.,
- İBN-İ KESİR**, Ebu'l-Feda İsmail, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru'l-Marife, Beyrut, 1969.
- İBN-İ MANZUR**, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhâmmmed b. Mükerrerem, **Lisanu'l-Arab**, Daru Sadır, Beyrut, tsz.,
- İBN-İ SUBKİ**, Tacuddin Abdulvahhab, **Cem'u'l-Cevami'**, byy., tsz.,
- KARAKAYA**, Hasan, **Fıkıh Usulü**, Buruc Yay., İst., 1998.
- KARAMAN**, Hayreddin, **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi**, Nesil Yay. İst., tsz.
- KAYA**, Remzi, **Kur'an'da Nesih**, Bursa, 2001, byy.
- KOÇKUZU**, Ali Osman, **Hadiste Nasih-Mensuh Meselesi**, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İst., 1985.
- KURTUBİ**, Ebu Abdillâh Muhâmmmed b. Ahmed el-Ensari, **el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, tsz.,
- MEKKİ**, Ebu Muhâmmmed Mekki b. Ebi Talib el-Kaysi, **el-İdah li Nasihî'l-Kur'an ve Mensuhihi ve Marifeti Usulihî ve İhtilafî'n-Nasi fihî**, Kur'an'da Nasih ve Mensuh Var mıdır ? adıyla çev. Musa Kazım Yılmaz, Yeni Asya Neşriyat, İst. 1998.
- MUSTAFA ZEYD**, **en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Vefa, Mansura, 1987.
- MÜSLİM**, Ebu'l-Huseyn İbnu'l-Haccac el-Kuşeyri, **Sahihu Müslim**, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İst., tsz.,
- NESEFİ**, Hafizuddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, **Şerhu Hafiziddin en-Nesefî li Kitabî el-Muntehab fi Usulî'l-Mezheb**, yyy., byy., tsz.,
- RAĞİB el-ISFEHANİ**, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhâmmmed, **el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an**, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, tsz.,
- SERAHSİ**, Ebu Bekr Muhâmmmed b. Ahmed b. Ebi Sehl, **Usulu's-Serahsi**, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Kahire, 1372,
- SUBHİ es-SALİH**, **Mebahisu fi Ulumi'l-Kur'an**, Daru'l-İlmi li'l-Melayiyn, 18. baskı, Beyrut, 1990,
- SUYUTİ**, Ebu'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an**, Mektebetu Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladihi, Mısır, tsz.,
- ŞAFİİ**, Muhâmmmed b. İdris, **er-Risale**, çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan, TDV Yay., Ank., 1997,
- İhtilafu'l-Hadis(el-Umm)**, Daru'l-Marife, Beyrut, 1973.
- ŞATIBİ**, Ebu İshak İbrahim b. Musa el-Lehami, **el-Muvafakat fi Usulî'l-Ahkam**, Matbaatu'l-Medeni, Kahire, tsz.
- ŞEVKANİ**, Muhâmmmed b. Ali b. Muhâmmmed, **İrşadu'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hakki min 'İlmi'l-Usul**, Darül-Fikr, tsz.,
- ŞİMŞEK**, Mehmet Sait, **Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele**, Yöneliş Yay., İst.,

1991.

-----**Günümüz Tefsir Problemleri**, Esra Yay., Konya, 1995.

ŞİRBİNİ, Şeyhulislam Abdurrahman, **Takriru Cem'i'l-Cevami'**, byy. tsz.,

TİRMİZİ, Ebu Said Muhammed İsa b. Su're, **es-Sünen**, çev. Osman Zeki Mollaahmetoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İst., tsz.,

ZEKİYYÜDDİN ŞABAN, **İslam Hukuk İlminin Esasları** (Uşulu'l-Fıkh), çev. İbrahim Kafî Dönmez, TDV Yay., Ank., 2000,

ZERKANİ, **Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kuran**, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1918.

ZERKEŞİ, Bedrüddin Muhâmmed b. Abdillâh, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1957.

ZEYDAN, Abdülkerim, **el-Medhal li Diraseti's-Şeriatî'l-İslamiyye**, byy., tsz.

-----**el-Veciz fi Usuli'l-Fıkh**, Dersaadet, İst., tsz.,

